

આર્હત આગમોનું અવલોકન

યાને

તત્ત્વરસિકથાન્દ્રિકા

(પ્રથમ વિભાગ)

“ બોધાગાધં સુવદયદવીનીરપરામિરાય

જીવાર્હિસાવિરજનદરીસદ્ગમાગાહદેદય ।

પૂલાવેક ગુરુગમમણીસદ્ગુરુ દૂરપાર

સાર વીરાગમજલનિધિ સાર સાધુ સેવે ॥ ”

પ્રણેતા

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા

[વિક્રમસવત ૧૯૯૫]

વીરમવત ૨૪૬૫

[ષ સ. ૧૯૩૯]

મૂલ્ય દસ આના

મુદ્રક:

મૂલચંદ કસનદાસ કાપડિયા
'લેન વિનય' પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,
ગાંધીચોક, સુરત.

સંપાદક ને પ્રકાશક:

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા
સાંકળશેરી, ગોપીપુરા,
સુરત.

આ પુસ્તકને લગતા તમામ હક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.

(All rights reserved)

પ્રાપ્તિસ્થાન—મૂલ્ય અને ટપાલખર્ચ (દોઢ આનો) મોકલનારને પ્રકાશક
પાસેથી અથવા મુદ્રક પાસેથી આ પુસ્તક મળી શકશે.

કિંચિદ્ વક્તવ્ય

લગભગ વીસેક વર્ષ ઉપર અન્યાન્ય ગ્રંથોમાની હકીકતોને, આગમોના આધારે વિચારી જોવાને સુધોગ અને સાપડ્યો હતો તે વેળા અને ત્યાર બાદ આગમોનું કટકે કટકે અવલોકન કરવાના અવનવા પ્રસંગે અને એ આગમોની વિદ્વાજતા, ગદ્યતા અને મદત્તાદિથી પરિચિત બનાવ્યો છે અને મને એનો સાગોપાગ અભ્યાસ કરવા લક્ષ્યાવ્યો છે, પરંતુ એવો યથેષ્ટ અભ્યાસ કરી શકું તેવી સાનુકૂળતા હજી સુધી મને પ્રાપ્ત થઈ નથી, કિન્તુ મારા અભ્યાસને સુગમ બનાવવામા અને સહાયક થઈ પડે એવી કેટલીક વિમતો હું એકત્રિત કરી શક્યો છું આ તમામ વિગતોને સાધનના અભાવે, યોગ્ય રૂપમા હું પ્રસિદ્ધ કરી શકું તેમ નહિ હોવાથી એ અત્યાર સુધી લખાયેલી-નોંધાયેલી પડી રહી અને આજે માઝમાઝ એનો એક વિભાગ હું પ્રસિદ્ધ કરી શકું છું આ વિભાગને યથેષ્ટ ન્યાય આપવાનું અને એમા ચર્ચાયેલા વિવિધ મુદ્દાઓને પહેાથી વળવાનું સામર્થ્ય તો આગમોના અખડ અને સતત અભ્યાસીઓ જ ધરાવે એ દેખાતી વાત છે, તેમ છતાં ચતુરવેચર્યે આવો પ્રયાસ કરવાની મને અનેક રથજેથી પ્રેરણા થતા તેને વચ બની મેં આ કાર્ય ક્યું છે દરેકે દરેક બાબતને આગમમા રપટ ઉલ્લેખ હોય જ એમ નથી વળી કેટલીક વાર આગમિક સાહિત્યમા વિમવાદી જણાતા ઉલ્લેખોનો સમન્વય પણ કરવો પડે તેવી પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે આ ઉપરાંત આ જમાનામા અનેક તર્કે દોડાવાય છે, અનેક વિકલ્પો રજૂ કરાય છે અને અનેક જાતની શકા ઉઠાવાય છે આને સપ્રમાણ મચોટ અને રપટ ઉત્તર આપવો જોઈએ જોથી આગમોની ખોટી અવહીક્ષના થતી અટકે કષ્ટ કષ્ટ બાબતોના ઉત્તરની જરૂર છે તેનું દિગ્દર્શન કરાવવા હેતુથી મેં પ્રસંગોપાત્ત વિકલ્પો રજૂ કર્યો છે પરંતુ તેનો અર્થ કષ્ટ એ નથી કે મને આગમ ઉપર શ્રદ્ધા જ નથી કે એ તમામ વિકલ્પોમાથી ગમે તે એકને-બીજેને તે ખોટા હોય તો પણ તેને હું વળગી રહેવા માગુ છું અને અન્યને અવજે માર્ગે દોરવવા ઇચ્છુ છું આ તો મારા જોવાને ન્યા માર્ગદર્શનની આવશ્યકતા જણાય છે ત્યાં અહીં ચર્ચેલા કેષ્ટ પણ વિષયની તરફેણમા કે વિરુદ્ધમા બદ્ધચુતો સમુચિત પ્રકાશ પાડી સપ્રમાણ અને સમજાય તેમ આ વિષય પરવે ઊદાપોદ કરી મારા જોવાની આ વિષયની જિજ્ઞાસા પૂર્ણ કરે એવી ભાવનાથી પ્રેરાઈને મેં આ કાર્ય ક્યું છે

અતમા એ વાત સ્પષ્ટ નોંધી લઉં કે આ હરિન વિષયના વિચારીકરણ માટે સુપ્રસિદ્ધ વૈનાચાર્ય શ્રીનિજયનેમિશ્વરિના એક વિદ્વાન્ વિનેય શ્રીવિજયલાનપુથશ્વરિ સાથે વિચારની આપ સે કરવાના વિવિધ પ્રમંગો ઉપરિચિત થતા તેમજે અને એ સમયમા પોતાના સમવાદિનો ભોગ આપી ઉપકૃત કર્યો છે

આ પ્રમાણેની પરિસ્થિતિમાં તૈયાર થયેલ આદર્શ આગમોનું અવલોકન થાને તત્ત્વરસિકચન્દ્રિકા (પ્રથમ વિભાગ) માં કેષ્ટને દિતકર નીવડો અને એમા જે કષ્ટ રસપક્ષના ઉદ્ભવની હોય તેનું તત્ત્વજોને દાયે યોગ્ય રૂપમા સત્તર નિરસન થાજો એમ ઇચ્છો હું વિરમું છું

સાક્ષી શેરી, ગોપીપુત્ર, }
સુરત. }
તા ૫-૧-૩૯

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા

૧ મુદ્દસુદોષને અંગે શુદ્ધિપત્રક આપવાનું દાવ બને તેમ નથી એટલે દાવ વરત તો ૫
૨ ૫ ૬ માં 'લીપ' કરના અન્ય સિધ્ધાંતો એમ જે છપાયું છે તેમાં 'અવને બાંહે અમુક',
૫ ૩ ૫ ૧૬ માં 'દ્રવ્યરૂપી ને જલે પ્રોલ્યરૂપી અને ૫ ૩૧, ૫ ૨૧-૨૭મા શ્રીચન્દ્રપ્રભુ
સુધી'ને બાંહે 'શ્રીસુચિધિનાથના નિર્વાણસમય સુધી' એમ વાંચ્ય વિદ્યપિત છે

અનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ
કિંચિદ્ વક્તવ્ય	૪
પ્રકરણ ૧ : પીઠિકા	૧-૯
„ ૨ : દ્વાદશાંગીનો ઉદ્ભવ	૧૦-૧૭
„ ૩ : પ્રવર્તમાન શાસનની દ્વાદશાંગીની રચના અને રચાપના	૧૮-૨૭
„ ૪ : દ્વાદશાંગીઓનો ઉચ્છેદ	૨૮-૩૭
„ ૫ : શ્રીસુધર્મસ્વામીએ રચેલી દ્વાદશાંગીનો હાસ	૩૮-૫૯
„ ૬ : અંગબાહ્ય શ્રુતની મીમાંસા	૬૦-૭૩
„ ૭ : આગમોના પઠનપાઠન માટેની વ્યવસ્થા	૭૪-૮૫

આર્હત આગમોનું અવલોકન

પ્રકરણ ૧ હું

ખીઠિકા

ઉપક્રમ—આ દુનિયા અનેક જાતની અજાણ્યોનો અદ્ભુત ભંડાર છે એમાની એક અજાણ્યો એ જણાય છે કે આ દુનિયાના પૂર્વાર્ધમા જ મહાધર્મોના સરથાપત્ર—પ્રવર્તકો જન્મ્યા છે અને પશ્ચિમાર્ધ એ બાજતમા પૂર્વાર્ધથી ઉતરતુ પદ જોગવે છે પૂર્વાર્ધમા ઉદ્ભવેલા ધર્મોમાથી અનેકનું આજે નામનિશાન પણ રહ્યું નથી, એટલું જ નહિ પણ એશિયા ખંડના યે ધર્મોની માહી પણ મળી શકતી નથી આગળ વંધીને કહું તો આ ભારતવર્ષમા અત્યાર સુધીમા જેટલા ધર્મોના પ્રાકુર્ભાવ થયો તેની પણ નામાવલી રજુ કરી શકાય એવી આપણી આધુનિક પરિસ્થિતિ નથી આવા સંયોગોમા આજે આપણને દુનિયાભગ્ના તો શુ, પણ ભારતવર્ષના યે વિવિધ ધર્મોના પ્રામાણિક અને પવિત્ર ગણાતા પ્રયોની યાદી, પણ ઉપલબ્ધ થઈ શકે નહિ તો તે નવાઈ જેવું નથી અનેક ધર્મના પ્રયો અત્યાર સુધીમા હુત થયા છે આ હકીકત જૈન ધર્મ પરવે પણ જોવાય છે, તેમ છતાં એના જે અતિમાનનીય પ્રયો વિષે જે કંઈ છૂટાછવાયા ઉલ્લેખો મળી આવે છે તેના આધારે તેમ જ એના ઉપલબ્ધ પ્રયો ઉપરથી એ વિષે ટેલોક ઠીકાપોઠ કરવા હું પ્રયત્ન થાઉં છું

આર્હત આગમોનો અર્થ—સૌથી પ્રથમ હું આર્હત આગમો એટલે શુ તેના નિર્દેશ કરવો ઉચિત ધારું છું 'આર્હત' શબ્દ 'અર્હત' ઉપરથી જનેતો છે આ 'અર્હત' શબ્દ જૈનોના તીર્થંકર, ખીઠીના છુદ અને વૈષ્ણવોના વિષ્ણુ એમ ત્રિવિધ અર્થથી યુક્ત છે આ પ્રમાણે વિચારતા તો 'આર્હત આગમો' એટલે જૈનોના, મોઢીના અને વૈષ્ણવોના માપ્રદાયિક પ્રાચીન પ્રયો એવો અર્થ કરી શકાય, પરંતુ પ્રચુતમા ૨ 'આર્હત' શબ્દ કેવળ 'જૈન' એ અર્થમા વાપરું છું

આગમના પર્યાય અને એની વ્યુત્પત્તિ—વાચસ્પય શ્રીઉમાસ્વામિએ સ્વોપગ તત્ત્વાર્થોધિગમશાસ્ત્ર (અ ૧, સુ ૨૦)ન બાખ્ય(૫ ૮૮)મા શ્રુતગાનના વિવિધ પર્યાયો દર્શાવ્યા છે ત્યાં એમણે શ્રુત, આત્મવચન, આગમ, ઉપદેશ, ઐતિહ્ય, આગ્નાય, પ્રવચન અને જિનવચન એ સપ્ટોને મખાનાયક સૂચના છે ૨ આ શાસ્ત્રના ટીકાગર

૧ 'અર્હત' શબ્દ ઋગ્વેદમાં તેમજ બૌદ્ધ સાહિત્યમાં નજરે પડે છે એ દર્શાવે 'The Indian Historical Quarterly'ના ત્રીજા પુસ્તક (Vol III) ૫ ૪૬૫-૪૭૮ ઉપરથી જાણી શકાય છે

૨ "શ્રુતમત્તવચનમાગમ ઉપદેશ ઐતિહ્યમાગ્નાય પ્રવચન જિનવચનમિત્યર્થો તસ્મૃત્"

શ્રીસિદ્ધસેનગણિએ એની બાબ્યાનુસારિણી ટીકાના ૮૬મા પૃષ્ઠમાં 'આગમ'ની વ્યુત્પત્તિ નીચે મુજબ પ્રતિપાદિત કરી છે:—

“ આગચ્છત્વાચાર્યપરમ્પરયા વાસનાદ્વેરેણેવાગમઃ ”

આનો અર્થ એ છે કે આચાર્યોની પરંપરાથી વાસના દ્વારા જે આવે છે તે 'આગમ' છે.

આ પ્રમાણે જોકે 'આગમ' શબ્દ એ સમગ્ર શ્રુતજ્ઞાનને અને એ શ્રુતજ્ઞાનને રવુ કરનારા ગ્રંથોને અગે વાપરી શકાય તેમ છે, છતાં અહીં તે એનો વિશિષ્ટ અર્થ કરવાનો છે. એટલે કે શ્રુતજ્ઞાન સંબંધી અમુક અમુક ગ્રંથોને જ માટે અત્ર 'આગમ' સંજ્ઞા સમજવાની છે. શ્વેતાંબરીની એવી માન્યતા છે કે ગણધરોએ, તીર્થંકરના અન્ય શિષ્યોએ, પ્રત્યેકબુદ્ધોએ, શ્રુતકેવલીઓએ અને દશપૂર્વધરો રચેલાં શાસ્ત્રો 'આગમ' ગણાય છે. આના સમર્થનાર્થે અતુર્દશપૂર્વધર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ રચેલી ગણ્યાતી આહનિગ્નુત્તિ (આધનિર્ગુક્તિ)ની શ્રીદ્રોણ આચાર્યે રચેલી વિવૃત્તિના ૩ અ પત્રમાં એ આચાર્યે જે નીચે મુજબ ઉલ્લેખ કર્યો છે તે હું રવુ કરું છું:—

“ અર્થસ્તીર્થંકરપ્રણીતં સૂત્રતો ગણધરોપનિવદ્ધં ચતુર્દશપૂર્વધરોપનિવદ્ધં દશપૂર્વધરોપનિવદ્ધં પ્રત્યેકબુદ્ધોપનિવદ્ધં ચ પ્રમાણભૂત સૂત્રં ભવતિ । ”

આ ઉલ્લેખ કરવા પૂર્વે એ આચાર્યે નીચે મુજબનું પદ અવતરણરૂપે આપ્યું છે:—

“ અર્હતપ્રોક્તં ગણધરદૃષ્ટં પ્રત્યેકબુદ્ધદૃષ્ટં ચ ।

સ્થવિરપ્રણિતં ચ તથા પ્રમાણભૂત ત્રિધા સૂત્રમ્ ॥ ”

શ્રીવટ્ટકેરસ્વામીએ રચેલા મૂલાચાર (મૂલાચાર)ના પંચાચારવર્ણનરૂપ પાંચમા અધિકારની—પ્રસ્તાવની નિમ્નલિખિત ૮૦ મી ગાથા આગમના ઉપર્યુક્ત સ્વરૂપને સમર્થિત કરે છે:—

“ સુતં ગણધરકથિદ્ તદેવ પત્તેયતુલ્લિકથિદં ચ ।

સુદક્ષેવલિણા કથિદં ઇમિણ્ણદસપુલ્લિકથિદં ચ ॥ ૮૦ ॥ ”

૧. શેવો પોતાનાં શાસ્ત્ર માટે 'આગમ' સંજ્ઞા વાપરે છે, પરંતુ અહીં એ સંજ્ઞા શેવાગમને માટે નહિ પણ જૈનાગમ માટે મેં વાપરી છે.

૨ તીર્થંકરના મુખ્ય શિષ્યો જેઓ વિશિષ્ટજ્ઞાની હોય છે અને જેઓ દ્વાદશાંગી રચે છે, તેઓ 'ગણધર' કહેવાય છે.

૩ જૈન તીર્થંકરે રથ પતારા, કેવલજ્ઞાની, ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યશાળી અને એ જ ભવમાં નિર્વાણ પામનારા 'તીર્થંકર' કહેવાય છે.

૪. કેાઈ પણ પ્રકારનું બાહ્ય વૈરાગ્યબળક નિમિત્ત ગ્રેળવી વૈરાગ્ય પામી એકલા પણ વિહરનારા કેવલજ્ઞાની બની મોક્ષે સંચરનારા મહાત્મા 'પ્રત્યેકબુદ્ધ' કહેવાય છે. એઓ સ્વયંબુદ્ધથી ભિન્ન છે. એ ભિન્નતા બહુવા માટે જુઓ નંદીમુક્ત (નંદીસૂત)ની ચુલિણ (ચૂલિ)નું પત્ર ૧૯ તેમ જ શ્રીશ્યામ આચાર્યે રચેલ પાણુવણા (પ્રજ્ઞાપ્રના)ની શ્રીમલગણિરિસૂરિદૃત વૃત્તિ (પત્ર ૧૯ આ-૨૦ અ)

૫. એઓ સંપૂર્ણ શ્રુતજ્ઞાનના ધારક છે એઓ 'ચોદપૂર્વધર' પણ કહેવાય છે.

૬. એઓ દસ પૂર્વોના બહુકાર હોય છે.

આ ઉપરથી એક વાક્ય છે કે આ માન્યતા તે—આગમની માને સૂત્રની વ્યાખ્યાની આમનમાં નો વેતોના બને મુખ્ય દિશકાઓની—ચેતાઓની અને દિગમરોની એકવચના છે

ઉપલબ્ધ આગમોની સંખ્યા—દિગમરોની માન્યતા મુજબ આજે એક પણ પવિત્ર અને પ્રાચીન આગમ ઉપલબ્ધ નથી, પરંતુ ચેતાઓની માન્યતા આથી જુદી છે તેમાં મૂર્તિપૂજક ચેતાઓના મોટા ભાગનું કહેવું એ છે કે આગરે ઉપલબ્ધ આગમોની સંખ્યા મુખ્યત્વે ૪૫ ની છે, જ્યારે સ્થાનકવાસીઓના અને તેરાપથીઓના કથન અનુસાર તે ૩૦ ની છે વળી મૂર્તિપૂજક ચેતાઓ તરફથી આગમોની સંખ્યા ૮૪ ની પણ ગણવાય છે, પરંતુ એનો વિચાર કરતા પૂર્વે આગમોના વર્ગીકરણ વિષે થોડાક ઉત્તેજ કરવો આવશ્યક જણાય છે

આગમોની પ્રાચીન વ્યવસ્થા—ચેતાઓના પ્રાકૃત ગ્રંથો પૈકી નદીસુત (૧મુ ૪૮)માં અગમોદિર અને અગમવિદ્ એમ આગમના બે મુખ્ય ભેગ દર્શાવાયા છે, અને એ જ દ્વિધીકૃત ઉપલબ્ધ યતા મરૂત જન ગ્રંથો પૈકી પ્રચીનમાં પ્રાચીન ગણાના તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર (અ ૧, મુ ૨૦)ના લઘ્ય(૫ ૬૦)માં અગમોદિર અને અગમવિદ્ એ સમૂહ દ્વારા દર્શાવાયેલી છે તથા વાર ગણધરના પૂછાથી તીર્થ કરે કહેવર ઉત્પાદ વ્યથ અને દ્વયશ્પી ઋષિપદીથી થયેલું શ્રુત 'અગમવિદ્' છે જ્યારે અગ્ર પૂછ્યા વિના અર્થપ્રતિ પાદનરૂપે કહેવાયેલું શ્રુત 'અગમોદિર' છે અથવા સર્વે તીર્થ કરોના તીર્થમાં અવસ્થા ઉત્પન્ન થનાર અને એથી કરીને નિયત એવું શ્રુત તે 'અગમવિદ્' છે, જ્યારે જે શ્રુત અનિયત છે એટલે કે જોના અન્ય-અન્ય તીર્થમાં મુભાવ દેવો જ જોએ એવો નિયમ નથી તે 'અગમોદિર' છે જુઓ મીઝિનભદ્રગણિદામાત્રમણ, ત વિસેસાવસ્સયભામ (વિશેષા નર્યકભાષ્ય)ની મહાધારી શ્રીહિમચન્દ્રચરિત્ કૃત બૃહદ્વર્ણન ૨૮૮ મુ ૫૩ તેમ જ આર્જુન દર્શનદીપિકા (૫ ૨૨૫)

નદીસુત (મુ. ૪૪)માં અગમોદિર (અગમોદય) શ્રુતના (૧) આવશ્યક (આવશ્યક) અને (૨) આવશ્યકવર્ણિત (આવશ્યકવર્ણિતિશ્ચ) એવા બે વિશાગો મુલવાયેલા છે તેમાં વળી

૧ "ત સમાવશો દુવિહ વગત ટંજહા-અગમવિદ્ અગમોદિર ચ। તે કિંત અગમોદિર ઈ ભારાદિર દુવિહ વગત, ટંજહા-આવશ્યક વ આવશ્યકવર્ણિત ચ। તે કિં ત આવશ્યક આવશ્યક સ્પષ્ટિહ વગત, ટંજહા-સમાવશ ચત્રીસત્ત્વો વદનય પદ્ધિમળ કાવરસમો વગત્રાણ, સેત આવશ્યક। સ કિં ત આવશ્યકવર્ણિત આવશ્યકવર્ણિત દુવિહ વગત, ટંજહા-કાલિમ ચ તદાતિમ ચ।"

૨ 'અગમોદિર ને બદલે 'અગમવિદ્' (સ અગમવિદ્) એવી સૂચના પણ વપરાય છે જુઓ નદીસુતના ૪૪ માં સૂચનો અંતિમ ભાગ

૩ "ત્વ દ્વિવિષયવશાયમદ્વવિષ્ટ ચ। તત્ત્વ પુત્રનેકવિધં દ્વાદશવિધ ચ વધા સદ્વ્યવસ્થા। અદ્વયવાચનકવિષય। તત્ત્વવા-સામાયિક, વત્તરિંગોત્તર, ચન્દન, પ્રતિજ્ઞમળ, કાદમ્બુ ભગ, પ્રયશન, દશધેવાલિક ઉત્તરોપવાયાઃ દગ્ધા જગત્ત્વધારી, મિત્રોપમૃષિમાયિ તાનીવલમાદિ।"

૪ આ પાત્રે અગમ વપર બિદાઓ દર્શાવે છે

આવરસયના (૧) સામાયિક (સામાયિક), (૨) ચક્રીસત્ય (અનુર્વિ શતિરત), (૩) વંદણ્ય (વંદન), (૪) પડિકમથ્ય (પ્રતિક્રમથ્ય), (૫) કાઉરયગ (કાચોત્સર્ગ) અને (૬) પચ્ચદ્રખાણ્ય (પ્રત્યાખ્યાન) એમ છ પેટાવિભાગો અને આવરસયવધરિતના કાલિયા (૧કાલિક) અને ઉક્કાલિયા (૨ઉક્કાલિક) એમ બે પેટાવિભાગો નિર્દેશાયેલા છે. એવી રીતે અંગપર્વિદ્ (અંગ-પ્રવિદ્) શ્રુતના બાર વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. એ દરેકને 'અંગ' સંજ્ઞા અપાયેલી છે, અને એ બારેના સમૂહને 'દ્વાદશાંગી' કહેવામાં આવે છે આ પ્રમાણેની પ્રાચીન વ્યવસ્થા જોવાય છે. આ સંજ્ઞાઓને-વિભાગોને બદલે મૂર્તિપૂજક શ્વેતાંબરોમાં દેટલોક સમય થયા આગમોના (૧) અંગ, (૨) ઉપાંગ, (૩) પ્રકીર્ણક, (૪) છેદસૂત્ર, (૫) મૂલસૂત્ર અને (૬) ચૂલિકાસૂત્ર એ ૬ વિભાગો પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા જોવાય છે.

સ્થાનકવાસી સંપ્રદાય આગમોને (૧) અંગ, (૨) ઉપાંગ, (૩) છેદસૂત્ર અને (૪) મૂલ-સૂત્ર એમ ચાર જ વિભાગોમાં વિભક્ત કરે છે. એ સંપ્રદાયના જૈનતત્ત્વપ્રકાશ નામના ગ્રંથમાં આ ચારની વ્યાખ્યા અપાયેલી છે. એનો સારાંશ નીચે મુજબ છે:—

અંગ—જેમ શરીરના આધારથી સંસારી જીવ વિદ્યમાં રહે છે તેમ જ્ઞાનના આધારથી ધર્મ વિશ્વમાં ટકી રહે છે. આવા ધર્મના સ્તંભરૂપ જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ ગ્રંથને 'અંગ' યાને 'અંગસૂત્ર' કહેવામાં આવે છે.—ચતુર્થ આવૃત્તિ, પૃ. ૧૮૬.

ઉપાંગ—જેમ અંગને એટલે કે શરીરને હાય, પગ વગેરે ઉપાંગ હોય છે તેમ દ્વાદશાંગી-રૂપ અંગને ઉપાંગ છે. એ ઉપાંગનું મુખ્ય કાર્ય અંગમાં સૂચવાયેલા વિષયોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાનું છે.—એજન પૃ. ૨૦૪.

છેદસૂત્ર—જેમ કોઈ વસ્તુ કાઢી ગયું હોય તો તેને થીંગડું મારી આપ્યું કરી શકાય અથવા તો જેમ કોઈ વાસણ ખાંડિત થયું હોય તો તેની સાંધ મેળવી તે આપ્યું કરી શકાય તેમ દીક્ષાસમયે ગ્રંથ કરેલા સંયમને લગતા નિયમો થોડેબધે અંશે દૂષિત બનતા પ્રાયશ્ચિત્તાદિ લક્ષને તેને શુદ્ધ બનાવી શકાય. એ શુદ્ધિનું કથન રજુ કરનાર ગ્રંથ 'છેદ' કહેવાય છે.—એજન પૃ. ૨૧૫. ૪

૧-૨ ને શ્રુત દિવસ અને રાત્રિની પ્રથમ અને ચરમ (ચતુર્થ) પૌરણીમાં જ ભણાય તે 'કાલિક' કહેવાય છે, જ્યારે ને શ્રુત કાળનો સમય જોડીને સર્વ કાળ ભણાય તે 'ઉક્કાલિક' કહેવાય છે. કાલિક શ્રુત તરીકે કેટલાક ગ્રંથોનો નિર્દેશ નંદીસુત્ત (સૂ. ૪૪), આવરસયસૂત્ત (આવરસયસૂત્ર)ની શ્રીભદ્રખાડુસ્વામીએ રચેલી નિમ્બુત્તિ (નિયુક્તિ)ની ગા. ૭૭૭ ને વિસ્તેસાવરસયભાસની ગા. ૨૨૯૫ રૂપે પણ છે તે વગેરેમાં છે, જ્યારે ઉક્કાલિક શ્રુત તરીકે કેટલાક ગ્રંથોનો નિર્દેશ નંદીસુત્ત (સૂ. ૪૪) વગેરેમાં છે.

૩. ચિકમની ૧૪ મી શતાબ્દીમાં થઈ ગયેલા ગણાતા શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિએ વિચારભેસ કે જેને વિચારસારપ્રકરણ તરીકે ઓળખાવાય છે તેના ૭૮મા પૃષ્ઠમાં "સંપદ્ધિ આગમ પળ્યાલીલવંત્રા વદંતિ" એવા ઉલ્લેખ કરી આગમોની ૪૫ સંખ્યા દર્શાવી છે, પરંતુ તેમણે એ આગમોના અંગાદિ ૭ બે વિભાગો સૂચવ્યા નથી.

૪. 'છેદ' એટલે 'બાદ' અપરિણીત અને અતિપરિણીત શિષ્યોનો છેદ કરીને એટલે તેમને બાદ કરીને પરિણીત શિષ્યોને એકાંતમાં દેવા યોગ્ય સૂત્ર તે 'છેદસૂત્ર' કહેવાય છે. પરીક્ષાના વિધાનમાં શુભમહારાજ હહે કે કેરી ખાવી છે ત્યારે તે વાતમાં અપરિણીતો ભળી જાય અને અતિપરિણીતો શુભના સાધુપણા વિષે શંકિત બને; પરંતુ જેઓ પરિણીત હોય તેઓ તો પ્રાસુક કે અપ્રાસુક ધત્યાદિ

મૂલસૂત્ર—એમ જાણું મૂળ મળ્યુંત હોય તેમ તે વધુ વખત ટકી રહે અને કાલીકૃતી પશુ શકે તેમ જે વિષયોના પદન-પાદનથી સમ્યક્વરૂપ જુસનું મૂળ દઢ બને અને તે દસવિધ યતિધર્મરૂપે વિકસિત થાય એવા વિષયો -શુ કગનાર અથ 'મૂલસૂત્ર' કહેવાય છે

—એબન, ૫ ૨૧૮

અ બાહિનો ઉલ્લેખ—'અગ' એ નામ તો સમવાય નામના ચોથા અગ (સૂ ૧), આયાર (આચાર) નામના પ્રથમ અગની શ્રીભટ્ટબાહુસ્વામીએ રચેલી નિમજ્જુતિની પાચમી ગાથા ઇત્યાદિમા જોવાય છે

'ઉપામ' શબ્દ તત્ત્વાર્થાધિગમગાત્ર (અ. ૧, સૂ ૨૦)ના ભાષ્યમા નજરે પડે છે, ત્યારે નિગ્યાવલિયા (નિરયાવલિકા)ના 'સૂ ૩-૪મા ઉવગ (સ ઉપાગ) શબ્દ જોવાય છે 'પ્રકીર્ણક' શબ્દ ત્રિપષ્ટિશાલાકાપુરુષચરિત્ર (પ ૧, મ ૩, શ્લો ૫૮૧)મા વપરાયો છે ત હુલવેયાલિય (ત હુલવેચારિક) આદિ અથોને ઉદ્દેશીને 'પદન' શબ્દ, વિક્રમની ૧૪મી ચતાબ્દીને અવકૃત કગનાગ શ્રીપ્રહ્મભનસુરિએ રચેલા વિચારલવલેસ માને વિચારસારમ્મકરણ (ગા ૩૫૦, ૫ ૭૬)મા જોવાય છે

અત્ર એ નિવેદન કરવું અનાવસ્થક નહિ મણાય કે 'પદ્મણ્ડ' (સ પ્રકીર્ણક) શબ્દ ન દીસુત (સૂ ૪૪) મા છે, પરંતુ પદ્મણ્ડ તનો કે ત્યા જે અથોનો ઉલ્લેખ કાચેશો છે તેનો તેમ જ કયા તીર્થ કરના સમયમા કેટલા પદ્મણ્ડ હોય ઇત્યાદિનો વિચાર કરતા એ 'પદ્મણ્ડ' શબ્દ અત્યારે ઉપવબ્ધ થતાં ત હુલવેયાલિય આદિને ઘાતુ પાઠી શકાય કે કેમ એવો પ્રશ્ન કાષ કાષ ઉદાય છે આનો ઉત્તર આગળ ઉપર વિચારવા યજ્ઞ છે

આવસ્થયનિજ્જુતિ (ગા ૭૭૭) મા તેમ જ વિમેસાવસ્થયભાસ (ગા ૨૨૬૫) જે એની એજ ગાથા છે તેમા 'હેમસુત' (સ હેમસૂત્ર) શબ્દ નજરે પડે છે એનાથી પૂર્વેના કાષ અથમા એનો ઉલ્લેખ જણાતો નથી એવી રીતે હેમસુત (સ હેમસૂત્ર) ૫ ચક્રપભામ (૫ ચક્રપભામ્ય)મા જોવાય છે

મૂલસુત (સ મૂલસૂત્ર) એ શબ્દ સૌથી પ્રથમ ક્યા દષ્ટિજોયર થાય છે તે જાણવું બાકી રહેલું છે

દિમખર અથો પૈકી શ્રીઅકલ કદેવકૃત તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિકના ૫૧ મા પૃથમા અગ પ્રવિષ્ટ અને અગબાહ એ બે અગા અને એના ૫૪ મા પૃથમા અગબાહના અવાતર ભેદરૂપે કાલિક અને ઉત્કાલિક એ બે સગા નોધાયેલી છે

પ્રકો ગુરુદેવને પૂછે આ પ્રમાણે ઉદસૂત્રવુ સ્વરૂપ 'સિદ્ધ્યક (વ ૧, અ ૧, ૫ ૧૫)મા સમજવાયુ છે, પરંતુ તે ક્યા જયને આધારે છે તે ત્યા સૂચનાયુ નથી કદાચ એ અભિધાનશાસ્ત્ર (ભા ૩ ૫ ૧૩૧૧)મા આપેલી ૫ ચક્રપભામ (૫ ચક્રપભામ્ય)ની નિમલિખિત ગાથા ઉપરથી અપાયુ હોય —

“ પરિણમ અપરિણમા અદ્વરિણમા ય તિવિહા પુરિમા સુ ।

ગાતૃણ હેદસુત પરિણામણે હોતિ હાયબ્ધ ॥ ”

૧ “ ઉચગાળ અતે । યમણેજ, જાત સપતેજ કે બદ્ધે પમતે ? ॥ ૩ ॥ એવ સત્તુ જતુ યમણેજ મગવયા પાત સપતેજ એવ ઉચગાળ એવ યગા પમતા, ન જડા—નિરયાવલિયાઓ, કલ્પવલ્લિ-સિયાઓ, પુષ્કિયાઓ, પુષ્કચૂલિયાઓ, ઘણિદસાઓ ॥ ૪ ॥ ”

બાર અંગોનાં નામ—સમવાય (સુ. ૧), નંદીસુત (મ. ૪૫), આણુઓગદાર (અનુઓગદાર) (સુ. ૪૨) ¹મત્યાનિ અથોમાં બાર અંગોનાં પ્રાકૃત નામો નજરે પડે છે એને લગતા પ્રસ્તુત ઉલ્લેખો નીચે મુજબ છે:—

(૧) “ ૨મે દુવાલધને ²ગણિપિઢને પછમે, તજટા-આયારે ૧ મૂયગડે ૨ ઠાળે ૩ સમવાય ૪ વિવાહપણ્તી ૫ નાયાધમ્મકહાઓ ૬ ઉવાસગદસાઓ ૭ અંતગડદસાઓ ૮ અણુત્તરોવવાદ(ય)દસાઓ ૯ પળ્હાવાગરણં ૧૦ વિવાગસુણ ૧૧ દિઢિવાય ૧૨ ” ૩
—સમવાય (સુ. ૧)

(૨) “દુવાલધને ગણિપિઢને ૫૦ ત૦ આયારે સૂયગડે ઠાળે સમવાય વિવાહપણ્તી નાયાધમ્મકહાઓ ઉવાસગદસાઓ અંતગડદસાઓ અણુત્તરોવવાદયદસાઓ પળ્હાવાગરણાદ વિવાગસુણ દિઢિવાય ।” —સમવાય (સુ. ૧૩૬, પત્ર ૧૦૬ આ)

(૩) ‘સે કિં તં ંગપવિઢ ? ંગપવિઢ દુવાલપવિઢ ૫૦ગત, નંજટા-આયારો ૧ સૂયગડો ૨ ઠાળં ૩ સમવાઓ ૪ વિવાહપણ્તી ૫ નાયાધમ્મકહાઓ ૬ ઉવાસગદસાઓ ૭ અંતગડદસાઓ ૮ અણુત્તરોવવાદઅદસાઓ ૯ પળ્હાવાગરણાદ ૧૦ વિવાગસુણં ૧૧ દિઢિવાઓ ૧૨’ — નંદીસુત (સુ. ૪૫, પત્ર ૨૦૯ આ)

(૪) “સે કિં તં હોઉત્તરિં નોઆગમતો માવસું ? ૨ ં દમં ંરિઠેતેદિ મગવ્નેદિ ઉપ-જ્જનાણદસણધરેદિ તીયપચ્ચુપ્પગમણામયજાણદિ સ્વવ્વણ્ણદિ સ્વવ્વરિઠીદિ તિલુકવહિતમદ્ધિતપુણ્ણદિ અપ્પહિદ્ધવરણાણદંસણધરેદિ પળીં દુવાલસળં ગણિપિઢમ, તજટા-આયારો સૂયગડો ઠાળં સમવાઓ વિવાહપણ્તી નાયાધમ્મકહાઓ, ઉવાસગદસાઓ, અણુત્તરોવવાદઅદસાઓ, પળ્હાવાગરણાદ વિવાગસુણં દિઢિવાઓ ં, સે તં હોઉત્તરિય નોઆગમતો નાવહુયં ”
—આણુઓગદાર (સુ. ૪૨, પત્ર ૩૭ અ)

આ પ્રમાણે બાર અંગોના પ્રાકૃત નામો નોધાયેલાં છે.³ એવી રીતે એનાં સંસ્કૃત

૧ જુઓ નંદીસુતના અંતમાં આપેલી આણુણાનંદી (પત્ર ૨૫૩ અ અને ૨૫૩ આ) તેમ જ બૃહત્તંદીનો અંતિમ ભાગ (પત્ર ૨૫૪ આ). તથા ¹પદ્ધિયસુત (પાદ્ધિકમ્ભ)

૨. ‘ગણિપિઢગ’ એ ‘સંજ્ઞા’ પણ ફરેક અંત્ર માટે વપરાય છે એમ સમવાય (સુ. ૫૭)ત નિમ્નલિખિત પંક્તિ ઉપરથી ક્લિત થાય છે:—

“ તિઠં ગણિપિઢગાળં આચારચૂલિયાવજ્જાણ સત્તાવત્ત અજ્જણા, ૫૦ તં-આયારે સૂયગડે ઠાળે ”

૩. આ ઉલ્લેખ આગમોદય સમિતિ તરફથી પ્રકાશિત સર્વત્તિક આવૃત્તિમાં [] આવા કોસમાં આપેલા છે એટલે એના સંપાદકમહારાય એને પૂર્તિરૂપ ગણતા હોય એમ જણાય છે. સમવાયની વૃત્તિ (પત્ર ૫ અ અને આ)માં, શ્રીઆભયદેવસૂરિએ આ ઉલ્લેખને પ્રક્ષિપ્ત મણ્યે નથી એમ તેમણે કદેશી બ્યાખ્યા ઉપરથી નોંધી શકાય છે પ્રસ્તુત પંક્તિ નીચે મુજબ છે:—

“ તથયેરુદાદ્ધરણોપદર્શને, આચાર ઇત્યાદિ દ્વાદશ પદાનિ વક્ષ્યમાણનિવંચનાનીતિ કળ્થયાનિ ”

૪. ૧૧ અંગોનાં નામ શ્રીમદ્બુદ્ધનસૂરિૃત વિચારલવલ્લેસની ૩૪૪ મી અને ૩૪૫ મી ગાથામાં છે. એ ગાથાઓ નીચે મુજબ છે:—

નામો પણ જોવાય છે દાખલા તરીકે તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર (અ ૧, સ ૨૦)ના બાખ્ય-
(૫ ૯૦)માં નીચે પ્રમાણે બાર અંગોના નામો નિર્દેશ છે —

“અદ્વૈતિય દ્વાદશવિધમ્ । ટણા-આચાર, સૂત્રકૃત, સ્થાન, સમવાય, વ્યાખ્યા-
પ્રકૃતિ, જ્ઞાતકર્મકથા ઉપાસકાધ્યયનદશા, અન્તરદશા અનુત્તરોપપાતિકદશા,
પ્રશ્નવ્યાકરણ, વિપાકસૂત્ર, દૃષ્ટિપાત इति ।”

૧મી ક્લિકાલક્ષર્ણુ શ્રીહિમચન્દ્રમુદ્રિત નામખાલા નામે અભિધાનચિન્તામણિના
ખીજ કાકના નીચે મુજબના પદોમાં બાર અંગોના નામ છે —

“આચારાદ સૂત્રકૃત સ્થાના સમવાયયુર ।
પચમ ભગવત્યજ્ઞાતકર્મકથાડિપિ ચ ॥ ૧૫૭ ॥
ઉપાસકાન્તરદશાનુત્તરોપપાતિકાદ દશા ।
પ્રશ્નવ્યાકરણ ચેવ વિપાકસૂત્રમેવ ચ ॥ ૧૫૮ ॥
इत्येकादश घोषायाद्वानિ દ્વાદશ પુન ।
દૃષ્ટિવાદો દ્વાદશાક્ષી સ્વાદ્ ગણિષિટકાદશ ॥ ૧૫૯ ॥”

આ ઉપરથી આપણે બાર અંગોના પ્રાકૃત અને મરુત નામો નીચે મુજબ રજુ
કરી શકીએ —

(૧) આચાર (આચાર), (૨) સૂત્રગઢ (સૂત્રકૃત), (૩) કાણ (સ્થાન),
(૪) સમવાય (સમનાય) (૫) જ્ઞાતકર્મકથા (જ્ઞાતકર્મકથા), (૬) નાયા
ધર્મકથા (જ્ઞાતકર્મકથા), (૭) ઉપાસકાદશા (ઉપાસકાદશા), (૮) અતગદશા
(અતગદશા), (૯) અનુત્તરોપપાતિકદશા (અનુત્તરોપપાતિકદશા), (૧૦) પદ્ધતિ-
વાગરજ (પ્રશ્નવ્યાકરણ) (૧૧) વિપાકસૂત્ર (વિપાકસૂત્ર) અને (૧૨) દૃષ્ટિવાય
(દૃષ્ટિવાય)

તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર (૫ ૫૧)માં પણ પ્રથમ આ જ નામો છે, કેમકે છઠ્ઠીથી નવમા

‘આચારો ૧ સૂત્રગઢે ૨ ટાણ ૩ સમવાય ૪ ભગવદ્ભગ ૫ ।
નાયાધર્મકથાઓ ૬ ઉપાસકાદશાઓ ૭ અતગદશા ૮
અતગદશા ચ દશા ૯ અનુત્તરોપપાતિકદશા તથો ૧ ।
પદ્ધતિવાગરણ ૧૦ ૧૬ જ્ઞાતકર્મ વિવાગસૂત્ર ૧૧ ॥ ૩૪૫ ॥’

૧ આ તેમજ બીજા પણ સ્થાનિક અંગોના અર્થ નામો છે, પરંતુ તે કલ્પિત તે તે અન્યો
પરિચય આપતી વેળા વિચારશે

૨ આ ૨૫૦ સમસરૂપ છે અર્થાત્ તે સરૂપ તેમજ પ્રાકૃત જેમ ઉપાસકાદશા છે

૩ આને ‘ભગવતી’ પણ કહે છે જુઓ આ જ પૃષ્ઠ

૪ આને જ્ઞાતકર્મકથા પણ કહેતામાં આને છે જુઓ આ જ પૃષ્ઠ

૫ તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્રના બાખ્ય (૫ ૯૦)માં આને ઉપાસકાધ્યયનદશા કહેલ છે

૬ આને વિપાકસૂત્ર પણ કહે છે જુઓ આ જ પૃષ્ઠ

સુધીના અંગનાં નામોમાં થોડાક જ ફેર છે. એ નામો અનુક્રમે જ્ઞાતૃધર્મકલા; ઉપાસકા-
ધ્યયન, અંતકૃદશ અને અનુત્તરોપપાદિકદશ છે.

દુવાલસંગ ગણિપિટંગ—ઉપર્યુક્ત બારે અંગોના સમૂહને સંસ્કૃતમાં ‘દ્વાદશાંગી’
અને પ્રાકૃતમાં ‘દુવાલસંગી’ કહેવામાં આવે છે.^૧ સમવાય (અ. ૧ અને ૧૮૬)માં તેમજ
અન્યત્ર ‘દુવાલસંગ ગણિપિટંગ’ એવા જે ઉલ્લેખ જોવાય છે તેનો અર્થ હવે વિચારીશું.
‘દુવાલસંગ’ અને ‘ગણિપિટંગ’ ને સંસ્કૃતમાં અનુક્રમે ‘દ્વાદશાંગ’ અને ‘ગણિપિટક’ કહેવામાં આવે
છે. તેમા ગણિપિટકનો જે અર્થ શ્રીઅભયદેવસૂરિએ સમવાયની પ્રતિમાં ત્રણ રચને સમ-
જાળ્યો છે તેની આપણે અત્ર નોંધ લઇશું:—

(૧) “દ્વાદશાદ્વાનિ યસ્મિન્નિદ્ દ્વાદશાદ્ ગણિનઃ—આચાર્યસ્ય પિટકમિદ પિટકં ગણિપિટકં,
યથાહિ વાલઙ્ગુકવાણિજકસ્ય પિટકં સર્વસ્વાધારભૂતં ભવતિ દ્વયગાનાર્યસ્ય દ્વાદશાદ્ જ્ઞાનાદિગુણસ્ત-
સર્વસ્વાધારકલ્પ ભવતીતિ ભાવઃ ॥”—પત્ર ૫ અ

(૨) “દ્વાદશાદ્વાનિ—આચારારીનિ યસ્મિન્નિદ્ દ્વાદશાદ્, ગુણાનાં ગણોડ્ઘ્યાસ્તીતિ ગણી-
આચાર્યસ્તસ્ય પિટકમિદ પિટક—સર્વસ્વમાજન ગણિપિટકં, અથવા ગણિપિટકઃ પરિચ્છેદવચનઃ,
તથા ચોક્તમ—

“આચારમિ અહીં જ નામો હોડ સમળધમ્મો ડ ।

તમ્હા આચારધરો મળદ પડમં ગણિદાળં ॥”

પરિચ્છેદસ્થાનમિત્યર્થઃ, તતથ પરિચ્છેદસમૂહો ગણિપિટકં “અત્ર ચૈવં પદવટના—પદેતદ્ ગણિપિટકં
તવ દ્વાદશાદ્ પ્રજ્ઞત, તથા—આચારઃ સૂત્રકૃત દ્વાદશાદિ ॥”—પત્ર ૧૦૭ અ

(૩) “ગણિનઃ—આચાર્યસ્ય પિટકાનીવ પિટકાનિ સર્વસ્વમાજનાનીતિ ગમ્યતે ગણિપિટકાનિ”

—પત્ર ૭૩ અ

હવે આપણે આ સળધમાં આણુઓગદાર (સ. ૪૨)ની મલધારી શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિકૃત
વૃત્તિ (પત્ર ૩૮ અ)માં ગણિપિટક પરત્વે જે નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે તે જોઇ લઇએ:—

“કિં તત્ ? દ્વાદશાદ્ ગ શ્રુતં પરમપુરુષસ્વાદ્ગાનીવાદ્ગાનિ દ્વાદશ અદ્ગાનિ—આચારા-
દીનિ યત્ર તદ્ દ્વાદશાદ્ગં, કિમ્મમ્ ? ‘ગણિપિટકં’ ગુણગણોડ્ઘ્યાસ્તીતિ ગણી—આચાર્યસ્તસ્ય પિટકં—
સર્વસ્વં ગણિપિટકમ્”

સાથે સાથે આપણે કલિકાલસર્વશ્રી શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિએ અભિધાનચિન્તામણિના
ખીજા કાંડના ૧૫૯ મા પઘની વિવૃત્તિમા જે ઉલ્લેખ કર્યો છે તેનો નીચે મુજબનો પ્રસ્તુત ભાગ
અત્ર નોંધી લઇએ:—

૧. આ પ્રમાણે આચાર વગેરે અચાર અંગોના સમૂહને ‘દ્વાદશાંગી’ કહેવામાં આવે છે

૨. તત્ત્વાર્થધિગમશાસ્ત્ર (અ. ૧, સ. ૨૦)ની શ્રીસિદ્ધસેનીય શીષા (પૃ ૮૬)માં
‘આસવચન’ સમજાવતાં જે કહ્યું છે તે પણ જોઈ લઇએ:

“કથં હદમુચ્યતે—આપ્તસ્ય—તીર્થકૃતો વચનં દ્વાદશાદ્ગં ગણિપિટકમિતિ...એવમેભિરનર્થાન્તર-
વર્તિમિઃ એકોડર્થઃ પ્રેતિવાચતે દ્વાદશાદ્ગં ગણિપિટકમિતિ યાવત્, સ ચાવશ્યકાદિરાચારાદિશ્ચ ॥”

૩ આ આચારનિજભુતિની દસમી ગાથા છે.

“દ્વાદશાનામાચારાદીનાં દૃષ્ટિવાદાત્તાનામદ્વાના સમાહારો દ્વાદશાની ॥ ૧ ॥ ગુણના સાધુનાં ત્રા ગણો વિચનેડસ્ય ગણી આચાર્ય, ગણિર્વા સાક્ષવવચનાચ્ચેતા, તસ્ય પિટકમિવ સ્વર્ધર્થ રત્નાધારતાત્ ગણિપિટક તદાહ્વાયા, દ્વાદશાદ્ગી ગણિપિટકમુચ્યત હત્યથ ॥ ૨ ॥ ૧૫૯”-૫ ૧૦૫

વિશેષમા પદ્મખિયસુત્તની શ્રીયગોદેનચરિત્ત વૃત્તિ (પત્ર ૭૨ અ)મા ‘દુવાલસગ મણિપિટગ’ વિષે નીચે મુજબ ને ઉલ્લેખ કરાયો છે તે પણ જોઈ લઈએ —

“દ્વાદશા દ્વાદશાનામદ્વાના સમાહારો દ્વાદશાદ્, કિંચિદ્દિષ્ટમિત્યાહ- ગણિપિટગ’ તિ ગુણગણ સાધુગણો વાડવાસ્તીતિ ગણો-આચાર્યસ્તસ્ય પિટકમિદ-ત્તાદિકરણક રૂપ પિટક ગણિપિટક સ્વર્ધર્થશ્ચા-કોશમૂલવિત્યર્થ ”

દ્વાદશાગ મણિપિટકના સબધમા ઉપર ને કહેવાયુ છે તેનો વિચાર કરતા નીચે મુજબના મુદ્દાઓ ઉદ્ભવે છે —

(૧) ‘દ્વાદશાગનો પ્રયોગ નામરૂપે તેમજ વિરોધણરૂપે જોમ ઉભવ સ્વરૂપમા જોવાય છે નામરૂપ દ્વાદશાગથી ‘બાર અગોનો સમાહાર-સમૂહ’ જોમ સમજવાનું છે, ત્યારે વિરોધણરૂપ દ્વાદશાગથી ‘બાર અગવાળુ’ જોમ સમજવાનું છે વળી દ્વાદશાગને નામરૂપ ગણતી વેળા ‘મણિપિટકરૂપ દ્વાદશાગ’ જોમ ધટના કરાય છે

(૨) મણિપિટક (પ્રા મણિપિટગ) એ મ ના પ્રયેક અમ માટે તેમ જ બાર અગોના સમુદાય યાને દ્વાદશાગી માટે પણ યોગ્યેવી છે અને તેમા પણ દ્વાદશાગી માટે એ સગા વિશેષ પ્રચલિત છે

(૩) મણિપિટકમા ‘મણિ’ અને ‘પિટક’ એ બે શબ્દો છે તેમા ‘મણિ’નો અર્થ ‘આચાર્ય’ તેમ જ ‘પરિચ્છેદ’ થાય છે, અને ‘પિટક’નો અર્થ રત્ન વગેરેનો કરડિયો કે સર્વ સ્વનુ બાજન થાય છે વળી ‘આચાર્ય’ વાચક ‘મણિ’ શબ્દ ને ‘મણ’ શબ્દ ઉપગ્રથી બનેલો છે તેનો અર્થ ‘સમુદાય’ થાય છે એ સમુદાયથી ‘મણોનો સમુદાય’ અથવા તો ‘સાધુઓનો સમુદાય’ સમજવાનો છે ‘મણિ’ શબ્દને ‘પરિચ્છે’ વાચક ગણતા મણિપિટકનો અર્થ ‘પરિચ્છેનો સમૂહ’ એવો કરાય છે, પરંતુ તેમ કરવામા ‘પિટક’ નો અર્થ ‘સમૂહ’ કગાય છે

(૪) આચાર્યના પિટકને વાલજીક વાણિજકના પિટક માથે સરખાવાયુ છે

(૫) જેમ વાણિજકને પોતાનું પિટક સર્વરેવના આધારરૂપ છે તેમ આચાર્યને મણિપિટક એ ગુણાત્તરના આધારરૂપ છે

પ્રકરણ ૨ જી

દ્વાદશાંગીનો ઉદ્ભવ

અત્યાર સુધીમાં અનંત કાલચક્રો વ્યતીત થઇ ગયાં અને એ દષ્ટિએ અનંત તીર્થંકરો થઇ ગયા. આ પ્રત્યેક તીર્થંકરના ગણધરોએ દ્વાદશાંગીઓ રચી છે, પરંતુ આજે તો આસન્ના-પકારી, ચરમ તીર્થંકર, શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીના પાંચમા ગણધર શ્રીસુધર્મ-સ્વામીએ રચેલી ગણાતી દ્વાદશાંગીનો અમુક જ ભાગ ઉપલબ્ધ છે. પ્રભુ મહાવીરસ્વામીના આ પાંચમા ગણધરને હાથે તેમ જ બાકીના ૧૦ ગણધરોને^૧ હાથે દ્વાદશાંગીરૂપ અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુતની રચના થઇ હતી. તે હકીકત^૨ શ્રીધન્દ્રભૂતિ પરત્વે અત્ર રજુ કરવામાં આવે છે.

એ ગણધર ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કર્યા બાદ તીર્થંકરને પ્રણિપાત કરી “કિં તત્તં” એમ પ્રશ્ન કરે છે. એનો ઉત્તર “ઉપ્પન્નેહ વા” એમ તીર્થંકર આપે છે. ત્યાર બાદ ફરીથી પગે લાગી એ ગણધર ફરીથી “કિં તત્તં” એમ પૂછે છે. એનો ઉત્તર તીર્થંકર “વિગમેહ વા” એમ આપે છે, એટલે ત્રીજી વાર પગે પડી એ ગણધર “કિં તત્તં” એમ એનો એ જ પ્રશ્ન કરે છે. એનો ઉત્તર તીર્થંકર “ધુવેહ વા” એવો આપે છે. આ પ્રમાણેના પ્રભુને પગે પડીને એ ગણધરે પૂછેલા ત્રણ પ્રશ્નોને પ્રશ્નત્રિતય, ૪ત્રણ નિષદ્યા અને નિષદ્યાત્રય એમ વિવિધ નામથી ઓળખાવાય છે. આ નિષદ્યાત્રયથી અને એના ઉત્તરરૂપ ત્રિપદીથી એ ગણધરને ગણ-ધરનામકર્મનો ઉદ્ભવ થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ થતાં એક મત મુજબ એ ગણધર સૌથી પ્રથમ યૌદ પૂર્વો રચે છે^૩ અને ત્યાર

૧. ૧૧ ગણધરોનાં નામ અનુક્રમે (૧) ધન્દ્રભૂતિ (ગૌતમસ્વામી), (૨) અગ્નિભૂતિ, (૩) વાયુભૂતિ, (૪) વ્યક્ત, (૫) સુધર્મસ્વામી, (૬) મંડિક, (૭) મૌર્યપુત્ર, (૮) અકંપિત, (૯) અચલબ્રાતા, (૧૦) મૈત્ર્ય અને (૧૧) પ્રભાસ છે.

૨. જુઓ સિદ્ધચંદ્ર (વ. ૪, અં. ૧૭, પૃ. ૪૦૨-૩).

૩. કિં તત્તં એમ ત્રણ વાર પૂછાયેલા પ્રશ્નને ‘પ્રશ્નત્રિતય’ કહેવામાં આવે છે.

૪. કિં તત્તં રૂપ પ્રશ્ન એ એક નિષદ્યા ગણાય છે. આ પ્રમાણે અત્ર કુલ નિષદ્યા ત્રણ છે.

૫. ઉપ્પન્નેહ વા, વિગમેહ વા અને ધુવેહ વા એ દરેકને ‘પદ’ કહેવામાં આવે છે. એથી એ ત્રણેના સમૂહને ‘ત્રિપદી’ કે ‘પદત્રયી’ કહેવામાં આવે છે.

૬. દિટ્ઠિવાય નામના બારમા અંગના (૧) પરિકરમ, (૨) સુત, (૩) પુવ્વગય (૪) અણુઓગ અને (૫) ચૂલિયા એમ પાંચ વિભાગો છે જેને અનુક્રમે સંસ્કૃતર્મા, પરિકર્મ, સૂત્ર, પૂર્વગત, અનુયોગ અને ચૂલિકા કહેવામાં આવે છે. એ પૈકી ત્રીજા વિભાગના ચૌદ પેઠાવિભાગો છે જે દરેકને પુવ્વ (સ. ‘પૂર્વ’) કહેવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં વિશેષ વિચાર આગળ ઉપર કરાશે.

૭ ઉપલક્ષણથી પરિકર્માદિ ચાર વિભાગની રચના પણ ઘટાવી લેવાની હોય એમ જણાય છે. જુઓ ૧૧મા પૃષ્ઠનું પહેલું ટિપ્પણ આ વિભાગોના સંબંધમાં આગમોદ્ધારક શ્રીઆનંદસામરસૂત્રિએ સિદ્ધચંદ્ર (વ. ૪, અં. ૧૭, પૃ. ૪૦૨)માં કહ્યું છે કે ‘પૂર્વગત શ્રુતોને અધ્યયન કરવાની અનુકૂળતા પડે માટે, જેમ વ્યાકરણશાસ્ત્રીમાં પ્રથમ સંજ્ઞા વગેરે પ્રકરણો કરવાં પડે છે તેમ પરિકર્મ અને સૂત્રોની રચના કરવી પડે છે. પછી પૂર્વોની વ્યાખ્યાસૌલી આદિને માટે, વર્તમાન સૂત્રોની વ્યાખ્યા માટે જેમ

આદિ આચાર આદિ અગિયાર અંગો રહે છે,^૧ અને બીજા મત મુજબ આચારથી માડીને બાગ અંગો રહે છે

અત્ર એ ઉમેરવું જરૂરી જણાય છે કે શ્રીકન્ડભૂતિ સિવાયના બધા ગણધરા માટે ત્રણ જ નિપઘા નથી એટલે કે નિપઘાની સખ્યા ગણધર દીક જુદી જુદી હોઈ શકે છે.^૨

આ ઉપરથી જોઈ સકારે કે 'નિપઘા' એ 'સાર્વ' નિદ્ધાન્તની જડ છે, અને એક રીતે વિચારતા તીર્થકરે આપેલા ઉત્તરો કે જે 'ત્રિપદી'ના નામથી ઓળખાય છે તે સાર્વ નિદ્ધાન્તની જડ છે. આ પ્રમાણે જૈન આગમોના મૂળરૂપે ગણવા લાયક અને એથી કરીને તેમ ગણાતી એવી નિપઘા અને ત્રિપદી વિશે જે અન્યાય ઉદ્ભવેો મારા વાચકામા આવ્યા છે તેની નોંધ કરવા હું પ્રેરાઈ છું તેમા નિપઘા (પ્રા નિસેક્કમ)ને લખના ઉદ્ભવેો નીચે મુજબ છે —

(૧) આવરસયમ્બુત્તની નિબ્બુત્તિની "હર્યમિ"વાળી ૭૩૫ મી ગાથાની ટીકા (પત્ર ૨૭૭ અ)મા શ્રીયાદિનીમહત્તગધમંસુ શ્રીહરિભદ્રસુરિએ કરેલો નીચે મુજબનો ઉદ્ભવ —

અનુયોગદ્વાર ગણાય છે તેવી રીતે પૂર્વાનુયોગની રચના ગણાય અને જેમ દસવૈકાલિક આચારા રાગ ચાવત પચ્ચરમેઘિનમન્કાર આદિ સુત્રોમાં ચૂલિકાઓ દોષ છે, તેવી રીતે પૂર્વવતના અવતમાં તે તે પૂરેતે અંગે જે જે ચૂલિકાઓની જરૂર હોય તે રચાય."

અહીં પૂર્વાનુયોગથી ઉપર જણાવેલ 'અનુયોગ' સમજવો, કેમકે એ એનું નામાવર છે જુઓ: અભિધાનચિન્તામણિ (કા ૨)નું નિર્મલિખિત પત્ર —

"પરિકર્મ-સુત્ર-પૂર્વાનુયોગ-પૂર્વગત-વૃત્તિઃ પથઃ ।

સ્વુદ્દેશિવાદમેદા પૂર્વાણિ ચતુરંશાપિ પૂર્વગતે ॥ ૧૬૦ ॥"

૧ સ્થમવાયની વૃત્તિ (પત્ર ૧૦૮ અ)મા શ્રીઅભયદેવસુરિએ કહ્યું છે કે—

'સેવમિત્યાદિ સ યાચારો જમિતિ વાકશાલદ્વાર જલ્પલક્ષણવસ્તુત્વેન પ્રથમમજ્જ રયાવનામધિ ક્રાય, રચનાડેક્ષવા તુ દ્વાદશમજ્જ ।'

૨. જુઓ પૃ ૧૪

૩ 'સાર્વ' શબ્દના જે અર્થો થાય છે (૧) સર્વ જીવને દિવકારી અને (૨) અરિહંત થાને તીર્થકર આ બંને અર્થો અત્ર પ્રસ્તુત છે

'સિદ્ધાન્ત' શબ્દના (૧) નિષ્કૃય, (૨) નિશ્ચિત મત અને (૩) ઉપપત્તિયુક્ત મૌલિક શ્રય એમ ત્રણ અર્થો થાય છે આ ત્રણે અર્થે અત્ર ઓટવતે અરો આવ્યું છે

'જડ' શબ્દ વિરોધણ તેમજ નામ એમ બંને પ્રકારનો છે તેમાં વિરોધણરૂપ 'જડ' શબ્દનો અર્થ 'ચેતન્યથી રહિત' એવા થાય છે અને તે અત્ર અપ્રસ્તુત છે

નામરૂપ 'જડ' શબ્દના (૧) જડમૂળ (૨) ખીલી અને (૩) નારીના નાકનું ધરેલું એમ ત્રણ અર્થો થાય છે જે ત્રણે અર્થો અત્ર ધરાવી સકાય તેમ છે

આ પ્રમાણે સાર્વ સિદ્ધાન્તની જડનો અવધવાઈ વિચારી હવે સમુદાયવાઈ વિચારીશુ તે જણાશે કે એના ૩ અર્થે યઈ શકે છે (૧) સર્વ જીવોને દિવકારી સિદ્ધાન્તનું મૂળ (૨) અરિહંતના નિશ્ચિત મતનું મૂળ, (૩) જૈન મતનું મૂળ, (૪) જૈન આગમોનું મૂળ, (૫) જૈન દર્શિત્રપ નારીના નાકનું ધરેલું અને (૬) જૈન સાસસદિગ્ધરૂપ સગારીના નાકનું ધરેલું

“ તત્ર ગૌ=મસ્તામિના નિષયાવ્રયેણ ચતુર્દશ પૂર્વાણિ ગૃહીતાનિ । પ્રણિપત્ય વ્રત્ત્યા નિષયોચ્યતે । મગધાંધ્યાચષ્ટે—‘^૧ઉપ્પન્નેદ વા વિગમેદ વા ધુવેદ વા’^૨ એના એવ તિસ્યો નિષયાઃ. આગમેવ સકાષ્ટાદ ગણમૃતામ્ ‘ઉત્સાદ-વ્યય-પ્રૌવ્યયુક્ત સત’^૩ ક્તિ પ્રતીતિરુપજાયતે, અન્યથા સત્તાડગોના, તતઃ તે પૂર્વભવમાધિતમતયો દ્વાદશાદ્ગુપરચયન્તિ ।”

(૨) વિસેસાવરસયલાસની ૨૦૮૪ માં ગાથાની મલધારી શ્રીહિમચન્દ્રમુદ્રિત મૃત્તિ (પત્ર ૮૬૦ આ-૮૬૧ અ)ગત નિમ્નલિખિત પંક્તિ:—

૧. સરખાવો તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્રની શ્રીસિદ્ધસેનમુદ્રિત દીકાની નિમ્નલિખિત પંક્તિઓ:—

(૧) “ યદુક્તં—પ્રતિપાદિતં તીર્થકૃદ્ધિઃ તદેવ તીર્થકરપ્રતિપાદિતમર્થજાતમ્—ઉત્પન્નમિતિ વા વિનષ્ટમિતિ વા ધ્રુવમિતિ વા કલ્પેષં તદ્ ગૃહીત્વા ગણધરે: ”—પ્રથમ વિભાગ, પૃ. ૯૨

આ ભાવાર્થ શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરકૃત વીરુમી દ્વાનિશિક્ષાના નિમ્નલિખિત પદ્યમાં અળબી રહ્યા છે:—

“ ઉત્પાદવિગમપ્રૌવ્યવ્યવર્થાદિસદ્ગદ્યમ્ ।

કૃત્સ્ન શ્રીવર્ધમાનસ્ય વર્ધમાનસ્ય શાસનમ્ ॥ ૧ ॥ ”

(૨) “ મગવાનપિ વ્યાજરાર પ્રશ્નત્રિતયમાત્રેણ દ્વાદશાદ્ગુપરચનાર્થ સકલવસ્તુસદ્માહિત્વાદ પ્રથમતઃ કિલ્લ ગણધરેભ્યઃ—ઉપ્પન્નેતિ વા વિગમેતિ વા ધુવેતિ વા ”—પ્રથમ વિભાગ, પૃ. ૩૨૭

(૩) “ તદ્ યદિ તાવદાગમપૂર્વકસ્તતો મગવતાડડલ્યાતં જગત્સ્વરૂપં પ્રશ્નત્રિતયેનોત્પાદાદિના ”

—પ્રથમ વિભાગ, પૃ. ૩૮૫

૨. હસવેયાલિયમૃત્ત (દશવેકાલિકસૂત્ર)ની શ્રીભદ્રપાણુસ્વામીએ રચેલી નિમ્નલુપ્તિની આઠમી ગાથાની શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત વ્યાખ્યા (પત્ર ૭ અ)માં આઠમી ગાથાગત માહયપય નો વિચાર કરાતો નીચે મુજબ ઉલ્લેખ કરાયો છે:—

“ એકં માતૃકાપદં, તથા—‘ ઉપ્પન્નેદ વા ’ ક્ત્યાદિ, ક્ષણ પ્રવચને દૃષ્ટિવાદે સમસ્તનયવાદ-વીજમૂતાનિ માતૃકાપદાનિ ભવન્તિ, તથા—‘ઉપ્પન્નેદ વા, વિગમેદ વા, ધુવેદ વા ’, અમૂનિ ચ (વા) માતૃકાપદાનિ ‘ અ બા ક્ષે ર્દે ’ ક્ત્યેવમાદીનિ, સકલશબ્દવ્યવહારવ્યાપકત્વાન્માતૃકાપદાનિ ”

આ ઉલ્લેખ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે ઉપ્પન્નેદ વા, વિગમેદ વા અને ધુવેદ વા એ ત્રણેય પૃથક્ પૃથક્ ‘માતૃકાપદ’ અને ત્રણેય સમુહને ‘માતૃકાપદો’ ગણવામાં આવે છે,

ઠાણુની શ્રીઆભયદેવસૂરિકૃત દીકા (પત્ર ૨૨૩ અ)માં પણ આ જ ઉદ્ધૃત લેવાય છે.

૩. તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર (અ પ)માં આ ૨૬ મા સૂત્રરૂપે નજરે પડે છે આ સૂત્રનાં ભાષ્ય અને એની બે ભાષ્યાનુસારિણી દીકાઓ ખાસ પઠનીય છે, કેમકે એમાં ‘અનેકાતવાદનું’ ગૃહ રહસ્ય સમાયેલું છે. વિશેષમાં જૈન વિદ્વાન્ શ્રીનાગાણુને મધ્યમકારિકામત સંસ્કૃતપરીક્ષાનામક પ્રકરણ (પૃ. ૪૫-૫૭)માં ઉત્પાદ-સ્થિતિ-ભંગોનો નિરાસ કર્યો છે તે તે જાન દર્શનના અભ્યાસીઓને જરૂર જોવા ધટે.

અત્ર એ જ અનેકાતવાદનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેને અને સ્યાદાદને હું તો એક જ ગણું છું, અનેકાતવાદમાંથી સ્યાદાદ ઉદ્ભવ્યો એમ ડૉ. આનંદશંકર ખાણુજી ધ્રુવે અને શ્રીયુત જગદીશચંદ્ર જૈનીએ પ્રશ્ન કર્યો એ બેની સિદ્ધતા સૂચવી છે જરી, પરંતુ તે બાબતમાં કોઈ પ્રમાણ કે શાસ્ત્રીય પાઠ તેમણે રજૂ કરેલ જણાતા નથી, તો તેમ કરવા તેમને સારી સાદર વિદ્વંસિ છે.

“તત્ર શ્રીગૌતમસ્વામિના નિપચાત્રયેણ ચતુર્દશ પૂર્વાણિ ગૃહીતાનિ । પ્રણિપત્ય પૃષ્ઠા ચ નિપયોચ્યતે । પ્રણિપત્ય પૃષ્ઠતિ ગૌતમસ્વામી-ઋષય મગવન્ । તત્ત્વમ્ । તતો મગવાનાચષ્ટે—
અપેદ વા^૧ । પુનસ્તથેવ પૃષ્ઠે પ્રાહ-વિગમેદ વા^૨ । પુનરપ્યેવ કૃતે વદતિ-ધુવેદ વા^૩ ।
एतास्त्वहो निपद्या । अगामेव सकाशात् 'यद्' सत् तदुत्सादव्ययप्रौढयुक्तम्, अन्त्या वस्तुन
सत्ताऽयोगात् । इत्येव तेषां गणभृता प्रतीतिर्भवति ।”^૪

(૩) આવસ્થકચતુત્તરી નિબળ્યુત્તિની ૭૩૫ મી આયાની શ્રોમલયગિરિસુરિકૃત
પતિ (પત્ર ૩૬૩ અ)ગત નિબનલિખિત ઉલ્લેખ —

“તત્ર મગવતા ગૌતમસ્વામિના નિપચાત્રયેણ ચતુર્દશ પૂર્વાણિ ગૃહીતાનિ । પ્રણિપત્ય પૃષ્ઠા
નિપયોચ્યતે । મગવાન્ ઘર્જમાનસ્વામીં ચક્તવાન્—‘અપેદ વા વિગમેદ વા ધુવેદ વા’ ઉત્તમ
इति उत्तरस्तिस्वभाव, विगम इति विनाशधर्मा इति भाव, ध्रुव इति स्थितिधर्मा, एता एव
तिष्ठो गणभृता निपद्या, तथाहि-एतासमेव सकाशात् उत्सादव्ययप्रौढयुक्तं सदिति गणभृता
प्रतीतिद्वयजायने, अथवा सत्ताया अनुपपत्तेरिति”

(૪) શ્રીજિનપ્રભસુરિકૃત અપાપાપુરી(સ ક્ષિત)કલ્પનુ નીચે મુજબનુ પદ —

“ચત્તે તીર્થપ્રવૃત્તિ ચરમજિનપતિયેન વેશાચગુલ્લે—

કાદશ્યામેવ રાગો વનમતુ ‘મદ્સેના’હય ‘જૃંમકાત’ ।

સચ્ચાત્રાસ્તત્ર વેકાદશ ગણપતયો શીક્ષિતા ગૌતમાશ

જમ-ચુદ્દિદાહ્વી મવજલધિતરી તે નિપચાત્રયેણ ॥ ૨ ॥”

(૫) પાળશુમ્ભણાક^૫ (પર્યુપણાકલ્પ) ને કલ્પસૂત્ર તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે તેની
મહોપાધ્યાય શ્રીધર્મસાગરગણિકૃત ટીકા નામે કલ્પકિરણાવલી (પત્ર ૧૨૦આ)માનો
નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ—

“एव चतुश्चार्तिश्छतानि द्विषा प्रजितास्तत्र मुखानामेकादशाना त्रिपदीपूर्वक
एकादशाहचतुर्दशपूर्वरचना गणपरवदप्रतिष्ठा च, ते चैव तत्र श्रीगौतमस्वामिना निपचात्रयण चतुर्दश
पूर्वाणि गृहीतानि । प्रणिपत्य पृष्ठं च निषयोच्यते । प्रणिपत्य पृष्ठतિ गौतमस्वामी-ऋषय
मगवन् । तत्तम् । ततो मगवानाचषटे—‘अपेदे व’ , पुनस्तथैव पृष्ठे प्राह—‘विगमेदे व’ , पुनरप्येव
कृते वदति—‘ध्रुवेदे व । एतास्त्वहो निपद्या । आगामेव सकाशात्सत्तदुत्साद-पयप्रौढयुक्तं, अथवा
वस्तुन सत्ताऽयोगादित्येव तेषां गणभृता प्रतीतिर्भवति”

(૬) આગમોદ્દાગ્ધ શ્રીઆન દસાગરસુરિના “આવસ્થકચત્ર અને તેની નિધુન્નિ”ના
લેખમાની નીચે મુજબની પંક્તિઓ —

“ત્રિલોકનાથ તીર્થ કર ભગવાનના અપેદ વા વગેરે પ્રભવાળી તથા નિપચાથી કે ખીન
પ્રભોથી કે અગર તે સિવાય ભગવાનની સ્વતંત્ર નિરૂપણથી ગણધર મહારાજાઓ ને અગ
પ્રવિષ્ટ કે તે સિવાયની રચના કરે” —સિદ્ધચંદ્ર (પ ૪, અ ૯, પ ૨૦૪)

૧-૨-૩ ૫ ૫૨ગોવિદ્દાસે સપાલિ કહેલી આવૃત્તિ (પત્ર ૮૧૧ અ)મા આની
અર્થ “૧ ઉત્પચતે વા ૨ વિગચ્છતિ વા ૩ ધ્રુવાણિ વા ।” એમ છે

૪ આ પંક્તિના સાનાય^૬ માટે જુઓ શ્રીવિશેષાચર્યકેશવપાનર (સાત્ર ૨, પ ૧૭૪)

“વળી સમગ્ર સૂત્રોની અંદર આ એક જ એવું સૂત્ર છે કે જે ભગવાન જિનેશ્વર મહારાજથી મળેલી ઉપદેશ વા વગેરે ત્રણ નિપદાથી રચાએલા પાર અંગમાં સ્થાન નહિ પામેલું છતાં ૧૧ કે ૧૨ અંગોના અભ્યાસમાં પ્રથમ સ્થાન આ આવશ્યકસૂત્રને જ આપવામાં આવ્યું છે, અને તેથી જ સુત્રદારોએ સામાજ્યમાદ્વાદ્ ઇક્ષારસ બંગાદં એવો તથા સામા-
દ્યમાદ્વિદુષારવજ્જંતં એમ નિર્ણયિકાર મહારાજે જણાવી ૧૧ અને ૧૨ અંગોમાં અભ્યયનની અપેક્ષાએ પ્રથમ સ્થાન ઉપદેશ વા વગેરે ત્રિપદીની વખતે નહિ રચાયા છતાં અભ્યાસની અપેક્ષાએ આ આવશ્યકને જ મળેલું છે.”

—એવન, પૃ. ૨૦૬

(૭) સાગરસમાધાનની નીચે મુજબની પંક્તિઓ:—

“ગણધર મહારાજ દીક્ષા લીધા પછી ત્રિલોકનાથને એક પ્રદક્ષિણા કરી ખમાસમથથી પાદપતિત થઈ કિં તત્ત એમ પ્રશ્ન કરે અને ત્રિલોકનાથ ઉત્તર આપે કે ઉપદેશ વા, પછી બીજી પ્રદક્ષિણા કરી પાદપતિત થઈ બીજી વખત કિં તત્ત એમ પૂછે ત્યારે વિગમેદ વા એમ કહે, અને ત્રીજી વખત પ્રદક્ષિણા કરી પાદપતિત થઈ કિં તત્ત એમ પૂછે ત્યારે યુવેદ વા એમ કહે. આવી રીતે થયેલા ત્રણ પ્રશ્નોત્તરોને નિપદા કહેવાય છે અને તે ત્રણ નિપદાથી તે ગણધર મહારાજને ગણધરનામકર્મનો ઉદય થાય અને ઉત્કૃષ્ટ એવાં મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય.”

—એવન (વ. ૪, અ. ૧૭, પૃ. ૪૦૨)

આ પ્રમાણે ‘નિપદા’ ને લગતા ઉદ્દેશો જોવાય છે. ‘નિપદા’ માટે પ્રાકૃતમાં ‘નિસેજ્જા’ શબ્દનો પ્રયોગ કરાયો છે. એને લગતો એક ઉદ્દેશ આવસ્યયનિજ્જુત્તિની લક્ષ્યમિવાળી ૭૩૫મી ગાથાની શ્રીજિનદાસગણિમહત્તરકૃત ચૂંચિમાં ૩૭૦મા પત્રમાં નીચે મુજબ મળે છે:—

“તં કહં ગદિતં મોયમસામિણા ? તિથિહં (તીર્થિ) નિસેજ્જાહિં ચોદ્ધ પુવ્વાણિ ઉપ્પાદિતાણિ । નિસેજ્જા પામ પળવતિહળ જા પુચ્છા । કિં ચ વાગરેતિ મગવં ? ‘ઉપ્પન્ને વિગતે ધુવે’, એતામો તિજ્જિ નિસેજ્જામો, ઉપ્પન્ને ત્તિ જે ઉપ્પન્નિમા ભાષા તે ઉવાગચ્છતિ, વિગતે ત્તિ જે વિગતિસ્વભાવા તે વિગચ્છતિ, ધુવા જે અવિણાસધમ્મિણો, સેસાળ અણિયતા નિસેજ્જા, તે ચ તાણિ પુચ્છિહળ એગતમં તે સુત્ત કરેતિ જારિસં જહા મણિતં ।”

હવે ‘ત્રિપદી’ અને એના પર્યાયને લગતા ઉદ્દેશો વિષે હું નિર્દેશ કરું છું. એ ઉદ્દેશો નીચે મુજબ છે—

(૧) કવીશ્વર ધનપાલકૃત તિલકમંજરીનું નીચે મુજબનું ૧૬મું પદ:—

“નમો જગન્નમધ્યાય મુનીન્દ્રાદ્યેન્દ્રભૂતયે ।

યઃ પ્રાપ્ય ત્રિપદીં વાચા વિશ્વં વિષ્ણુરિલાનશે ॥ ૧૯ ॥”

(૨) ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર (પ. ૧. સ. ૩)નું નિમ્નલિખિત પદ:—

‘ઉત્પાદો વિગમો ધ્રૌગ્ધમિતિ પુણ્યં પદત્રયીમ્ ।

ઉદ્દિદેશ જગન્નાથ સર્વવાદ્મયમાતૃકામ્ ॥ ૬૫૮ ॥”

(૩) શ્રીમુનિરત્ને નિ સ ૧૦૫૫મા રચેલા અમમચરિત્રનુ નિમ્નલિખિત પદ —

“સ્તૌમિ શ્રીગૌતમાદીસ્તાનેકાદમ્બમહાકવીન ।

ઘેરપરિ દ્વાદશાદૈ સમસ્યાત્રિપદી ગુણે ॥”

(૪) ધર્મવિવિની શ્રીઉદયમિ હે વિ સ ૧૨૮૬મા રચેલી વૃત્તિનુ મગધાયરણ્યુપનીચે મુજબનુ પદ —

“સા ગ્રીયાગ્રેનો ગૌ મદ્ધર્માન્કૃતિર્નિવસાગ્ધ્યા ।

ત્રિવદાન્વિતતયાડરિ યયા મુબનત્રવગોચરોડન્ધાવિ ॥”

(૫) શ્રીદેવેન્દ્રચરિત્ર કૃત્તમવિવાગ (નવ કમ નિપાક)ની ત્રોપનુ વિગતિનુ પ્રચરિત ગત નિમ્નલિખિત પદ —

“વિષ્ણોરિચ યસ્ય વિમો પદ્મયી ધ્યાનયો જગનિચિત્તમ ।

કમમલપટલબ્રહ્મ સ શ્રીયોરો જિનો જયતુ ॥ ૧ ॥”

(૬) શ્રીદેવાનન્દચરિત્ર ગૌતમાષ્ટકનુ નીચે મુજબનુ દ્વિતીય પદ —

“શ્રીઘર્જમાનાત્ ત્રિપદીમથગ, મુદ્ધત્તમોદ્ગ જ્ઞતાનિ યેન ।

અન્નનિ પુષાણિ ચતુર્દશાપિ સ ગૌતમો યજ્ઞનુ વહ્નિજ્ઞ મે ॥ ૨ ॥”

(૭) પદ્મસુસણાકૃપ્પની શ્રીલક્ષ્મીકીર્તિના શિષ્ય શ્રીલક્ષ્મીવલ્લભે રચેલી કલ્પાક્રમકલિકા^૨ નામની વૃત્તિ (પન ૧૪૨ અ-૧૪૧આ)ગત નિમ્નલિખિત ઉત્તેખ —

“દક્ષા મુરૃદશા સ્વામિન પૃથ્વાન-કિ રક્ષ, સ્વજગેદ વા-હરાયન્તે રિતિ પદ મુક્તા વિચારિત એવયા ત્રિવદા અગદાદ્ધર હન્દ્રમૂર્તિગ જ્ઞાન પુનર્દુઃશ-તથ મગવતા ત્રિવદા દર્શિત ।”

(૮) પદ્મસુસણાકૃપ્પની શ્રીવિજયરાજેન્દ્રચરિત્ર વૃત્તિ નામે શ્રીકલ્પમૂનાથ-પ્રયોધિના ૧૧૮ અ પત્રગત નિમ્નલિખિત પદનિ —

‘તત્ર મુદ્ધવાના એકાદશા ત્રિવદામ્હનપૂવક એકાદશાદ્ધનદ્વદશપુરંચના મગપરાવદપ્રવિષ્ટા વ । તત્ર દ્વાદશાદ્ધગોચનાનન્તર મગવાસ્તેવા તદતુશ કગોતિ ।”

(૯) પદ્મસુસણાકૃપ્પની શ્રીવિજયરાજેન્દ્રચરિત્ર વૃત્તિ નામે શ્રીકલ્પમૂનાથ-પ્રયોધિની (પ ૧૬૯)ની નીચે મુજબની પદનિ —

“દત્ય ત્રિપદીમાવદ મુદ્ધસંભેવ દ્વાદશાદ્ધી ચચાચ્છન્તે મગપરા ।”

જેમ નિવદાના પ્રાકૃતરૂપ ‘નિસેન્ન’વાગે ઉત્તેખ હું ઉપર નોધી ચ પો છુ તેવો ત્રિપદીના પદોપવાચી ચન્દના પ્રાકૃત રૂપવાગે એક ઉત્તેખ મુગ વાચવામા અ યો છે અને તે

૧ આ સ પૂ-^૧ કાવ્ય અને તેનુ મુજબાતી લાપાતર એ શ્રીધર્મચર્યનમ્હિત્તી વીરભાખ્યામરના સ્પષ્ટીકરણમાં આપેલ છે નુઓ “શ્રીલક્ષ્મીમરરતોત્રની પાનપૂર્વરૂપ કાવ્યકથનનો પ્રથમ વિભાગ” (પ ૨૩-૨૫)

૨ આ સળખમા જુઓ મારુ લાંબારકર પ્રાચ્યવિદ્યાસંચોધનમંદિર વરદયી પ્રકાશિત “Descriptive Catalogue of Jaina Manuscripts” (જેન દરવલિખિત પ્રતિઓનું વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર) (ભા ૨, પ ૧૭૨ અને એ પાનાની)

શ્રીગુણચન્દ્રગણિએ વિ. સં. ૧૧૮૯માં રચેલા સિરિવીરચરિય (પત્ર ૨૫૭ અ)માં નીચે મુજબ જોવાય છે:—

“ જાયમિ ય ગુણગણાગરંમિ સંઘે મનવયા હંદમૂહ્યમુહાણં પદાસવજ્જવાણાણં દુકારસળં
પિ તેષિ સવલમુવળગવત્થસત્પંથગદ્ધમ્માઈ ‘ઉપ્પન્નેદ વા વિગદ વા ધુવેદ વ’ ત્તિ કહિવાઈ
તિન્નિ પયાઈ ”

આ પ્રમાણેના નિપદા અને ત્રિપદી^૧ કે તેના પર્યાયને લગતા વિવિધ ઉદ્દેશો ઉપરથી સર્વ જીવોને હિતકારી એવા જૈન સિદ્ધાન્તની રચનામાં એ નિપદા અને ત્રિપદી કટકું બધું મહત્ત્વ ધરાવે છે તે સમજાયું હશે એટલે હવે શ્રીમન્દ્રભૂતિ જેવા ગણધર શા માટે એકનો એક પ્રશ્ન પૂછે તેના ઉત્તર વિચારીએ.

પ્રથમ પ્રશ્ન દ્વારા તત્ત્વ શું છે એમ પૃછાતાં ‘ઉત્પત્તિ’મુચક ઉત્તર મળતાં તેમને શંકા ઉત્પન્ન થાય કે જો ઉત્પત્તિ જ એકલી હોય તો દુનિયામાં કોષ્ટ ચીજનો નાશ થાય જ નહિ. આથી તેઓ શું ઉત્પત્તિ સિવાય અન્ય કંઈ છે જ નહિ એ જાણવા માટે તત્ત્વ શું છે એ મતલબનો પ્રશ્ન પૂછે. આનો ઉત્તર ‘વિગમ’ એવો મળતાં વળી શંકા થાય કે જો દરેક ઉત્પન્ન થયેલી ચીજ સદંતર નાશ પામે છે, એમ જો આનો અર્થ હોય તો પછી જગત્ શન્યાકાર બને. આથી તેઓ ફરી એનો એ જ પ્રશ્ન પૂછે અને એનો ઉત્તર ‘દ્રૌવ્ય’ એવો મળતાં તેમને એવો નિશ્ચય થઈ જાય કે “યત સત્ત્વ તદુત્પાદવ્યવસ્થાં વ્યવ્યુત્તમ્, સ્વન્યયા વસ્તુતઃ સત્તાડયોગાત્” અર્થાત્ જો વિદ્યમાન છે તે ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને ક્રુપતાથી યુક્ત છે. જો એમ ન હોય તો વસ્તુની વિદ્યમાનતા જ સંભવતી નથી.^૨

આ પ્રમાણે નિશ્ચય થઈ ગયા પછી અને વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યા બાદ ગણધરને પ્રાયઃ ફરી પ્રશ્ન કરવાનું ન રહે તે સ્વાભાવિક જ છે. અત્ર એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થઈ શકે કે તીર્થંકરે પહેલી જ વાર કેમ ત્રણ પદો ન કહ્યાં? આનો ઉત્તર એમ સંભવે કે તેમ કરવાથી કદાચ વસ્તુસ્થિતિ પૂરેપૂરી ન સમજાય એટલે કટકે કટકે ઉત્તર આપી પ્રશ્નકારને વિચાર કરવાનો સમય આપવો ઠીક એવો તેમનો હેતુ હોય; અથવા તો ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને સ્થિતિ એ ત્રણને યોગ્ય મહત્ત્વ આપવા માટે ત્રણ ઉત્તરો તેઓ આપતા હશે; અથવા તો વિશિષ્ટ જિજ્ઞાસા જાગૃત કરવા માટે તેઓ તેમ કરતા હશે.

ગણધરોને હાથે દ્વાદશાંગી રચાય તે પૂર્વે તેઓ કેવી રીતે અને શા શા પ્રશ્નો પૂછે અને તીર્થંકર પ્રભુ તેના શા ઉત્તર આપે એ સંબંધમાં જે ઉપર સૂચવવામાં આવ્યું છે તે શ્વેતાંબર મતને અનુસરે છે. દિગંજરોની માન્યતા આથી જુદી છે. તેઓમાંના ધણાખરાનું માનવું એમ જોવાય છે કે સમવસરણ રચાતા તીર્થંકર દેશના આપે છે અને એ સમયે એમના સમરત શરીરમાંથી દિવ્ય ધ્વનિ નીકળે છે. એ ધ્વનિ કંઈ અક્ષરાત્મક વાણીરૂપ હોતો નથી, તેમ છતાં ગણધરો એને સમજી શકે છે અને એના આધારે તેઓ દ્વાદશાંગી રચે છે. આ સંબંધમાં તત્ત્વાર્થશાજવાર્તિક (પૃ. ૫૧)માં જે ઉદ્દેશ છે તે નોંધી લઈએ:—

૧ વિચારો ઠાણુ (સ્થા. ૧૦; સૂ. ૭૨૭)ની ટીકા (પત્ર ૪૮૧ અ)ગત ‘પદત્રયી’

૨. આ સાથે શ્રીકલ્પસુત્રાર્થપ્રબોધિની (પૃ ૧૬૯)માંની હકીકત સરખાવવી

પ્રકરણ ૩ જી

પ્રવર્તમાન શાસનની દ્વાદશાંગીની રચના અને સ્થાપના

આપણે ખીજા પ્રકરણમાં દ્વાદશાંગીના ઉદ્ભવ વિષે સામાન્યતઃ વિચાર કરી ગયા અને સાથે સાથે શ્રીધન્દ્રભૂતિને હાથે રચાયેલી દ્વાદશાંગીની રચના વિષે પણ થોડોક ઊદાપોહ કરી ગયા એટલે હવે અહીં એ સંબંધમાં તેમ જ અન્ય ગણધરોની દ્વાદશાંગીના સંબંધમાં પણ વિસ્તારથી આપણે વિચાર કરીશું.

રચનાસ્થલ ઇત્યાદિ-શ્રીમહાવીરસ્વામીનું પ્રથમ સમવસરણુ જ્યાં તેમને કેવલ-જ્ઞાન થયું હતું ત્યાં જ એટલે કે ઋણપાલિકા નદીના ઉત્તર તટ ઉપર રચાયું હતું. ત્યાર બાદ ખીજું સમવસરણુ અપાપાપુરીમાં આવેલા 'મહાસેન' વનમાં રચાયું. ત્યાં આ પ્રભુએ દેશના આપવા માંડી. એવામાં શ્રીધન્દ્રભૂતિ ત્યાં આવ્યા અને તેમણે પોતાની શંકાનું સમાધાન થતાં પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી. ત્યાર પછી શ્રીઅગ્નિભૂતિ વગેરે દશ બ્રાહ્મણો આવ્યા અને તેમણે પણ પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી.^૧ આ પ્રમાણે એ અગ્યારે દીક્ષિત થતાં તેમને ગણધરપદ આપવામાં આવ્યું અને તેઓ ગણધર બન્યા.

રચતુર્વિધ સંધની સ્થાપના થયા બાદ-તીર્થ સ્થપાયા પછી શ્રીમહાવીરસ્વામીએ પોતાના એ અગ્યારે ગણધરોને સાર્વ સિદ્ધાન્તની ચાવી ખતાવી^૨ એટલે એ પ્રત્યેક ગણધરે યજ્ઞર્તમાં દ્વાદશાંગી રચી. આ પ્રમાણે જે એકંદર ૧૧ દ્વાદશાંગીઓ રચાઇ તેમાં પહેલા સાત ગણધરોની સૂત્રવાચના એક ખીજાથી ભિન્ન બની, જ્યારે શ્રીઅકંપિત અને શ્રીઅચ્છાત્રાતાની તેમ જ શ્રીમેતાર્યની અને શ્રીપ્રભાસની પણ સૂત્રવાચના સમાન બની.^૩ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અર્થદષ્ટિએ તો

૧ આનું રચૂળ સ્વરૂપ મેં ન્યાયકુસુમાંજલિ (સ્ત. ૧, શ્લો. ૫)ના સ્પષ્ટીકરણ (પૃ. ૨૧-૨૬)માં રજૂ કર્યું છે

૨ આના સમર્થનરૂપે ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર (પ. ૧૦, સ. ૫)નું નિમ્નલિખિત પદ્ય હું રજૂ કરું છું:-

“જાતે સદ્ધે ચતુર્ધેવં પ્રૌઘ્યોત્પાદવ્યયાત્મિકામ્ ।

ઇન્દ્રભૂતિપ્રવૃત્તીનાં ત્રિપદો વ્યાહરત્ પ્રભુઃ ॥ ૧૬૫ ॥”

૩ આથી તો 'આઇગર' તરીકે એમને વિચ્છાહયણુભૂતિ (શ. ૧, ઉ. ૧, સ્ત. ૫)માં ઓળખાવ્યા છે. એની વૃત્તિમાં શ્રીઅભયદેવચરિત્રે કહ્યું પણ છે કે:-

“આઇગરે ત્તિ આદૌ-પ્રથમતઃ શ્રુતધર્મમાચારાદિપ્રન્યાત્મકં કરોતિ-તદર્થપ્રણાયત્વેન પ્રણયતીત્યેવંશીલ આદિકરઃ”

૪ જીએ ૧૫મા પૃષ્ઠગત છટ્ટી ઉલ્લેખ તેમ જ ન. ૩માં ઉલ્લેખ.

૫ “એવં રચયતાં તેષાં સપ્તાનાં ગણવારિણામ્ ।

પરસ્પરમજાયન્ત વિમિન્નાઃ સૂત્રવાચનાઃ ॥ ૧૭૩ ॥

અકમ્પિતા-ડચલામ્નાત્રૌઃ શ્રીમેતાર્ય-પ્રભાસયોઃ ।

પરસ્પરમજાયન્ત સદક્ષા એવ વાચના. ॥ ૧૭૪ ॥

શ્રીવીરનાથસ્ય ગણધરેષ્વેકાદશસ્વપિ ।

દ્વયોદ્વયોર્વાચનયોઃ સામ્યાદાસન્ ગણા નૃબ ॥ ૧૭૫ ॥”

—ત્રિપષ્ટિ (પ. ૧૦, સ. ૫)

અર્થાત્ દા તામી પ્રાપ્ત સમાન ગને જ, પરંતુ ચાલકટિએ પણ એ બે વાલકામીએ સમાન બની એટલે કે સામિત રચનાની અપેક્ષાએ નવ જ દાલકામી બિન મની આધી તે ગણધરોની સમ્યા અગ્રારની દોરા પછા ગણુ તે નવ જ થયા આનરમયમુત્તની સુખિણા ૩૩૭મા પત્રમા આ મળધમા નીચે મુજબ ઉત્તેષ છે -

‘અરુપિય-અવલમાતોગ ઇનો મેવજ-પમાસાગ ઇનો મનો, દ્વા પત્ર મના હોત ।’

ઉપર્યુક્ત ૧૧ ગણધરોની નિરાવાના મળધમા રિગેર રિચા કરવામા મહાવક યત્ર ૫૩ એ માટે આની પછી તરત જ અપાયેલી પત્રિઓ અત્ર દું ગુ કા હુ —

‘મદા ય જનહરા સ્વઃ વગ્ગિજા તાહ કિર ઇનિસેગાળ ઇનાસ અગાનિ ચોદસદિ ચોદસ પુરાણિ, ઇજ તા મગવતા કમ્પો કહિતો, સાદે મગવતો ઇગવાસે સુત કરેતિ, ત અરુચરદિ ગેદિ ષત્રગદિ સમ, વગ્ગા હામી ક્ષવ્વ પ્રતિઓ મનો રક્ષ્ રક્ષિય મણુગાળિ, બાહીય સુદુમ્મ કરતિ રક્ષ્ મહાન આડવ, ઇતો તિરથ દોદિતિ તિ ।’

અનુ તાત્પર્ય એ છે કે સવે ગણધરોએ હિંદા લીધી ત્યાં પછી એક નિર્ણય પ્રથમ ૧૭મા ૧૧ અગોનો અર્થ અને ત્યાં બાદ ચો નિર્ણય ચો ૩૩મા પૂજાના ૧૪ પર્વોનો અર્થ પ્રત્યેકે કલો તેમ થના પ્રત્યુની એક નાત્રુએ અક્ષર, ૫૮ અને અજનધી યુક્ત સૂત્ર રચાવા મહાયુ આ તેમ જ ૫ ૧૨-૧૮મા આવી મયેલા અને આગળ ઉપર આવનારા હિંસેખોનો વિચાર કરતા નીચે મુજબ પ્રત્યેક ૫ ૬૬બે છે —

(૧) બીજા પ્રકરણ (૫ ૧૦-૧૪)મા આપણે જોઈ ગયા તેમ તે અર્જુનભૂતિ માટે ત્રણ જ નિર્ણયો ઉદ્દેશ્ય છે તો પછી અહીં સર્વ ગણધરોને ઉદ્દેશ્યને ૫-૨ કેમ લઈ છે ?

(૨) ઉપર જે ૫૬૨ નિર્ણયો નિર્દેશ છે તે કયા ગણધરને આપીને મળવવાનો છે ?

(૩) એ ૫૬૨ નિર્ણય પૈકી કયોને લખતો હિત્તો ગા છે ?

(૪) પ્રથમ પસંદી કેવળ ત્રિપદી સામગ્રીને કે એનું ઉલ્લેખ ૫૬૨ મામળાને કે ૧૧ અગોનો અને ૧૪ પર્વોનો અથ મામળાને કે પૂરતો મુત્તનો અર્થ મામળાને ગણધરો દાલ્યા ની રી છે ?

અ રજે આ પ્રવેકનો હિત્તો કમ્પ રિચારોમ્ આનરમયમુત્તની સુખિણ (પત્ર ૩૩૭)મા અને અ જગ પણ એ વાનતોરપ્પત્તીને નિર્ણાયેલી જ છે કે ચીધુનંદભૂતિનો ત્રણ જ નિર્ણય રિગેરમા એ નિર્ણય જતો ગ્રામ પણ ઉદ્દેશ્ય માગ લેતા ગણધરમા નધો એટલે ૧૫ નિર્ણયો ઉદ્દેશ્ય અ ૫ ગ્રામ ગણધર પરતે દોષ એમ જણુ થ લ

આનરમયમુત્તની સુખિણ (પત્ર ૩૩)મા “અગ્ગા જાનિતા નિસેગા ૫ એમ જે કનુ

૧ નુબે: ૫ ૧૪, ૧૫ અને ૧૬

૨ નુબે: ૫ ૧૫

૩ નુબે: આ જ પૂરતો ૩૩૭મા

૪ નુબે: ૫ ૧૪ તેમ જ રિચારો અભિલાષિ તામણિ (સ. ૧. ૧-૮. ૧૧૦)ના રિચાર નિર્ણયો નિર્ણયિ પત્રિ —

‘અરુદિ-૨ પૂર તોવશેરમિદિ તાહ પૂર્વા

છે તે ઉપરથી એ દર્શિત થાય છે કે શ્રીઘ્નદ્રભૂતિ સિવાયના ગણધરોની નિપદાઓ અનિયત છે એટલે કે એ ગણધરોની નિપદાની સંખ્યા ત્રણની જ નિયત નથી. આ સાથે, એકંદરે પંદર નિપદાઓનો વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે શ્રીઘ્નદ્રભૂતિ સિવાયના કોઈ એક ગણધરની તો નિપદા પંદર^૧ હશે જ, પણ તે કોની તેની તપાસ કરવી બાકી રહે છે.

પંદર નિપદાઓને લગતા ઉત્તરો કયા છે તે સંખંધમા કોઈ ઉદ્દેશ્ય માટે જોવા જણવામાં નથી, પરંતુ એ ઉત્તરોમાં ત્રિપદીને કોઈ પણ રીતે વિશિષ્ટ સ્થાન હશે જ એમ લાગે છે. કદાચ એમ પણ હોય કે ત્રિપદીગત એકનું એક પદ પાંચ વાર ઉત્તરરૂપે કહેવાયું હોય. ગમે તેમ હો પણ ત્રણ નિપદાને બદલે જે ગણધરને ઉદ્દેશીને પંદર નિપદાનો ઉદ્દેશ્ય છે તે તેમની યુદ્ધિ શ્રીઘ્નદ્રભૂતિની યુદ્ધિ કરતાં મદ હોય એમ સૂચવે છે.

ત્રિપદી એ સમસ્ત દ્વાન્દ્વાંગીનું બીજ છે. એ બીજ પદ્ધતિ થતાં એનું પૂર્વગત શ્રુતરૂપ આડ બને છે અને એ આડમાંથી ૪૪ વસ્તુઓ લઈ અગ્યાર અગ. રની શકાય છે. આ રીતે વિચારતાં ચોથા પ્રશ્નમાં સૂચવેલા તમામ ગ્રંથો ધરી શકે છે.

બારમા અંગના વિભાગોની રચના અને સ્થાપના—નંદીસુત (સ. ૫૭^૨)માં પરિક્રમ્મ, સુત, પુવ્વગય, આણુઓગ અને ચૂલિયા એ ક્રમપૂર્વક દ્વિઠિવાયના પાંચ વિભાગોનો નિર્દેશ છે, જ્યારે અભિધાનચિન્તામણિ (કા. ૨, શ્લો. ૧૬૦)^૩, ક્રમ્મવિવાગ (નવ્ય)-ની સ્વોપન વિવૃત્તિ (પૃ. ૧૭)^૪ અને લોકપ્રકાશ (સ. ૩, શ્લો. ૭૯૩^૫) તેમ જ તત્ત્વાર્થ-રાજવાર્તિક^૬ (પૃ. ૫૧)માં પુવ્વગય (પૂર્વગત)ને ચોથું સ્થાન અને આણુઓગ (અનુઓગ)ને ત્રીજું સ્થાન અપાયેલ છે, અને બાકીના વિભાગોનો ક્રમ તો એનો એ છે. આ પ્રમાણે પુવ્વગય અને આણુઓગના ક્રમ પરત્વે મતભેદ જોવાય છે. વિશેષમાં ‘આણુઓગ’ને બદલે ‘પુવ્વાણુઓગ’^૭ અને અનુઓગને બદલે ‘પ્રથમાનુઓગ’^૮ એમ નામાતર ઉપલબ્ધ થાય છે. આ બધી બાબતોનો વિચાર કરતાં એ પ્રશ્ન સ્ફુરે છે કે પરિક્રમ્માદિ પાંચ વિભાગો કયા ક્રમથી રચાયા હશે? આનો ઉત્તર બે રીતે આપી શકાય તેમ છે:—

(૧) તીર્થંકરે પ્રથમ પૂર્વો કહ્યાં વારતે જ એ ‘પૂર્વો’ કહેવાય છે એમ માનનારા

૧ આ વધારેમાં વધારે નિપદાસૂચક અંક હોય એમ જણાય છે.

૨ પ્રસ્તુત પંક્તિ નીચે મુજબ છે:—

‘સે કિં તં દિઠિવાણ? દિઠિવાણં સંવભાવપત્તવણા માણવિજ્ઞદ, સે સમાવજો પંચવિહે પન્નતે, સંજહા-પરિક્રમ્મે ૧ સુત્તાઈ ૨ પુવ્વગણ ૩ અણુઓગે ૪ ચૂલિકા ॥ ૫ ॥’

૩ જુઓ પૃ. ૧૧.

૪ ‘પરિક્રમ્મ ૧ સુત ૨ પુવ્વાણુઓગ ૩ પુવ્વગય ૪ ચૂલિયા ૫ એવં ।

પણ દિઠિવાયમેથા ચઢસ પુવ્વાઈ પુવ્વગયં ॥’

૫ અભિધાનચિન્તામણિમાં જે પદ્ય છે તે જ આ છે. ૧ળી એની પહેલાંનાં બે પદ્યો પણ સમાન છે અને એ બે પદ્યોમાં ૧૧ અંગોનાં નામ છે.

૬ ‘સ પચ્ચવેધઃ પરિક્રમ્મં સૂત્ર પ્રથમ અનુઓગઃ પૂર્વગતં ચૂલિકા ચેતિ ।’

૭ જુઓ આ જ પૃષ્ઠનું ચોથું ટિપ્પણ તેમ જ પૃ. ૨૪.

૮ જુઓ આ જ પૃષ્ઠનું છઠું ટિપ્પણ.

તો પરિક્રમ, સૂત, પુત્રમય, અણ્ઞોગ અને ગુણિયા એ ક્રમે કે પુત્રમય અને અણ્ઞોગના વિનિમયવાળા ક્રમે બા-મુ અમ રચાયુ એમ માને તો તે ખોટું નથી

અનુયોગદ્વાર તરીકે ઉપક્રમ, નિરૂપ, અનુગમ અને નયનો જે ઉદ્દેશ્ય અને દાદાપોદ આણ્ઞોગદ્વાર, ઉત્તરગ્રંથયણુમુત્તની ચોક્ષદ્રશ્યાહુસ્વામીએ ગ્રંથો રચિત્યુત્તિ વગેરેમાં લેવાય છે તે ઉપરથી એમ મનાવના કમય કે કે અણ્ઞોગને પુત્રમય પૂર્વે રચાવ આપનારો એ અણ્ઞોગમાં ઉપક્રમ અને નિરૂપની પ્રધનતા માનતા દશે, અને જેઓ અણ્ઞોગને પુત્રમય પછી રચાવ આપે છે તેઓ અણ્ઞોગમાં અનુગમ અને નયની પ્રધાનતા માનતા દશે, એમ સૂત્રની વ્યાખ્યા કરવા પૂર્વે ઉપક્રમ અને નિરૂપ માટે અવકાશ છે, ત્યારે એની વ્યાખ્યા કર્યા બાં કે ક તી વેળા અનુગમ અને નય માટે અવકાશ છે^૧

(૨) મળ્યું પ્રથમ પૂત્ર રચના એથી એ 'પૂત્ર' કહેવાયા એમ માનનારાઓ કયા ક્રમે પરિક્રમારિ વિભાગને રચાયેલા મળે એ વિચારતા એમાં બે વિકલ્પ માટે અવકાશ છે —

(અ) પ્રથમ પૂત્ર રચાયો એના અથ સીધો જ લેતા તો એ પ્રથમ રચાયો એમ માનવું પડે, અને એ રચાયો બાં પરિક્રમ, સૂત, અણ્ઞોગ અને ગુણિયા એ ચાર વિભાગો રચાયા દશે પરિક્રમ રચ્યા વિના મળ્યું જેવા વિશિષ્ટતાની પર્વો રચી જ ન શકે એમ તો માનવું સમુચિત જણાવું થી એમને પ્રથમ વિકલ્પ તરીકે પાંચ વિભાગે તો રચનાક્રમ પુત્રમય,

૧ "ચત્તારિ ણણુભોગદ્વાર મર્કતિ, સજ્જા-ઉપક્રમે ૧ નિરૂપે ૨ અનુગમ ૩ નય ૪ — અણ્ઞોગદ્વાર (શુ. ૫)

૨ "સાપડગ્ગવમ પમ વિવવસુવ વરુવરમાદિ."

દારાણિ દમ્મર મરિવારો કલ્પ વિવણ ૥૨૮ ૥"

૩ કહેવાડું સાત્તય એ બંને ઉપક્રમ, નિરૂપ, અનુગમ અને નયના સામાન્ય અર્થ અનુક્રમે નક્કી વાવડ, સ્થાપન કરવું, અર્થ કરવો અને કયા નયની અપેક્ષાએ વરવડ છે તે બતાવવી એમ માય બ

અણ્ઞોગને ત્રીજી રચાવ આપનારનું કહેવું એમ સંભવે છે કે ઉપક્રમ અને નિરૂપ વિના અનુગમ અને નય માટે અવકાશ નથી વગર ઉપક્રમ અને નિરૂપ એ પ્રાથમિક તરીકે વિના પુત્રમયમાં પ્રવેશ થાય નહિ એટલે પ્રથમ એ બે દ્વારો મળ્યું જેવા એટલે એ દરિએ અણ્ઞોગ પુત્રમય પૂર્વે ઉ વિરોધમાં અનુગમ અને નય માટે સુરોચ્છારણ પૂર્વે-પુત્રમયના અભ્યાસ વિના અવકાશ નથી એટલે તે બંને બાજીનાં એ ૧ તરો પુત્રમય પછી રચવાય છે

અણ્ઞોગને શીઘ્ર રચાવ આપનારનું કહેવું એમ સંભવે છે કે ઉપક્રમ અને નિરૂપથી કાય ચિદિ નથી, એ તો અનુગમ અને નયથી થાય બ એમને જવાબે એ બે તરો અણ્ઞોગના ત્યા જ વારંવાર રીતે અણ્ઞોગનું રચાવ છે, નહિ કે પુત્રમયની પૂર્વે ઉપક્રમ અને નિરૂપ અણ્ઞોગનાં રચાવી ત્યાં એટલું રચાવ છે

અત્ર એ વાડ પત્ર રચત કરી લઈએ કે અણ્ઞોગને ત્રીજી રચાવ આપનાર નમ જ શીઘ્ર રચાવ આપનાર ઉપક્રમ હિં ચારે દ્વારો ત્રે જ તો અણ્ઞોગ છે એટલે કે પ્રથમ ઉપક્રમ અને નિરૂપ પૂર્વે અણ્ઞોગ અણ્ઞોગ પછી પુત્રમય અને પછી અનુગમ અને નય ૪ પૂર્વે અત્યંત અણ્ઞોગ પછી પાડ બાં તે ૫ પહેલા તરોને પ્રધાનતા અણ્ઞોગ કે ઉપક્રમ તરોને એના ઉપર અણ્ઞોગ છે અને એ પ્રાણુ પ્રધાનતા અણ્ઞોગ તે પ્રધાન અણ્ઞોગ પુત્રમય પૂર્વે કે પછી રચાવ આપ

આ પ્રમાણે, અણ્ઞોગના રચાવ પાત્રેનો એક કેટલી રીતે થયેલ શકાય એ પ્રા વિચારના મને નહીં તે ન અણ્ઞોગ ૩૩ ૩૪ છે

પરિક્રમ્મ, સુત્ત, આણુઓગ અને ચૂલિયા એમ સ્વીકારાય, અને કેટલાકના મત મુજબ (શુઓ પૃ. ૨૬-૨૭) જેમ બારમું અંગ પહેલું રચાયું છતાં એને અભ્યાસની દૃષ્ટિએ છેલ્લું સ્થાન અપાયું તેમ પુવ્વગયની રચના પ્રથમ થવા છતાં એને ત્રીજું કે ચોથું સ્થાન અપાયું હોય.

(આ) પ્રથમ પૂર્વ રચાયું એટલે ખરેખર પ્રથમ પૂર્વો જ રચાયું છે એમ નહિ, પરંતુ પરિક્રમ્માદિ જે પાંચ વિભાગો રચાયા તેમાં પૂર્વોનું-પુવ્વગયનું સ્થાન અતિમહત્વનું હોવાથી એનો નામોદ્દેશ કરાયો છે એમ બીજો વિકલ્પ સંભવે છે.^૨ આ વિકલ્પ અનુસાર તો પાંચ વિભાગોની રચનાનો ક્રમ પરિક્રમ્મ, સુત્ત, પુવ્વગય, આણુઓગ અને ચૂલિયા એમ સંભવે છે અથવા તો આણુઓગને પુવ્વગય કરતાં પ્રથમ સ્થાન હોય એવો ક્રમ સંભવે છે.

આ ઉપરથી બારમા અંગના વિભાગોની રચના માટે ત્રણ ક્રમો રજુ કરી શકાય:—

(૧) પરિક્રમ્મ, સુત્ત, પુવ્વગય, આણુઓગ અને ચૂલિયા.

(૨) પરિક્રમ્મ, સુત્ત, આણુઓગ, પુવ્વગય અને ચૂલિયા.

(૩) પુવ્વગય, પરિક્રમ્મ, સુત્ત, આણુઓગ અને ચૂલિયા.

પરિક્રમ્માદિની રચાપના આશ્રીને-અભ્યાસની દૃષ્ટિએ કરાયેલી વ્યવસ્થા આશ્રીને તો મુખ્યત્વે આ ત્રણ પૈકી પહેલા જે જ ક્રમો સ્વીકારી શકાય એમ જણાય છે.

આ પ્રમાણે પરિક્રમ્માદિની રચના અને રચાપના પરત્વે જે વિવિધ ક્રમો સંભવે છે તેમાં કયો ક્રમ વધારે સમુચિત જણાય છે એનો નિર્ણય કરવાનું કામ હું બદ્ધુત પાઠકવર્ગને સંભાળું છું, છતાં એ માટે જે વિચારસરણીની આવશ્યકતા છે તેમાં 'પરિક્રમ્માદિનું' સ્વરૂપ સહાયક થઈ પડે તેમ જણાય છે એટલે એ હું અત્ર રજુ કરવા લલચાઉં છું.

પરિક્રમ્મ—નંદીસુત્તની ચુલિયાના ૫૫ મા પત્રમાં આ સંબંધમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

“ પરિક્રમ્મ તિ જોગકરણ, જધા ગણિતસ્થ સોલસ પરિક્રમ્મા તગ્ગહિતસુત્તથો સેસગણિતસ્થ જોગો ભવતિ, एवं गह्दिपरिक्रमसुत्तथो सेससुत्ताद्दिद्विवाद्सुत्तस्થ जोगो भवति, तं च परिक्रमं 'चिद्वसेणित'परिक्रम्यादियूलमेदयो सत्तविधं उत्तरमेदयो तेसीतिविधं मातुअपदादि, तं च सव्व मूलुत्तरमेदं सुत्तत्थમो वोच्छिणं जघागतसंपदातं वा वधं ”

આ સંબંધમાં નંદીસુત્ત (સ. ૫૭)ની વૃત્તિ (પત્ર ૨૪૮ આ)માં શ્રીમલયગિરિ-સૂરિનું કહેવું નીચે મુજબ છે:—

“ તત્ર પરિકર્મ્મ નામ યોગ્યતાપાદન તદ્દેતુઃ શાસ્ત્રમપિ પરિકર્મ્મ, કિમુક્તં ભવતિ ? સૂત્રાદિપૂર્વ-

૧ આ ‘અતિમહત્વ’ના સમર્થનમાં એટલું જ કહેવું બસ થશે કે સમસ્ત શ્રુતના નાણકાર માટે કેટલી થે વાર હુવાલસંગી ચૈદ્ધસપુન્વી જેવા ઉલ્લેખો આબરુસ્યસુત્તની નિજ્જાતિ (ગા. ૬૫૭) વગેરેમાં નજરે પડે છે. ૨૫૪ શબ્દમાં કહું તો દ્વાદશાંગીના નાણકાર એમ કહેવામાં ચૈદ્ધપૂર્વધરતા આવી જ નય છે, છતાં એનું મહત્ત્વ સૂચવવા એનો પૃથક્ ઉલ્લેખ કરાય છે. જેમ વૈદ્યકજ્ઞાનવિશારદ ન હોય એવા કેટલાક વિદ્વાનોને Ph. D., D. Litt. કે એવી પદવી હોવાથી Dr. (ડૉક્ટર). કહેવામાં આવે છે અને એમના સંબંધમાં શિરોનામ વગેરેમાં ઉલ્લેખ કરતી વેળા ડૉક્ટર તેમ જ પદવી પણ સૂચવી એ પદવીનું એક રીતે મહત્ત્વ દર્શાવાય છે તેમ અત્ર ઘટાવી શકાય.

૨ આ વિકલ્પ કેાળ સ્પષ્ટાર્થને નહિ વળગી રહેવાની કફૂમને છે.

ગતાનુયોગસૂત્રાર્થપ્રદ્યયોગ્યતાસમ્પાદનસમઘાનિ, તથાદિ-યથા ગણિતશાસ્ત્રે ગણિતશાસ્ત્રગતાયબોદસ-
પરિકર્મવૃદ્ધીતસૂત્રાર્થે સન્ શોષગણિતશાસ્ત્રપ્રદ્યયોગ્યો મવતિ, ના-પથા, તથા વૃદ્ધીતવિવક્ષિતપરિકર્મસૂત્રાય
સન્ શોષસૂત્રાર્થપ્રદ્યયોગ્યતાસમ્પાદનસમઘાનિ મવતિ, નેતરણા”

આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે જેમ ગણિતશાસ્ત્રના અભ્યાસ માટે ૨૬ કલનાદિ
પરિકર્મોનું જ્ઞાન અને વ્યાકરણશાસ્ત્ર માટે સંગ્રહિત જ્ઞાન આવશ્યક છે તેમ સૂત્ર, પુસ્તક
કલ્યાણના અભ્યાસ માટે પરિકર્મનું જ્ઞાન આવશ્યક છે. આ દૃષ્ટિએ, પરિકર્મને અભ્યાસ
ક્રમમાં જો પ્રથમ રચાન અપાયેલું મનાય તો તે ઉચિત છે વિશેષમાં જેમ પશુ સમગ્રાય છે કે
ઉપયુક્ત સુષિખના રચનાગ્ના સમયમાં એટલે કે લગભગ પાસે વર્ષ ઉપર તો પરિકર્મનો
સૂત્ર અને અર્થ જેમ ઉભય દૃષ્ટિએ નાશ થઈ જાય છે.

સૂત્ર-પરિકર્મની પેઠે આ સૂત્રના સ્વરૂપ માટે પશુ ન દીધુંતની સુષિખના પદમાં
પત્રગત ઉદ્દેશ જોઈ લઈએ —

“નાવીષ સૂતાર્થ, સ વદસ્વાન સ્વરૂપસવાન સ-રજવાન સ-રજમનિક્ષ્ણોવદસગાનિ, સ્વરૂપ
ગવગતસ્વ વદસ્વ સૂયગ તિ સૂયગતો સૂતા મનિતા જઘામિહાનત્યાતો, તે ય દ્વાર્ણિ સૂતપતો
વોદિષ્ણા જઘાનતસમ(વ)દાયતો વોદસ્વા”

ન દીધુંતની શ્રીમલયગિરિસુરિવૃત્તિ (પા. ૨૩૬ આ)માં આ સમયમાં નીચે
મુજબ ઉદ્દેશ છે —

“તાનિ ય સૂતાર્થ સ્વરૂપસવાન સ-રજવાન સ્વરૂપમનિક્ષ્ણોવદસગાનિ ।
સ્વરૂપ પુસ્તકગતસ્વ સૂયગ તિ સૂયગતો (ના) સૂયા મનિયા જઘામિહાનત્યા”

આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે સૂત્ર અને પુસ્તકનને પરસ્પર ગા- સમય છે,
એકે એ સૂતરૂપ વિભાગ સમસ્ત પુ-રગથના મુદ્દોનો તેમ જ અર્થોનો ધોનક છે વિશેષમાં
જેમ વિશ્વાલુપા-સૂત્રિના શતમેની આઠિમાં સમઘાતમ- ગાથા જોવાય છે તેમ આ સૂત્ર
વિભાગમાં પશુ એની ગાથાઓ દર્શો અવગત આ તો મારી એકે કલ્પના છે

પુ-નગય-ન દીધુંતની સુષિખના પદમાં તથા પૃષ્ઠમાં પત્રમાં આનું સ્વરૂપ નીચે
મુજબ દર્શાવાયું છે —

“એ કિં ય પુસ્તકગત ? કદા પુસ્તકગત તિ ? સ્વરૂપે-જઘા તિસ્વકરો તિસ્વવત્તનકાઠે
ગણરા સ્વરૂપસવાનત્યો પુસ્તક પુસ્તકગતસૂત્રમ- માવદ ઠઠ્ઠા પુસ્તક તિ મનિતા, ગણરા સૂત્રાયન
કરે ॥ આચારા-યન કરેતિ ઠઠ્ઠેતિ ય, અગાવિમનન પુન પુ-રગતસૂત્ર વો પુસ્તક આદિતા માધિવા
ગણરેતિ વિ પુ-રગત વેક પુસ્તક રદય વદ્ધા આચારાદ, એવમુત્તો ચોદક આદ-વન પુસ્તકાવિરદ્ધ,
કદા ? ૧. આચારણિજ્ઞુત્તીય મનિત-“વ-વેકિ આવાગે- ગાદા, આચાર્યાદિ-વત્તમુક, કિંતુ ટાવના,
દગ પુન અસ્વરણય વદ્ધા મનિત, પુસ્તક પુસ્તક કદા દત્તવર્થ”

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે આ પુસ્તકગત માન્ય એક તો એ છે કે તીર્થ કરે પ્રથમ

- ૧ આ પછી ઉપયુક્ત સૂત્રને પાઠ કરી દેર, ૧૨ નાથે ન ૧૨ પડે છે
- ૨ આ મુજબના જુઓ સંગ્રહિત મિતિનિવેકની મારી અગત્ય પ્રમાણના (૧ ૧૧)
- ૩ જુઓ દસગા પાસેના સાતમું દિવસ
- ૪ વિગતો આચારણિજ્ઞુત્તીની આઠની ગાથા

પર્વ કલાં વારતે એનું એ નામ પડયું. બીજું બારે અંગની રચના આચાર આદિના ક્રમે થયેલી છે (બારમા અંગના પાંચ વિભાગોની રચના પણ પરિક્રમ્મ આદિના ક્રમે થયેલી છે એમ પણ તેમનું માનવું હોય એમ લાગે છે). ત્રીજું તેમણે સૂચવ્યા મુજબ આ સંબંધમાં એ મતાંતર છે કે સૌથી પ્રથમ પર્વ રચાયાં અને અંગોની સ્થાપના કરતી વેળા બારમું અંગ છેલ્લું રચાયું.

આણુઓગ—નંદીસુત્તની સુણિણના પટમા પત્રમાં આ સંબંધમાં નીચે મુજબ નિર્દેશ છે:—

“અણુયોગો તિ અણુયોગ ઇત્યેતત્, અણુરૂપો યોગ અણુયોગ ઇત્યેવં સર્વં એવ સૂત્રાર્થો વાચ્યઃ, ઇહ જન્મમેદપર્યાયશિક્ષાદિયોગઃ, વિવક્ષિતોડણુયોગો ષાઘ્યઃ, સ ચ દ્વિવિધો મૂલપટમાણુયોગો ગંઢિકા-વિશિષ્ટશ્ચ”

આ સંબંધમાં નંદીસુત્ત (સૂ. ૫૭)ની વૃત્તિ(પત્ર ૨૪૧ આ-૨૪૨ અ)માં શ્રીમલ્લય-ગિરિસુરિએ જે કહ્યું છે તે નોંધી લઈએ:—

“અથ કોડપમણુયોગઃ ? અણુરૂપોડણુકૂલો વા યોગોડણુયોગઃ-સૂત્રસ્ય સ્વેનાભિધેયેન સાદ્દેમણુરૂપઃ સમ્બન્ધઃ”

આ ઉપરથી જાણાય છે કે સૂત્રનો તેના અભિધેય અર્થાત્ વાચ્ય સાથે સંબંધ બતાવવાનું કાર્ય અણુયોગ કરે છે. અહીં સૂત્રથી શેનાં ચૂત્ર લેવાં તેનો ઉદ્દેશ નથી, છતાં તે પરિક્રમ્મ કે સૂત્રનાં નહિ, પરંતુ પુનઃગણનાં હોય એમ જાણાય છે.

ચૂલિયા—આના સ્વરૂપ પરત્વે નંદીસુત્તની સુણિણ (પત્ર ૬૧)માં નીચે મુજબ ઉદ્દેશ છે:—

“ચૂલ તિ સિદ્ધરં દિદ્ધિવાતે તં પરિક્રમ્મસુત્તપુવ્વપુવ્વાણુબોગે ય મણિતં, તા ય ચૂલાબો આદિલ્લપુવ્વાણ ચઽહં, ચૂલવત્થૂ મણિતાતો ચેવ સઘ્ધુવરિ ઠહિત્તા પહિજંતિ ય, અતો તે સુતપવ્વચચૂલ્લ ઇવ ચૂલા, તેસિ જહક્કમેળં સંસાઃ—

“ચતુ વારસ અદ્ધ દસય મહંતિ ચૂડા ચઽહં પુવ્વાણ ।

એ ય ચૂલવત્થૂ સઘ્ધુવરિ કિલ પટિજતિ ॥”

સુણિણમાંના આ મુદ્રિત પાઠ અશુદ્ધ જાણાય છે એથી નંદીસુત્તની વૃત્તિ (પત્ર ૨૪૬ અ)માં શ્રીમલ્લયગિરિસુરિએ કરેલો નીચે મુજબનો ઉદ્દેશ નોંધવો દુરસ્ત જાણાય છે:—

“તથા વાહ ચૂર્ણિજ્ઞત—‘દિદ્ધિવાણ જં પરિક્રમ્મસુત્તપુવ્વાણુયોગે ન મણેયં તં ચૂલાસુ મણિયં’... એવાથ સર્વેસ્યાપિ દ્દિદ્ધિવાણસ્યોપરિ કિલ સ્થાપિતાસ્તર્થવ ચ પઠયન્તે”

આ ઉપરથી આપણે ચાર બાબતો તારવી શકીએ છીએ:—

(૧) પરિક્રમ્મ, સુત્ત, પુનઃ અને પુનઃઆણુઓગ યાને આણુઓગમાં જે કહેવાયું નથી તે ચૂલાઓમાં અર્થાત્ ચૂલિયામાં કહેવાયું છે.

(૨) પ્રથમનાં ચાર પૂર્વોને જ ચૂલિયા છે.

(૩) એ ચૂલિયા એ પ્રથમનાં ચાર પૂર્વોનાં ચૂલાવસ્તુઓ છે.

(૪) ચૂંટણીને પાંચમું સ્થાન અપાયું છે તે ચૂંટણી દષ્ટિએ અને યથાપનાની દષ્ટિએ—અગ્રાસની દષ્ટિએ પણ છે

જેમ આગ્રાસના મંત્રાગ્રંથ પ્રાગ્બધા હોવા છતાં એમાં તદ્દિન, મહાસ, દૃઢતા ઇત્યાદિને લગના પ્રકરણો આગળ ઉપર અપાયેલા એવાય છે તેમ પરિક્રમના સંબંધમાં પણ કદક કહેવાનું રહી ગયું હોય કે બદલે ઇત્યાદિ પાછી રખાયું હોય તો તેને ચૂંટણીમાં સ્થાન સંભવે છે એની ગતિ સુત, પુનઃગત અને અભ્યુદયને ઉદ્દેશીને પણ ચૂંટણી સંભવે છે, અને એક રીતે વિચારતા પુનઃગત માટે તો ચૂંટણી છે જ

આ સંબંધમાં આપણે શ્રીચિન્મયક (વ. ૪, અ. ૧૭, પૃ. ૪૦૨-૪૦૩)માંથી નીચે મુજબની પંક્તિઓ પણ વિચારી લઈશું —

“એ કે ચૂંટણીવસ્તુ દરેક પૂર્વની જુદી જુદી છે તે તે પૂર્વની સાથેજ તે તે પૂર્વની ચૂંટણી છે, પણ જેમ આચાર્યશાસ્ત્રે અગર હગર પદવાળું માન્યુ તેમાં માત્ર પ્રથમ શ્રુતરૂઢિ જ માન લીધું, તેવી રીતે પૂર્વોત્તર માન વિગેરે ચૂંટણીવસ્તુ સિવાય કોવેનું હોઈને ચૂંટણી નામનો દષ્ટિવાદનો પાત્રો ભેદ ગણાય છે આ ઉપરથી શ્રુત ગાનના વીચ ભેદોનું વર્ણન કરતા પરિક્રમ અને પરિક્રમસંભાસ અને ચૂંટણી, ચૂંટણીસંભાસ એવા ભેદો કેમ ન ગણ્યા? એની શકાને સ્થાન નહિ રહે કેમકે તે બધા પૂર્વગતને અંગે રહેલા છે અને વસ્તુ, પ્રાકૃત વગેરે પૂર્વ અને પૂર્વના પેટાભેદો તો વીચ ભેદમાં ગણેલા જ છે અર્થાત્ બારમું આપ્યું અમ જે દષ્ટિવાદ તે બધું ચોદ પૂર્વને અવલંબીને રહેતું છે અને તેથી એક, નવ, દસ કે અઠદ પૂર્વધરની હકીકત શાસ્ત્રોમાં આવે છે, પણ પરિક્રમધર, મૂત્રધર, પૂર્વોત્તરગધર કે ચૂંટણીધર વગેરે હકીકત આવતી નથી. આવી રીતે દષ્ટિવાદની રચના થયા પછી શ્રીઓ અને અન્ય સુદ્ધિવાળાં માટે આચાર્યશાસ્ત્ર આદિ અંગેની રચના કમર્ષ છે આ વસ્તુ બારીક દષ્ટિથી વિચારી તો માલમ પડશે કે જે જે વિશેષ વૃત્તાન્તો ઉદાહરણ તરીકેના છે, તેમાં ગણધરપદવી પછીના પણ ઉદાહરણો નવા પછી મણધરોજ ગોઠવે છે એટલે તીર્થસ્થાપના વખતે સાથેત અગાદિમાં આ દૃષ્ટાન્તો હતા એમ માનવાની ફરજ પડે તેમ નથી”

ડાહ્યાગીની રચના અને યથાપનાના ક્રમ સંબંધી મતાતરો—આપણે ઇર્ષા પૂર્વમાં આગ અંગેના જે ક્રમે ઉત્તેજ એક ગણાતે જ ક્રમે તે રચાય છે અને યથાપાયું પણ છે એમ કેટલાક માને છે, બ્યારે કેટલાક એ એનો યથાપનાક્રમ છે, નહિ કે રચનાક્રમ એમ પ્રતિપાદન કરે છે આ મતાતરો કેટલા પ્રચીન કે અને એ સંબંધમાં શા વિશિષ્ટ ઉત્તેજ મળી શકે છે તે આપણે હવે જોઈ લઈએ આપણે ન હીમુત્તની ચુખ્તિ (પત્ર ૫૧-૫૭)માં ઉત્તેજ તો ૭૩માં ૫૪માં જોઈ ગયા હોય એટલે અહીં એ મિત્રાપના ઉત્તેજો નોંધીશું —

- ૧ આ માટે શ્રી આપણે દર્શન દર્શિકા (૫ ૨૩૦ તેમ જ ૨૩૫-૨૩૬)
- ૨ ‘સાટછોમ-દમ્ભાણી વૃગ સારંગદાર્શિકામ્’
- અનુપ્રદાર્થ સંસ્કૃત સિદ્ધાંત પ્રાહત જ્ઞ ॥’

—દનત્રેયાલિયનુત્તની શ્રીચિન્મયક-વર્ણિત દીપાવત અવતરણ

૩ રચના બાદ તરત જ વાલી યથાપના વિષે અત્ર વિચાર પાસ છે, નહિ કે પુરતારોહણ સંભવની એને વિચાર તો આગળ ઉપર કરાયો

૪ ન હીમુત્તની શ્રીમદ્વલ્લભિરિચરિત્ત યજિ (પત્ર ૨૩૮ આગળ) આ જ ક્રમે કદક રાત્રિના પૂર્વકે લેવાય છે

(૧) તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર (અ. ૧, મ. ૨૦)ની શ્રીસિદ્ધસેનગણિકૃત ટીકાના ૯૪મા પૃષ્ઠમાં જે નાચે મુજબની પંક્તિ જોવાય છે તે ઉપરથી પૂર્વો પ્રથમ રચાયાં એમ ક્ષિત થાય છે:—

“ પૂર્વાણિ દૃષ્ટિવાતાન્તઃપાતીનિ પૂર્વે પ્રણયનાત્ ”

(૨) નન્દીયુત્ત (અ. ૫૭)ના શ્રીમલયગિરિચરિત્ર વૃત્તિ (પત્ર ૨૪૦આ)મા અને મત નીચે મુજબ નોંધાયેલા છે:—

“ ડહ તીર્થકરસ્તીર્થપ્રવર્તનકાલે ગણધરાન્ સકલશ્રુતાર્થાવગાહનસમર્થમધિકૃત્ય પૂર્વ પૂર્વગતં(ત). સૂત્રાર્થ માષતે,^૧ તતસ્તાનિ પૂર્વાણ્યુચ્યન્તે, ગણધરાઃ પુનઃ સૂત્રરચનાં વિદધતઃ આચારાદિક્રમેણ વિદધતિ સ્થાપયન્તિ વા, અન્યે તુ વ્યાચક્ષતે—પૂર્વે પૂર્વગતસૂત્રાર્થમર્હન્ માષતે, ગણધરા અપિ પૂર્વે પૂર્વગતસૂત્રં વિરચયન્તિ પથ્થાદાચારાદિકમ્, અત્ર ચોદક બાહ-નન્વિદ પૂર્વાપરવિરુદ્ધ વસ્માદાદૌ^૨ નિર્યુક્તાવુક્ત-‘અન્વેષિ આચારો પઢમો’ इत्यादि, सत्यमुक्तं, किन्तु तस्यापनामधिकृत्योक्तम्, वक्षर-रचनामधिकृत्य पुनः पूर्वे पूर्वाणि कृतानि, ततो न कथित् पूर्वपरविरोधः ”

(૩) સમવાયની ટીકા (પત્ર ૧૩૦ આ અને ૧૩૧ અ)માં શ્રીઅમલમદેવચરિ પદ્યુ જે મત નીચે મુજબ નોંધે છે:—

“ અથ કિં તત્ પૂર્વગતં ? ઉચ્યતે, વસ્માત્તીર્થકરઃ તીર્થપ્રવર્તનાકાલે ગણધરાણાં સર્વસૂત્રાધારત્વેન પૂર્વ પૂર્વગતં સૂત્રાર્થ માષતે તસ્માત્પૂર્વાણીતિ મણિતાનિ, ગણધરાઃ પુનઃ શ્રુતરચનાં વિદધાના આચારાદિક્રમેણ રચયન્તિ સ્થાપયન્તિ ચ, મતાન્તરેણ તુ પૂર્વગતસૂત્રાર્થઃ પૂર્વમર્હતા માષિતો ગણધરેરપિ પૂર્વગત-શ્રુતમેવ પૂર્વે રચિતં પથ્થાદાચારાદિ, નન્વેવ યદાચારનિર્યુક્તયાં ‘અન્વેષિ આચારો પઢમો’ इत्यादि, तत्कथम् ? उच्यते, नत्र स्थापनामाश्रित्य तथोक्तमिह त्वक्षररचनां प्रतीत्य मणितं पूर्वं पूर्वाणि कृतानीति ”

(૪) ત્રિપઠિશલાહાકાપુરુષચરિત્ર (પ. ૧૦, સ. ૫)માં સૌથી પ્રથમ પૂર્વો જ રચાય છે એ મત દર્શાવાયો છે. આ રહ્યું એ પદ્ય:—

“ સૂત્રિતાનિ ગણધૈરરદ્ધેભ્યઃ પૂર્વમેવ યત્ ।

પૂર્વાણીત્યમિધીયન્તે તેનૈતાનિ ચતુર્દશ ॥ ૧૭૨ ॥ ”

(૫) પદ્યયજ્ઞસાન્નહારની શ્રીસિદ્ધસેનગણિકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૨૦૮ આ)મા નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

“ નતુ પૂર્વાણીતિ કઃ શબ્દાર્થઃ ? ઉચ્યતે, વસ્માન્ તીર્થકરસ્તીર્થપ્રવર્તનાકાલે ગણધરાણાં સર્વસૂત્રાધારત્વેન પૂર્વ પૂર્વગતસૂત્રાર્થ માષતે તસ્માત્ પૂર્વાણીતિ મણિતાનિ, ગણધરાઃ પુનઃ શ્રુતરચના વિદધાના આચારાદિક્રમેણ રચયન્તિ સ્થાપયન્તિ ચ, મતાન્તરેણ તુ પૂર્વગતઃ સૂત્રાર્થઃ પૂર્વમર્હતા માષિતો ગણધરેરપિ પૂર્વગતં શ્રુતમેવ પૂર્વે રચિતં પથ્થાદાચારાદિકમ્, નન્વેવ યદાચારનિર્યુક્તાવુક્ત-”

૧ આ ઉપરથી એવો પ્રશ્ન કદાચ કોઈને સ્ફુરે કે તીર્થકર ખાસેથી ત્રિપદી મેળવીને ગણધર કાદશાંબી રચે છે કે પૂર્વગતનો સૂત્રાર્થ સાંભળીને તેઓ તેમ કરે છે ? આનો હત્તર એ છે કે પૂર્વગતના સૂત્રાર્થનું ખીજ ત્રિપદી છે એટલે જાને હકીકતો પદી રાકે છે. જ્યોત્સ ૫. ૨૦

૨ આચારનિજશ્રુતિ (ગા. ૧).

‘વર્ગસિ આધાર’ કથાદિ તત્ત્વમ્’ રચને તત્ત્વ જ્ઞાપનામાત્રિય તથોક્ત કદ તુ અપરાધના મરિક્કર મળિત પૂર્વ પૂર્વાણિ કૃતાનીનિ ।’

(૧) શ્રીમદ્વેદ (વ. ૪, અ. ૯)મા પ્રતિદ્ધ યથેલા “આવશ્યકમુત્ર અને તેની નિયમિત એ લેખમાની નીચે મુજબની પદ્ધિઓ પછી નીચી પ્રથમ ૧૨ ગ્યાપા એ હપ્તમા એન વ છે “અગપ્રવિષ્ટ એવા બારે આગીની રચના કરતા જેમ ચોર પૂરેપૂરી રચતપ્રવતી રહેલા રચના થવા છતાં અને તેમા એટલે ૧૨ ગનમા અથવા ટ્રિષ્ટિવાદમા અર ટ્રેવા લ વક પદ્યોના રચના થઈ ગયા છતાં સામાયિક ચારિત્ર ક છેદે પરચાપનીય ચાગ્રિના આચારને પાળવાના નિષ્કાવાગા એવા મદ્યુદિ આદિ છવોને માટે અને ટ્રિનાદના અધ્યાપન પાત્ર નહિ એા આઓના ચારિત્રના પાત્રને માટે આચારાગમુન પૂર્વોની પછી રચાયુ તા તે આચારાગને પ્રથમ મૂકવામા આવ્યું, અને તેથીજ સિદ્ધાંતના પ્રાકૃતપણાના ગુણને જણાવતા સો વિગેરેના વિશેષણ તરીકે ચારિત્રકાલિજામ્ એ પદ સાચકારેએ વ્યાપકપણે ગણેા છે, એટલે આચારના અપેક્ષાએ આચારાગની સર્વ અંગોમા અને પર્વ કરતા પણ પહેલી રચાપના કરી તેની માધક પ્રતિષ્ઠિત સ્થાને સ્થાપાએ કરવાનું હોવાથી તે આવશ્યકમુત્ર ન પહેા રચન મળે તેમા શય રાતનું આવશ્ય જ નથી’ —પૃ ૨૦૭

આ ઉપરથી દાદરાગીની રચના પરતે નીચે મુજબનાં બાબતાં જોવાય છે —

(૧) ટ્રેલકાકનુ માનતુ એ છે કે બાર અંગોના જે નામોત્તમ નામવાય વગેરેમા જોવાય છે તે જ કમે એની રચના અને રચાપના પણ થઈ છે

(૨) ટ્રેલકાકનુ કહેતુ એ છે કે દાદરાગીની રચનાનો ક્રમ અને એની રચાપનાનો ક્રમ ભિન્ન છે એટલે કે રચનાના સમયે બારમુ અગ પહેલું ચાયુ છે અને આચાર વગેરે અચાર અંગો પછી ગ્યાપા છે, જ્યારે રચાપનાના સમયે આચાર વગેરે અચાર અંગોને પ્રથમ રચન આપાયેા છે એટલે કે રચાપનાની દૃષ્ટિએ તો ઉપરમા બારમુ અગ છે તુ (બારમુ) ડ

(૩) આ પ્રમાણેના બે વિરોધો પૈકી પ્રથમ વિરોધને રજુ કરનારા બીજા વિરોધને યુક્તિય વ ગણવા નથી, કમ્ કેએ એના અમન્વય માટે પ્રવતન કરતા જોવાય છે

પ્રકરણ ૪ થું

દ્વાદશાંગીઓનો ઉચ્છેદ

આ દુનિયામાં પ્રતિસમય ઉચ્ચપાચલ થયા કરે છે. સર્વદા એકસરખી રીતિ રહેતી નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં કોઇ સમયે કોઇ વ્યક્તિ કે વસ્તુની બદલાવતા જોવાય અને કોઇ સમયે તેની અદ્યતા જોવાય તો એમાં નવાઇ નથી. દાખલા તરીકે અત્યાગે વિદ્યમાણ તીર્થ કરોની સંખ્યા જનન્ય એટલે કે વીસતી જ છે, જ્યારે શ્રીઅજિતનાથના સમયમાં એ સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટ એટલે કે એકસો સિત્તેરની હતી.^૧ દરેક તીર્થ કરના જેટલા ગણધરો હોય તે સૌ કોઇ દ્વાદશાંગી રહે છે એ નિયમ અનુસાર આપણી આ વર્તમાન ચોવીસી આશ્રાને એમ સામાન્ય રીતે કહી શકાય કે કદાચ અત્યારે દ્વાદશાંગીની જનન્ય સંખ્યા હશે અને એની ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા શ્રીઅજિતનાથના સમયમાં હશે. આ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાનો અંક તો એ સમયના પ્રત્યેક તીર્થ કરના ગણધરોની સંખ્યા વિચાર્યા બાદ રજુ કરી શકાય, પરંતુ એ વાત તો એ છસ છે કે આજે આ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાવાળી દ્વાદશાંગીમાત્રી એકે મોઝુદ નથી એટલું જ નહિ, પરંતુ શ્રીમહાવીરસ્વામીના ગણધરોએ રચેલી દ્વાદશાંગીઓમાથી કેવળ શ્રીમુધર્મ-સ્વામીએ રચેલી ગણાતી દ્વાદશાંગીનો થોડોક જ ભાગ આપણને હાલ ઉપલબ્ધ થાય છે. આ દુઃખદ ઘટના કેવી રીતે બની તેનો આપણે વિચાર કરવો જોઈએ, પરંતુ હાલ તુરત આ પ્રકરણમાં તો સૌથી પ્રથમ આપણે શ્રીમહાવીરસ્વામીના ૧૧ ગણધરોમાંના શ્રીમુધર્મ-સ્વામી સિવાયના ગણધરોની દ્વાદશાંગી શબ્દદષ્ટિએ સર્વાંશે ક્યારે અને કેમ નાશ પામી તે વિચારીશું અને ત્યાર બાદ વર્તમાન ચોવીસીના અન્ય ત્રેવીસ તીર્થ કરના ગણધરોની દ્વાદશાંગીઓનો ઉચ્છેદ વિચારીશું. શ્રીમહાવીરસ્વામીના કયા ગણધરની દ્વાદશાંગી એ રચાયા બાદ કેટલે વર્ષે શબ્દદષ્ટિએ સર્વથા નાશ પામી તે સંબંધમાં કે તેનો પ્રવાહ ક્યારે ખંધ થયો તે સંબંધમાં શાસ્ત્રમાં કોઇ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ હોય એમ જણાતું નથી આથી આ સંબંધમાં પ્રકાશ પાડી શકે તેવી હકીકતો આપણે પ્રથમ એકત્રિત કરીશું અને તેના આધારે ક્ષિત થતા અનુમાન ઉપર આવીશું.

જેમ દ્વાદશાંગીના ભણાવનાર અને ભણનાર એ બંનેની વિદ્યમાન તેમ જ અવિદ્યમાન દશામાં દ્વાદશાંગીનું સંરક્ષણ સંભવે છે તેમ તેનો નાશ પણ સંભવે છે. દ્વાદશાંગી ભણાવનાર વિદ્યમાન હોય પરંતુ જો તેઓ કોઇ અન્ય કાર્યમાં ગૂંચાયેલા હોય^૨ અથવા રોગાદિને લઇને તેમનું શરીર કે મન કામ કરી શકે તેમ ન હોય^૩ અથવા તેમણે કલ્યાંતરમાં પ્રવેશ કર્યો

૧ આ સંબંધમાં જુઓ શ્રીશોભન મુનિએ રચેલી સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા (૧૯૦. ૬)નું મારું સ્પષ્ટીકરણ (૫. ૩૮-૩૯).

૨ આ સંબંધમાં મહાપ્રાણરૂપ ધ્યાન ધરવામાં વ્યગ્ર બનેલા શ્રુતકેવલી શ્રીભદ્ર માહુસ્વામીનું ૯૬ હરણ ઘટાવી શકાય. જુઓ આવસ્થાયસુત્તની સુણિષ્ઠ (ભા. ૨, પત્ર ૧૮૭)ગત એમનું જીવનચરિત્ર.

૩ ૯૬હરણાર્થે શ્રીભદ્રશુભસૂત્રિએ શ્રીઆર્યદિક્ષિતસૂત્રિને ભણાવ્યા નહિ, કેમકે તેઓ અનશન કદવાની-સંલેખના કરવાની તૈયારીમાં હતા. એજન, ભા. ૧, ૪૦૩મું પત્ર.

હોય^૧ કે અન્ય કોઇ કારણ ઉપચિન થયુ હોય^૨ તો તેઓ દ્વાદશાગી ભણાવી ન શકે આવી નખને દ્વાદશાગી ભણાવનાર અન્ય કોઇ ન હોય અથવા હોય અને તેઓ પણ કોઇ કારણસર દ્વાદશાગી ભણાવી શકે તેમ ન હોય તો એ દ્વાદશાગીનો ઉત્કેદ થાય

દ્વાદશાગી ભણાવનારની અવિદ્યમાન દશામા અન્ય કોઇ દ્વાદશાગી ભણાવી શકે તેમ હોય, પરંતુ તેઓ ઉપર ગણાવેલા કોઇ કારણસર કે અન્ય કોઈ કારણસર ભણાવી શકે તેમ ન હોય^૩ તો તેવે મમયે પણ એ દ્વાદશાગીનો ઉત્કેદ થાય

ભણનાર વિદ્યમાન હોય, પરંતુ તેઓ છતી રાત્રિએ કોઇ કારણસર ભણી શકે તેમ ન હોય^૪ અને વળી અન્ય ભણનાર કોઈ ન હોય તો દ્વાદશાગીનો ઉત્કેદ થાય

ભણનારની અવિદ્યમાન દશામા એટલે કોઇ ભણનાર જ ન હોય તો દ્વાદશાગીનો ઉત્કેદ થાય એ તો ખેપીતી વાત છે

પ્રસ્તુતમા શ્રીમુદ્ગર્ભસ્વામી સિવાયના દસે ગણધરોની દ્વાદશાગીનો ઉત્કેદ સાધી થયો કે તે વિચારતા એમ જણાય છે કે કોઇ ભણાવનાર ન હવે કે ભણનાર ન હવે એને લઇને તેમ થયુ નથી, કેમકે ભણનાર મોગુદ્દ હતા અને વળી શ્રીમુદ્ગર્ભસ્વામી અન્ય ગણધરોની પે 'સ રકખગસનિવાર્ધ' હોવાથી તેઓ અન્ય ગણધરની

૧ કાળવા તરીકે શ્રીઆચાર્યમહારિચરિત્રે બિનકલ્પની તુલના કરવા માંડી-સ્થવિશ્વ'પને છાદને ન્દરાંતરમા પ્રવેશ કર્યો ત્યારે તેમણે ભણાવવાનું કાચું છાદી કીધુ અને એ કાચું શ્રીઆચાર્ય-મુદ્ગસ્તિસરિન ભગાંયુ જીએ પરિશિષ્ટપર' (સ ૧૧, 'ગો ૩-૪)

૨ શ્રીચૂલભદ્રે સિદ્ધનું ૩૫ વિકુળું તે ઉપરથી શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ તેમને પૂરેપૂરા ભણાવ્યા નહિ અને શ્રીચૂલભદ્રની રચેષ્ટ યોગ્યતાનો અભાવ કે ભાવિભાવ કારણ તરીકે ગણાવી કહાય જીએ આવન્મયનુત્તની પુલિમ (સા ૨, પત્ર ૧૮૮)

૩ કાલક્રેપાદિ કારણને લીધે શ્રીમુદ્ગર્ભસ્વામીએ અન્ય ગણધરની રચેલી દ્વાદશાગી ભણાવી ન હોય એમ લાગે છે જીએ ૫ ૩૦

૪ શ્રીઆચાર્યરક્ષિતસરિ દસ પૂર્વ સપૂર્ણ ભણી રાખ્યા હોવ, પરંતુ તેમણે કદાચ તેમણે ભણવર પડતુ મૂનુ એ હાલદરજ અથવા તો શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી પામે બારણુ અને ભણવા અથવા પાંચસે મુનિઓમાંથી શ્રીચૂલભદ્ર સિવાયના મુનિઓ કદાચ તેમણે આસ્થા મળ્યા એ હાલદરજ વિચારી લેવુ

૫ 'સરવજ્ઞપરસનિવાર્ધ' નો અર્થ એ છે કે સ્વતંત્ર અક્ષરથી તેમ જ એક કે વધારે અક્ષરોના સંયોજથી બંધવા શબ્દ બની શકે તેમ છે એ તમામ બનાવવાનું સામર્થ્ય ધરાવનારી બ્યક્તિ આવુ સામર્થ્ય 'યોદ્ધાપૂર્વધર્મા' હોય છે આ સામર્થ્યને લઇને કોઈ પણ ગણધર કે તેઓ 'યોદ્ધાપૂર્વધર' હોય જ છે તેઓ અન્ય ગણધર રચેલી દ્વાદશાગી જેવી દ્વાદશાગી ધારે તો રચી શકે અને તેવી રચના કરીને કે ક્યાં વિના જરૂર જણાય તો તે ભણાવી પણ શકે

આના સમર્થનાયે વિઆલપણુલુતિ (૧, ૬ ૧)નું સાતમું સૂત્ર તેમ જ પચાસમું કલ્પનુ નીચે મુજબનું ૧૩૩મું સૂત્ર આપણે અનુક્રમે નોંધીશુ —

“તેજ કાલેજ દ્વમૂતી સન્વરુલરસનિવાર્ધે વિદરહ ।”

“સમગરજ જા મગવજો મહાધોરસ્થ તિમિ સપા વડદણુત્રીજ અજિગાજ જિજસકાલ્લજ સ'રકુલરસનિવાર્જ જિજો વિર અનિતહ વાગરમાગાજ રક્ષોમિયા વરદણુત્રીજ સપદા રુગા ।”

(૧) આવસ્સયસુત્તની નિબ્બુત્તિની ૧૬૫૨મી ગાથામાં સૂચવ્યા મુજબ શ્રીધન્દ્ર-ભૂતિ પ્રમુખ ૧૧ ગણધરોનો હ્રદમસ્થ-પર્યાય અનુક્રમે ૩૦, ૧૨, ૧૦, ૧૨, ૪૨, ૧૪, ૧૪, ૮, ૧૨, ૧૦ અને ૮ વર્ષનો હતો.

(૨) આવસ્સયસુત્તની નિબ્બુત્તિની ૨૬૫૪મી ગાથામાં કહ્યું છે તેમ શ્રીધન્દ્ર-ભૂતિ પ્રમુખ ૧૧ ગણધરોનો કેવલિ-પર્યાય અનુક્રમે ૧૨, ૧૬, ૧૮, ૧૮, ૮, ૧૬, ૧૬, ૨૧, ૧૪, ૧૬ અને ૧૬ વર્ષનો હતો.^૩

(૩) પન્નુસણાકરપના અંગરૂપ ગણાતી થેરાવલી (૧૨થવિરાવલી)માં સૂચવ્યા મુજબ આઠમા અને નવમા ગણધરની મૂળવાચના અભિન્ન હતી તો પણ તેઓ પોતપોતાના ગણને-શિષ્યસમુદાયને પોતે રચેલી દ્વાદશાંગીની વાચના આપતા હતા-અણુવતા હતા.^૪ એવી રીતે દસમા અને અગ્યારમા ગણધર પણ પોતપોતાના શિષ્યોને પોતે રચેલી દ્વાદશાંગીની વાચના આપતા હતા.

(૪) આવસ્સયસુત્તની નિબ્બુત્તિની ૬૬૫૯મી ગાથામાં કહ્યું છે તેમ દરેક ગણધરે પોતાના નિર્વાણ પૂર્વે એક માસનું ઉપાદ્યોપગમન અનશન સ્વીકાર્યું હતું.

(૫) જે જે ગણધર કાળ કરતા ગયા તે તે ગણધર ઉપાદ્યોપગમન અનશન સ્વીકારવા પૂર્વે પોતાના ગણને શ્રીમુદ્ધર્મસ્વામીને સોંપતા ગયા અને એ રીતે ધીરે ધીરે દસ ગણધરો

૧ “તીસા વારસ દસગં વારસ વાયાલ ચોદ્સદુગં ચ ।

ળવગં વારસ દસ અઠગં ચ છઠમત્તપરિયામો ॥ ૬૫૨ ॥”

૨ “વારસ સોલસ અઠારસેવ અઠારસેવ અઠેવ ।

સોલસ સોલસ તદેકવીસ ચોદ્સ સોલે ય સોલે ય ॥ ૬૫૪ ॥”

૩ આ ૬૫૨થી આપણે અગ્યારે ગણધરોનો દીક્ષાપર્યાય અનુક્રમે નીચે મુજબ વર્ષનો હતો એમ જાણીએ છીએ:—

૪૨, ૨૮, ૨૮, ૩૦, ૫૦, ૩૦, ૩૦, ૩૦, ૨૬, ૨૬ અને ૨૪

૪ “થેરે અકંપિય ‘ગોયમે’ ગુત્તેણં થેરે અયલભાયા ‘દારિઆકળે’ ગુત્તેણં પત્તેયં એને દુણ્ણિ વિ થેરા તિણ્ણિ સમળસયાઈ વાણેતિ, થેરે અજમેજ્જે થેરે અજપમાસે એણ દુણ્ણિ વિ થેરા ‘કોલિન્ના’ ગુત્તેણં તિણ્ણિ તિણ્ણિ સમળસયાઈ વાણેતિ.”

આ હલ્લેખ આઠમા અને નવમા ગણધરો બંને વાચના આપી શક્યા ત્યાં જ સુધીના સમય માટે સમજવાનો છે કે એક આપતા બંધ થયા પછી પણ અવશિષ્ટ ગણધરે એ વાચના આપ્યા કરી ત્યાં સુધી સમજવાનો છે ? આવો પ્રશ્ન દસમા અને અગ્યારમા ગણધરો માટે પણ ભૂટે છે

૫ આ પ્રમાણે ભિન્ન વાચના આપવાનાં બે કારણ સભવે છે: (૧) શિષ્યોનો ભાવ-હત્સાહ કાયમ રહે-એ ભાંગી ન જાય અને (૨) બાણાવત્ એ પણ સ્વાધ્યાય છે અને તે ન કરાય તો બીજો કોઈ સ્વાધ્યાય કરવો બાકી રહે.

૬ “માસ પાઓવગયા સવ્વે વિ ય સવ્વલ્લંઘિત્તપ્પના ।

વજરિહસસવળા સમચરંસા ય સઠાણે ॥ ૬૫૯ ॥”

૭ આના ૨૫૩૫ માટે જુઓ વૈરાગ્યસ્સમંજસીનું માન ૨૫૫૧કરણ (પૃ ૨૦૭).

૮ આ હકીકત આવસ્સયસુત્તની ચુલ્લિ (ભા. ૧, પત્ર ૩૩૯) ગત નિમ્નલિખિત પાઠમાં લેવાય છે:—

“સામિસ્સ જીવંતે ણવ કાલગતા, જો ય કાલં કરેતિ સો સુધમ્મસામિત્ત્વ ગણં વેતિ, હંદ્ધૂતી સુધમ્મો ય સામિમિ પરિનિવ્વુણ પરિનિવ્વુતા ।”

ગણ રહિત બન્યા અર્થાત્ ૧નિરપત્ય બન્યા

(૬) આવસ્સયમુત્તની નિવસુતિની ૨ પૃથ્વી ગાથામાં મુચ્ચ પા મુચ્ચ તેમજ આવસ્સયમુત્તની સુષિષ્ણ અનુમાર^૩ શ્રીમહાવીરસ્વામીના જીવન દરમ્યાન શ્રીધન્દભૂતિ અને શ્રીમુધર્મસ્વામી સિવાયના ગણધરો કાળ કરી ગયા-નિર્વાણપદને પામ્યા

(૭) શ્રીમહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી શ્રીધન્દભૂતિ અને શ્રીમુધર્મસ્વામી એ બંને કાળ કરી ગયા, પરંતુ તેમાં શ્રીમુધર્મસ્વામી શ્રીધન્દભૂતિ પછી ૪આદ વર્ષ કાળ કરી ગયા આ ઉપરથી એ ફલિત થાય છે કે ૧૧ ગણધરો પૈકી શ્રીમુધર્મસ્વામી મૌઘી ઉચ્છેદા કાળ કરી ગયા

આ સાત હકીકતોને લક્ષ્યમાં રાખી કયા ગણધરની દાદગાંગીના પ્રવાહનો ક્યારે ઉચ્છેદ થયો તેનો વિચાર બે રીતે થઈ શકે કયા તો શ્રીમુધર્મસ્વામી સિવાયના પ્રત્યેક ગણધરે પોતે પોતાના ગણ એમને મોખ્યા ત્યાં સુધી એટલે એ પ્રત્યેક ગણધરે ૫૬૫ની બન્યા પછી ૫૫૫ તેમજ પોતાના ગણને દાદગાંગી લણાવી દશે અથવા તો એ બણાવવાનું કાર્ય તો તેમજે હદમરથ-અવરથા સુધી જ કર્યું દશે અને ત્યાર બાદ એ કાર્ય તેમના પ્રાપ્ત શિષ્યે, ગણ સોપાયો નહિ ત્યાં સુધી કર્યું દશે ૧ આ પૈકી ગમે તે રીતે વિચારતા પ્રત્યેક ગણધરની દાદગાંગીના

અર્થ 'ગણ' શબ્દનો શો અર્થ કરવો તેને અવલોકીને બે વિકલ્પો થઈ શકે છે (૧) પોતાના દીક્ષિત શિષ્યસમુદાય અને (૨) એક જ વાચના લેનારો વા. એ 'ગણ'નો અર્થ 'પોતપોતાના શિષ્ય-સમુદાય' એમ કરવામાં આવે તો પ્રાપ્ત બલતો બાધ બહુતો નથી બાકી સમાન વાચના લેનારો શિષ્યવર્ગ એવો અર્થ કરતાં તો આદમાં અને નવમામાંથી તેમ જ દસમા અને અગ્યારમાં ગણધરમાંથી જે એકની દાદગાંગી પ્રથમ બુદ્ધિ-નર્તક તેમજ નાણા અદલા વિભાગે શ્રીમુધર્મસ્વામી પાસે વાચના લેવા માંદી દશે અને બીજા અદલા વિભાગે પોતાના પાત્રની વાચના આપનાર મરશિષ્ટ ગણધર પાસે વાચના લીધી દશે ૨ કેમ એમ પ્રત્ન પડે છે

૧ "જે દમે ભગલાઈ કમળા નિગળ્યા નિહાવિ ઈણ સવ અગ્નિહુમ્મલ્લ ભાવલિજા, બલભેલા ગળદા નિાવના વુલ્લિજા." -પદ્મજીસણાકૃષ્ણની ઘેરાવલી

૨ "વરિચ્ચુલા ગળદા જીવને ગાયવ ગવજગળાઠ.

દવમૂર્દ સુદમ્મો વ 'રાયગિદે' નિ વુણ ચીરે ॥૬૫૮॥"

૩ જુલો કરમાં પૃષ્ઠગત આગ્રહ દિપણ

૪ વિગારો ડરમાં પૃષ્ઠગત ત્રીજી દિપણ

૫ દેવતાનાં દેશનાં આગે છે, પરંતુ લણાવવા કાયદા સારણ, વારણ, ચોય ૧ અને પચિસ બળાને અને કાચિન તાન અને વાનને પણ અવગણ્ય છે એટલે એવું કાર્ય તો વીરરાજ સ્વયં કરે નહિ અને તેથી તેઓ લણાવે નહિ એમ કેટલાક કહે છે એમ કહેનારાના મતે પ્રત્યેક ગણધર હદમરથ-અવરથા સુધી જ દાદગાંગી લણાવી દશે અને ત્યાર બાદ એ માટે અન્ય કોઈ વ્યવસ્થા કરી દશે

૬ શ્રીધન્દભૂતિ પ્રમુખ ગણધરે કેવલી બનતાં દાદગાંગી લણાવવી હોડી લીધી દેય તો ન્યાય સુધી તેમજે શ્રીમુધર્મસ્વામીને જન મોખ્યા નહિ ત્યાં સુધી એની વાચના માટે તેમજે કેઈ બલતને પ્રબળ તો કરો જ દશે. એ માટે તેમજે પોતાના જે કાંઈ શિષ્ય દાદગાંગીધર દશે તેમજે

પ્રવાહના ઉચ્છેદનો સમય સરખો જ આવે છે. એ સમયથી કયો સમય સમજવો એનો ઉત્તર પ્રાય: એ છે કે તે તે ગણુધરના દીક્ષાપર્યાયમાંથી એકેક માસ જોડશે. જોડશે એ સમજવો. ૨૫૪ શબ્દમાં કહ્યું તો શ્રીસુધર્મસ્વામી સિવાયના દસ ગણુધરોની દ્વાદશાંગીના પ્રવાહનો ઉચ્છેદ અતુક્રમે નીચે મુજબનાં વર્ષોમાંથી એકેક માસ જોડો કરતાં બાકી રહેલા વખતે થયો છે:—

વર્ષ ૪૨, ૨૮, ૨૮, ૩૦, ૩૦, ૩૦, ૩૦, ૨૬, ૨૬ અને ૨૪.

આ સંબંધમાં રથૂળ વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે બીજા અને ત્રીજા ગણુધરની દ્વાદશાંગીઓના પ્રવાહનો સમકાલે ઉચ્છેદ થયો અને એવી હકીકત ચોથા, છઠ્ઠા સાતમા અને આઠમા ગણુધરોની દ્વાદશાંગીઓ આશ્રીને તેમ જ નવમા અને દસમા ગણુધરોની દ્વાદશાંગી આશ્રીને પણ બન્યો. વિશેષમાં સૌથી પ્રથમ, અગ્યારમા ગણુધરની દ્વાદશાંગીનો પ્રવાહ નષ્ટ થયો, પરંતુ વાચનાદષ્ટિએ સમાન એવી દસમા ગણુધરની દ્વાદશાંગી તો ત્યાર બાદ પણ બે વર્ષ ચાલુ રહી. અત્ર એ પ્રશ્ન રકુરે છે કે જ્યારે વાચનાદષ્ટિએ સમાન એવી દ્વાદશાંગી મોલુદ હતી તો પછી અગ્યારમા ગણુધરે પોતાના શિષ્યોને શ્રીસુધર્મસ્વામીને કેમ સોંપ્યા? આનો ઉત્તર એમ સંભવે છે કે જો તેમણે તેમ ન કયું હોત તો તેમના જે ફેટલાક શિષ્યો બે વર્ષ કરતાં વધારે વખત જીવ્યા હશે અને જેમનો અભ્યાસ બાકી રહ્યો હશે તેમને અગ્યારમા, દસમા અને પાંચમા ગણુધર એમ ત્રણ વાચનાચાર્ય થાત અને ત્રણ જાતની દ્વાદશાંગીનો અભ્યાસ કરવો પડત, નહિ કે અગ્યારમા અને પાંચમા એમ બે જ વાચનાચાર્ય થાત અને બે જ જાતની દ્વાદશાંગીનો અભ્યાસ કરવો પડત. વળી જેમને ખુદ શ્રીમહાવીરસ્વામીએ ‘ગણુ’ ની અતુલા આપી હતી, અને જેમનાથી તીર્થ ચાલનાર હતું તેવા શ્રીસુધર્મસ્વામી વિદ્યમાન હોય ત્યારે અન્ય ગણુધરને પોતાનો શિષ્યસમુદાય સોંપવો એ ઉચિત ખરું?

અત્ર એ વાત સ્પષ્ટ કરવી જરૂરી જણાય છે કે આપણે ૩૨મા પૃષ્ઠમાં આવેલ સચ્ચુત્તની ચુષિજીમાં જે ગણુ સોંપ્યાનો ઉદ્દેશ્ય જોઈ ગયા તેમાં ગણુની સંખ્યા નવની ન સમજતા અગ્યારની સમજવાની છે, અને તેમ કરવામાં ગણુનો અર્થ પોતાના શિષ્યોનો સમુદાય એમ કરવાનો છે, નહિ કે વાચનાદષ્ટિએ અભિન્ન દ્વાદશાંગીની વાચના લેનારો વર્ગ. જો એ પ્રમાણે ગણુનો અર્થ કરવો યુક્તિયુક્ત ન હોય તો પછી અગ્યારમા ગણુધરે અનશ્ન કરતી વેળા પોતાના શિષ્યોને દસમા ગણુધરને સોંપ્યા અને તેમણે અનશ્ન કરતી વેળા એ શિષ્યોને તેમ જ પોતાના શિષ્યોને પણ શ્રીસુધર્મસ્વામીને સોંપ્યા અને એવી રીતે નવમા ગણુધરે પણ

એ કાર્ય લગાવ્યું હશે. તેમના કોઈ પણ શિષ્ય ચૌદપૂર્વધર બન્યા જ ન હોય એ માનવું સચુક્તિક જણાતું નથી, કારણ કે શ્રીમહાવીરસ્વામીના જીવન દરમ્યાન એમના પરિવારમાંથી ચૌદપૂર્વધરોની સંખ્યા પચ્ચાસણાકંપના ૧૩૭મા સૂત્રમાં ત્રણસોની બતાવાઈ છે અને એમાંથી અગ્યાર ગણુધરો બાદ કરતાં ૨૮૯ જેટલી સંખ્યા બાકી રહે છે.

૧ સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં માટે તો ગણુધરોના ચૌદપૂર્વધર શિષ્યોનો પણ વિચાર કરવો પડે.

૨ શ્રીસુધર્મસ્વામીને જે જે ગણુ લખાવાયો તે તે ગણુને તેમના ગુરુએ રચેલી જ દ્વાદશાંગી તેમને લખાવવાની હોત તો આવે સમયે તેમને એકંદરે પાંચ દ્વાદશાંગી લખાવવી પડત.

૩ આ અનિચ્છનીય પરિસ્થિતિ ગણાય, કેમકે સામાન્ય રીતે એમ મનાય છે કે અમુક અભ્યાસ પૂર્ણ કરાય તે દરમ્યાન શિક્ષક બદલાયા કરે અને અમુક અભ્યાસ માટે નિયત કરેલાં પાઠ્યપુસ્તકો વારંવાર ફેરવાયાં કરે તો અભ્યાસ કરનારનો અભ્યાસ કયળી જવા સંભવ છે.

અનશન કરતી વેળા પોતાના ગિયે આદ્યા ગણધરને મોખ્યા અને તેમણે અનશન કરતી વેળા એ શિષ્યોને તેમ જ પોતાના શિષ્યોને શ્રીમુખર્મસ્વામીને મોખ્યા એમ માનવું એમ એ આ ઉપરથી આપણે નીચે મુજબ તારવણી કરી શકીએ —

(૧) અગ્યાગ્યા ગણધરની દ્વાદશાંગીના પ્રવાહનો શબ્દદષ્ટિએ ઉત્કેદ પ્રાપ્ત મૌથી પ્રથમ થયો

(૨) પાંચમા ગણધરની દ્વાદશાંગીને ખાતુ પર રાખી એમ કહી શકાય કે પહેલા ગણધરની દ્વાદશાંગીના પ્રવાહનો શબ્દદષ્ટિએ ઉત્કેદ પ્રાપ્ત મૌથી છેવટો થયો

(૩) પાંચમા ગણધરની દ્વાદશાંગીનો શબ્દદષ્ટિએ મવાને ઉત્કેદ થયો નથી

(૪) ટેલકી દ્વાદશાંગીઓના પ્રવાહનો શબ્દદષ્ટિએ ઉત્કેદ પ્રાપ્ત સમકાલે થયો છે જેમકે (અ) નવમા અને દસમા ગણધરની, (આ) બીજા અને ત્રીજા ગણધરની અને (ઇ) ચોથા, છઠ્ઠા, સાતમા અને આદ્યા ગણધરની

(૫) અર્થદષ્ટિએ તો અગ્યારે દ્વાદશાંગીઓ અચૂત તો આજે પણ મોજુ છે એટલે એ દષ્ટિએ તો અગ્યારે દ્વાદશાંગીઓમાંથી એનો મર્થતા ઉત્કેદ થયો નથી

શ્રીમુખર્મસ્વામીની દ્વાદશાંગીનો હજી મર્વાશે નાન થયો નથી, પરંતુ એનો દ્વાસ થતો જાય છે અને આગળ જતાં વર્તમાન ધર્મનો ઉત્કેદ થતાં સુનીમા એનો નાશ થશે આ હકીકત સવિસ્તરપણે આપણે હવે પછીના પ્રકરણમાં વિચારીશું અહીં તો આ ચોવીસીમા થઈ ગયેલા શ્રીમુખર્મસ્વામી પ્રમુખ તેવીમ તીર્થકરોના ગણધરોની દ્વાદશાંગીઓનો ઉત્કેદ વિચારીશું એ માટે મૌથી પ્રથમ આપણે ચોવીસે તીર્થકરોના ગણધરોની મજા જે વિચાર લેમ (૧મા ૧૭૭-૧૭૯)મા નીચે મુજબ અનુક્રમે અપાની છે તે એમ લઈએ —

૮૪, ૮૫, ૮૫, ૧૦૨, ૧૧૬, ૧૦૭, ૮૫, ૮૩, ૮૮, ૮૧, ૭૬, ૬૬, ૫૭, ૫૦, ૪૩, ૩૬, ૩૫, ૩૩, ૨૮, ૧૮, ૧૭, ૧૧, ૨૧૦ અને ૨૧

શ્રીમુખર્મસ્વામીના ૮૪ ગણધરો પૈકી ૮૩ ગણધરોની દ્વાસાંગીનો પ્રવાહ તેમના અત્યંતજીવે વ્યુત્થિત થયો હશે અને બાકી એકલા હીનાયુધ્વવાગા એક ગણધરની દ્વાદશાંગીનો ધારે ધારે દ્વાસ થયો હશે અને મોડામાં મોડો અન્ય તીર્થમાં એ તીર્થનું સક્રમણ થતા તેનો પણ શબ્દ દષ્ટિએ મર્વાશે નાશ થયો હશે

કહેવાનું તારવણ એ છે કે અન્ય તીર્થમાં સક્રમણ થતા એટલે કે શ્રીઅનિતનાથનું

૧ “આ રીતે એ તણ ૧૧મા —

“ચુલકીદ ૧ પચનક ૨ વિવત્ત ૩ સોલસુત્ત ૪ હવ જ ૫।

સુત્ત ૬ વળનક ૭ તળવર્દ ૮ મ સીદ ય ૧ ૧૧૭૫૧

૧૬૫૭ ૧૦ હાવત્તી ૧૧ હાવત્તી ૧૨ હાવત્ત ૧૩ વમા ય ૧૪।

તેષાઠીક ય ૧૫ તહા હાત્તીક ૧૬ ચર પગ્તીક ૧૭ ૧૧૭૮૭

તિત્તીક ૧૮ મ-વીક ૧૯ મદારક ૨૦ ચેવ હવ હાત્તસ ૨૧।

૧૬૫૮ ૨૨ દસ ૨૩ ૧૬૫૮૭ ૨૪ હવ તળવર્માગ ૧૧૭૫૧”

૨ હાલુ (સ્વ. ૮) ય ૧૧૭)માં તેમ જ પગ્તુમજાક-પની થેસવત્તીમાં શ્રીપાશ્વનાથના આ ગણધરોનો ઉલ્લેખ છે ખરો, પરંતુ એ ગણધરનું આગુપ્ત અર્થ દેવાથી ત્યાં તેમની ગતના કશાંત્રી નથી જુઓ મુખોધિકા (પૃષ્ઠ ૧૨૦ આ).

તીર્થ સ્થપાયા આદિ એની પૂર્વેના તીર્થનો એમાં અંતર્ભાવ થતા શ્રીઋષભદેવના તીર્થ-સમયે ઉદ્ભવેલી દ્વાદશાંગી જતી કરાષ હશે અને એનું સ્થાન શ્રીઅજિતનાથના તીર્થમાં રચાયેલી દ્વાદશાંગીએ લીધું હશે.

આવી હકીકત શ્રીઅજિતનાથથી માંડીને શ્રીચન્દ્રપ્રભુસ્વામી સુધીના સાત તીર્થ-કરોના તીર્થમાં સ્થપાયેલી દ્વાદશાંગીઓને પણ લાગુ પડે છે એટલે કે નવીન નવીન તીર્થ ઉત્પન્ન થતાં પૂર્વ પૂર્વ તીર્થમાં ઉદ્ભવેલી દ્વાદશાંગીનું સ્થાન નવીન નવીન-ઉત્તરોત્તર દ્વાદશાંગીએ લીધું હશે.

આક્રીનાં તીર્થો આશ્રીને, અજિતભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ કૃત વિસેસણવર્ષ (ગા. ૧૦૩)^૧, શ્રીનેમિચન્દ્રસૂરિકૃત પવયણસાન્નદ્વાર (દા. ૩૬, શ્લો. ૧-૨) વગેરે ગ્રંથો ઉપરથી એમ જણાય છે કે શ્રીઋષભદેવના સમયમાં ઉદ્ભવેલી દ્વાદશાંગી અર્થદંષ્ટિએ અને ભારતવર્ષની અપેક્ષાએ, શ્રીસુવિધિનાથનું તીર્થ સ્થપાયું ત્યાં સુધી અને વધારેમાં વધારે કદાચ એ તીર્થનો ઉચ્છેદ થયો તે સમય સુધી ટકી રહી. એવી રીતે શ્રીસુવિધિનાથથી માંડીને શ્રીઅનંતનાથ સુધીના તીર્થ કરોના તીર્થમાં ઉદ્ભવેલી દ્વાદશાંગીઓ બહુમાં બહુ તે તે તીર્થના ઉચ્છેદકાલ સુધી જ ચાલુ રહી એટલે કે વચ્ચે વચ્ચે દ્વાદશાંગી શબ્દદંષ્ટિએ તેમ જ અર્થદંષ્ટિએ પણ નાશુદ્ધ ખની. પછી પાછી શ્રીશાંતિનાથથી માંડીને શ્રીપાર્શ્વનાથ સુધીના તીર્થ કરના તીર્થમાં રચાયેલી દ્વાદશાંગીઓ અર્થદંષ્ટિએ અવિચ્છિન્નપણે ચાલુ રહી અને અંશતઃ એ આજે પણ ચાલુ છે. આ હકીકતને સમર્થિત કરનારાં તેમ જ તીર્થના ઉચ્છેદનો કાળ સૂચવનારાં પવયણ-સાન્નદ્વારનાં નીચે મુજબનાં પદ્યો આપણે હવે વિચારીશું:—

“પુરિમંતિમબદ્ધંતરેસુ તિત્થત્ત્વ નત્થિ વોંચ્છેઓ ।

મજ્ઞિલ્લણ્ણ સત્તસુ દત્તિયકાલં તુ વુચ્છેઓ ॥ ૪૩૦ ॥

ચઢમાગં ચઢમાગો તિન્નિ ય ચઢમાગ પલિયચઢમાગો ।

તિણ્ણેવ ય ચઢમાગ ચઠ્ઠમાગો ય ચઢમાગો ॥^૨ ૪૩૧ ॥”^૩

આનો અર્થ એ છે કે ચોવીસ તીર્થ કરો વચ્ચે એકંદરે ૨૩ આંતરાઓ છે. તેમાંના પહેલા અને બીજા તીર્થ કરના તીર્થ વચ્ચે એક આંતરો, બીજા અને ત્રીજા તીર્થ કરના તીર્થ વચ્ચે એક આંતરો એમ ૪ આઠ આંતરા સુધી તીર્થનો વ્યુચ્છેદ થયો નથી એટલે કે શ્રીચન્દ્ર-પ્રભુ સુધી તે તીર્થ અવિચ્છિન્નપણે ચાલુ રહ્યું. એવી રીતે છેલ્લા આઠ આંતરા સુધી એટલે કે સોળમાં અને સત્તરમાં તીર્થ વચ્ચે એક આંતરો, સત્તરમાં અને અરાઢમાંના તીર્થ વચ્ચે એક આંતરો એમ ૫ આઠ આંતરા સુધી તીર્થનો વ્યુચ્છેદ થયો નથી એટલે કે શ્રીશાંતિનાથના

૧ “एगाई एगन्ता जवमज्झं सत्त तित्थवोच्छेया ।

अण्णेसि पलितपया एकेकगदुतिदुवेकेका ॥ ૧૦૩ ॥”

૨ સત્તરિસયદ્દાણુ (ગા. ૨૧૩)માં પણ આ જ પ્રમાણે પ્રત્યેક આંતરાનો કાળ આપેલો છે એવ. શ્રીવિજયદાનસૂરિએ વિવિધ પ્રશ્નોત્તર (પૃ. ૭૫)માં મતાંતર પ્રમાણે આ પ્રત્યેક કાળ ચાર ગણો છે એવો ઉદ્ઘેષ કર્યો છે, પરંતુ એ માટે મૂળ સ્થળ જણાવ્યું નથી.

૩ આ ૩૬માં દ્વારનાં પહેલાં બે પદ્યો છે.

૪ શ્રીઋષભદેવથી માંડીને શ્રીસુવિધિનાથ સુધીના નવ તીર્થ કરો વચ્ચે આઠ આંતરા છે

૫ શ્રીશાંતિનાથથી તે શ્રીમહાવીરસ્વામી સુધીના નવ તીર્થ કરો વચ્ચે આઠ આંતરા છે.

મમયમા સ્થપાયેનુ તીર્થ અત્રાપિ ચાતુ છે શ્રીમુવિધિનાથથી શ્રીશાતિનાથ સુનીના વચલા સાત આતરામા તીર્થનો ઉત્કે થયો છે એટલે કે શ્રીમુવિધિનાથથી મારીને શ્રીઅન તનાથ સુધીના આત તીર્થ કરો પૈકી પ્રત્યેકનુ તીર્થ અન્ય તીર્થ સ્થપાયુ તે પૂર્વે ઉચ્છિન્ન બન્યુ હતુ આ પ્રમાણે જે માત વાર તીર્થનો ઉત્કે થયો છે તે પ્રત્યેકને કાળ અનુક્રમે એક ચતુર્થાશ પત્યોપમ, એક ચતુર્થાશ પત્યોપમ, ત્રણ ચતુર્થાશ પત્યોપમ, એક ચતુર્થાશ પત્યોપમ, ત્રણ ચતુર્થાશ પત્યોપમ, એક ચતુર્થાશ પત્યોપમ અને એક ચતુર્થાશ પત્યોપમ જેટલો છે કહેવાની મતલબ એ છે કે નવમા અને દસમા તીર્થકની વચમા એક ચતુર્થાશ પત્યોપમ કાળ સુધી તીર્થનો વ્યુત્કે રહ્યો અને જે પ્રમાણે બાકીના માટે વધારિયતપણે કટાવી લેલુ

૧ જુઓ ૩૬મા પૃષ્ઠનવ પહેલુ વિધાય

૨ તીર્થનો વ્યુત્કે થયો એટલે જેન ધર્મનુ નામનિશાન રહ્યુ નહિ કોઈને 'ધર્મ' એ શબ્દનો વધારા ખ્યાલ પછુ રહ્યો નહિ અને અધમ પ્રવર્ત્યો

૩ આવી પરિસ્થિતિમાં, શ્રીભરતે માલલો માટે-આકલો માટે બનાવેલા વેદો મુલસ, યાજુરલ્કય ત્રોરેને હાથ નિકળ બન્યા એમ ત્રિષ્ટિદશાસ્ત્રકાપુરુષચરિત્ર (૫ ૧, સ ૧)ના નિમ્નલિખિત પદો ઉપરથી જણાય છે —

“અગ્રે સાધુવિચ્છેદોઽન્તરવમદસમાદયો ।

एवं षष्ठस्वप्नोऽपि त्रिनामेष वृत्तान् ॥ ૨૫૫ ॥

वेदाद्याईस्तद्वृत्तिपतिप्रादपर्ममयास्तदा ॥

આદનાર્વા સુલભા(સ)પાઠાવલકથાદિમિ કથા ॥ ૨૫૬ ॥”

પ્રકરણ ૫ મું

શ્રીસુધર્મસ્વામીએ રચેલી દ્વાદશાંગીનો ઠાસ

આપણે ગત પ્રકરણમાં જોઈ ગયા તેમ શ્રીમહાવીરસ્વામીના અગ્યાર ગણધરોએ રચેલી દ્વાદશાંગીઓ પૈકી શ્રીસુધર્મસ્વામી સિવાયના દસે ગણધરોની દ્વાદશાંગીઓનો પ્રવાહ, એમના એટલે કે શ્રીસુધર્મસ્વામીના જીવનકાલ દરમ્યાન પ્રાયઃ વ્યુદ્ધિજન થયો. વખત જતાં એ દસે દ્વાદશાંગીઓ શબ્દદષ્ટિએ સર્વાંશે નાશ પામી, અને એ તમામનું સ્થાન 'પ્રાયઃ સમકાલે રચાયેલી એવી શ્રીસુધર્મસ્વામીની દ્વાદશાંગીએ લીધું'. કાલાંતરે એ દ્વાદશાંગી પણ ખંડિત બની. એનો ઠાસ થતો ગયો અને હજી પણ એનો ઠાસ થતો જાય છે. દુર્ભાગ્યે, આગળ ઉપર એક એવો સમય આવશે કે જ્યારે એ દ્વાદશાંગીમાથી એકે અગ કે એનો કોઈ ભાગ પણ મોજુદ હશે નહિ, એટલું જ નહિ પણ એ દ્વાદશાંગીને આધારે યોગ્યથેલ એક પણ આગમ કે તેનો અંશ પણ ટકી રહેતો નહિ હોય. આ હકીકત આપણે આ પ્રકરણમાં વિચારીશું.

શ્રીસુધર્મસ્વામી સિવાયના તમામ ગણધરો પોતપોતાનો ગણ શ્રીસુધર્મસ્વામીને સોંપી નિરપત્ય બન્યા એથી એ ગણધરોનો વંશ ન ચાલતાં કેવળ શ્રીસુધર્મસ્વામીનો જ વંશ ચાલ્યો-એમની જ શિષ્યપરંપરા ઉદભવી. શ્રીસુધર્મસ્વામીની પાટે એમના મુખ્ય શિષ્ય 'શ્રીજંબૂસ્વામી થયા અને એવી રીતે ઉત્તરોત્તર 'શ્રીપ્રભવસ્વામી, 'શ્રીશરણ'ભવ-સૂરિ (વીરસંવત્ ૩૬-૯૮) અને શ્રીયશોભદ્રસૂરિ થયા.^૧ એમની પાટે 'શ્રીસંભૂતિવિજય

૧ 'પ્રાયઃ સમકાલે' એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે જોકે અગ્યારે દ્વાદશાંગીઓ, શ્રીમહાવીર-સ્વામીએ બીજી દેશના પાંચાસુરીમાં આપી તે દેશનાના પ્રસંગે રચાયેલી છે, છતાં એ તમામની રચનાનો પ્રારંભ સમકાલે-એકી વળતે થયો હોય એમ જણાતું નથી. સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહું તો શ્રીધંદ્રભૂતિએ દીક્ષા લીધી ત્યાર પછી શ્રીઅગ્નિભૂતિ વગેરેની દીક્ષા થયેલી છે. શ્રીઅગ્નિભૂતિની દીક્ષા થઈ ત્યાં સુધી શ્રીધંદ્રભૂતિ એમ ને એમ બેસી રહ્યા, તેમણે કોઈ તત્ત્વવિષયક પ્રશ્ન પ્રશ્નને પૂછ્યો નહિ અથવા તેમણે પૂછ્યો તો પણ પ્રશ્નને અન્ય ગણધરની દીક્ષા થઈ નહિ ત્યાં સુધી ઉત્તર આપ્યો જ નહિ અથવા પ્રશ્નને ઉત્તર આપ્યો તેમ છતાં તેમણે દ્વાદશાંગી રચવાનું કાર્ય શરૂ જ ન કર્યું એમ માનવું યુક્તિયુક્ત જણાતું નથી. જો આ માનું કહેવું વાસ્તવિક હોય તો એમ માનવું જોઈએ કે શ્રીધંદ્રભૂતિએ જે સમયે દ્વાદશાંગી રચવા માંડી તે જ સમયે અન્ય ગણધરે દ્વાદશાંગી રચવાની શરૂઆત કરી ન હતી. એટલે ઉદાહરણાર્થે શ્રીધંદ્રભૂતિની દ્વાદશાંગીની રચનાના સમયમાં અને શ્રીસુધર્મસ્વામીની દ્વાદશાંગીની રચનાના સમયમાં અંતર છે.

૨-૪ જેમ શ્રીમહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી ૨૦ વર્ષ સુધી સુવર્મસ્વામી યુગપ્રધાન, ૫૬ પર રહ્યા તેમ આ ત્રણે અનુક્રમે ૪૪, ૧૧ અને ૨૩ વર્ષ રહ્યા

૫ શ્રીયશોભદ્રસૂરિ પયંત શ્રીમહાવીરસ્વામીનું ધર્મશાસન એક આચાર્યની સત્તામાં રહ્યું, પરંતુ એ સૂરિ વીરસંવત્ ૧૪૮માં બે ઉત્તરશિક્ષકરી બનાવી સ્વર્ગે સીધાબ્યા ત્યારથી એક પાટ પર બપ્પે આચાર્ય સ્થાપવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ.

૬ શ્રીસંભૂતિવિજય વીરસંવત્ ૧૫૬માં સ્વર્ગે ગયા ત્યારે શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીને સંઘસ્થવિરતું ૫૬ મળ્યું, પરંતુ જ્યાં સુધી તેઓ જીવતા હતા ત્યાં સુધી શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીનો સંઘના કાર્યમાં

અને શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી યથા એ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીના સમયમા બાર દુકાળી પડી-
બાર વર્ષ સુધી ઉપરાઉપરી દુકાળ પડ્યો એ દરમ્યાન સયતો શ્રુત વિમ તા ગયા દુકાળનો
અત આનતા મયતો પાટલિપુત્રમા ભેગા મળ્યા તે વખતે એકનો હૃદયકે તો મેકનો ૧૫૩
એમ કરી તેઓ માડમાડ ૧૨ બગો એકત્રિત કરી શકયા, પરંતુ તેઓ દિઠિવાય નામતું
બારમુ અમ એકત્રિત કરી શકવા નહિ એ તો કેવળ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીને જ યાદ હતું અને
તેઓ તો નેપાળમા 'મહાપ્રાણ' ધ્યાન ધરતા હતા ૨ આથી પાટલિપુત્રમા એકા મળેલા
શ્રીસદે-૩ શ્રીસધમ મેતને તેમને બાળમા અગની વાચના આપવા કહેવડાવ્યું પ્રથમ તો
તેમણે સકારણુ ના પાડી, પરંતુ જ્યારે શ્રીસદે તેમના એ વર્તનને શ્રોસધની આગાના ભગ
૩૫ મધ્યુ ત્યારે તેમણે હા પાડી ૪ ત્યાર બાદ તેમની પાસે વાચનાથે આવેલા ૫૦૦ મુનિઓને
તેમણે યથામમય દરેરાજ કટકે કટકે સાત વાચના આપવા માડી ૫ એ વાચના કટકે કટકે

ગ્રામ અધિકાર ન હતો જુઓ મુનિનીકલ્યાણવિજયકૃત વીર નિર્વાળુ મવત્ ઔર જૈન
કાલગાળુના (૫ ૧૧)

૧ હરેક અમને ઉત્તર નથી તેથી કે હરેક કરતા ન્યૂનાધિક ભાગ સૂચવેલો હોય તેથી મૂળમાં
ખૂબ ગભરો થોડો એમ લાગે છે

૨ જુઓ કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીદેવચન્દ્રસંસ્કૃત પરિશિષ્ટપર્વ (સ ૮ મ્હો ૧૮૩ તથા સ
૬, મ્હો ૫૫-૫૮) તેમ જ શ્રીદેવસંસ્કૃત જ્વાનુશામન (ગા ૮૪)ની રચના થતિ (૫ ૪૫)
તિરથેગાલી પદ્યતથમા આ સળધર્મા નીચે મુજબ હલ્લેજ છે —

“ છો વિષ ચોદસપુત્રો વારણવાદાદ જોગવદિવત્રો

સુતાયેજ નિચરદ ભરથ અજ્ઞયજનપદસ ॥૦૧૪૫”

(વીર નિર્વાળુ મવત્ ઔર જૈન કાલગાળુનાના ૧૦૩મા પૃષ્ઠ ૩૫૨થી લેવાત)

આ ૩૫૨થી જણાય છે કે મહાપ્રાણ ધ્યાન બાર વર્ષ માટે તેમણે અભિકાર હતું હતું આ
મહાપ્રાણ ધ્યાનનું વિગિષ્ટ મરશ પાઈ કેમણે આરેખાગેલ હોય તો તે વસ્તુ માફ ધ્યાન એથવા
તત્ત્વોને વિનસિ છે

૩ આર્તા ચાર વિગિષ્ટ સમેલનો જોવા છે તેની મોટ આચર ૩૫૨ આ પ્રકાશમા લેવાશે

૪ બદને હાતો પ્રસન આપરનયનુત્તેની મુનિના નીચે મુજબ દર્શનાનો છે -

‘ દમિય ય કાતે વારણવરિસો દુશ્મનો સ્વહિતો । ધનતા ક્તો રતો ય સમુદ્ધોરે મચ્છિત્તા
પુનરવિ ‘વાલિપુત્રે’ મિલિત્તા । તેહિ અળમસ સદેમો, અળમસ સહ, એવ ધપાદિતેહિ ઈકારસ
અગાળિ ધપાતિવાળિ દિઠિવાદો નયિ । ‘નેશલ વતિર્ણ’ ય મદવાહુક્કામો અચ્છતિ ચોદસપુત્રો,
તેહિ ધપગ પત્યવિત્તો ધપાદમો ‘વિઠિવાદ વાણિ’ તિ । ગતો, નિવદિત ધપકન । ત તે મળતિ-
દુક્કાલનિમિત્ત મદાગળ ન પવિત્રો નિ તો ન જાતિ વાયળ દાહુ । પઠિનિયતેહિ સપસ અક્ષાત ।
તેહિ અળો વિ ધપાદમો વિવિત્તો, જો સપસ અળ અતિલગતિ તસ કો દહો ૧ । તો અક્ષાદ-
અગાદિવદ । ત મળતિ મા ટગગેહ, પસેહ મેહાનો, સત પઠિપુચ્છમાળિ દેમિ ।”

બા ૨, પત્ર ૧૮૭

૫ પરિશિષ્ટપર્વ (મ ૨, મ્હો ૧૮ ૧૯) માં મેરો નિદા છે કે સિનાથર્થથી આવના એક

મળતી હોવાથી 'શ્રીસ્થૂલભદ્ર સિવાયના બધા (૪૯૯) મુનિઓ કંટાળીને ચાલ્યા ગયા, પરંતુ શ્રીસ્થૂલભદ્ર તો ત્યાં રહ્યા.

તેમણે આઠ વર્ષમાં આઠ પૂર્વોત્તર અભ્યાસ કર્યો. એવામાં એક વેળા શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ તેમને પૂછ્યું કે તારો ઉત્સાહ ભાંગી ગયો છે ? તેમણે એનો નકારમાં જવાબ આપ્યો અને કહ્યું કે મને વિશેષ વાચના મળે તો સારું. શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ કહ્યું કે મારું ધ્યાન પૂર્ણ થવા આવ્યું છે એટલે તેમ યતાં હું તને તારી ઇચ્છા મુજબ વાચના આપીશ. તે વેળા શ્રીસ્થૂલભદ્રે કેટલો અભ્યાસ થયો છે અને કેટલો ખાટી રહ્યો છે તે પૂછ્યું. ત્યારે શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ કહ્યું કે સાગરમાં બિન્દુ જેટલો અભ્યાસ થયો છે. વખત જતાં શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીનું મહાપ્રાણ ધ્યાન પૂર્ણ થયું તેવામાં શ્રીસ્થૂલભદ્રે લગભગ દસમું પૂર્વ પૂરું કર્યું—તેમને એ પૂર્વમાંનાં બે વસ્તુનું જ્ઞાન મેળવવું બાકી રહ્યું. જુઓ પરિશિષ્ટ-૫૫ (સ. ૯, શ્લો. ૭૧-૭૬).^૨

કાલાંતરે તેઓ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી સાથે વિદાર કરી પાટલિપુત્ર આવ્યા. એવામાં એક વેળા તેમની સંસારીપણાની સાત બેનો સાધ્વી અવસ્થામાં તેમને વંદન કરવા આવી ત્યારે તેમણે સિંહનું રૂપ વિકુચ્યું. શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીને એ વાતની ખબર પડી ગઈ. ત્યાર બાદ શ્રીસ્થૂલભદ્ર વાચના શ્રેવા ગયા ત્યારે તેમણે એમને વાચના આપવાની ના પાડી, પરંતુ અંતે શ્રીસંધની આગ્રહ બરી વિરૂપિને સ્વીકારી બાકીનાં પૂર્વોત્તર વાચના આપી કિન્તુ એનો અર્થ ન બતાવ્યો એટલું જ નહિ, પણ હવે કોમળે એ વાચના આપવી નહિ એમ સ્થૂલભદ્ર પાસે કબૂલ કરાવ્યું.^૪ આ પ્રમાણે શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીના સ્વર્ગગમન પછી એટલે વીરસંવત્

વાચના, ત્રણ કાલવેળાએ બીજી ત્રણ અને સાચાઈ (રાત્રિક) પ્રતિક્રમણ કર્યા બાદ બીજી ત્રણ એમ કુલે સાત વાચના આપવા શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ હા પાડી હતી

તિથોગાલી (ગા. ૭૩૬)માં કાયોત્સર્ગ પૂર્ણ કર્યા બાદ, ભોજનના સમયે અને મહાન (સેનલ)માંથી બહાર જતી વેળા અને એમાં આવતી વેળા વાચના આપવાનો હલ્લેખ છે.

૧ એમના જીવનવૃત્તાન્ત માટે જુઓ વૈરાગ્યરસમંજરીનું મારું સ્પષ્ટીકરણ (પૃ. ૧૮૪-૧૮૬).

૨ તિથોગાલી (ગા. ૭૪૫)માં સૂચવ્યા મુજબ તો શ્રીસ્થૂલભદ્ર આઠ વર્ષમાં આઠ પૂર્વ શાખ્યા એવામાં શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીના તપનો નિયમ (યોગસાધના-મહાપ્રાણ ધ્યાન) પૂર્ણ થતાં તેમને શ્રીસ્થૂલભદ્ર સાથે લગભગ ૬૫૨ મુજબ વાતચીત થઈ

૩ આ સમયે શ્રીસ્થૂલભદ્ર એકાંતમાં બેસીને ૧૧મું પૂર્વ યાદ કરતા હતા એમ તિથોગાલી (ગા. ૭૫૩)માં હલ્લેખ છે. આ રહી એ ગાથા:—

“સપતિ (?) એકારસમ પુરૂષ અતિવયતિ વળદધો ચેવ ।

ઝંતિતઓ મગિણીતો મુદ્દમણ વદનનિમિત્ત ॥૭૫૩॥”

૪ આ સંબંધમાં તિથોગાલીમાં નીચે મુજબ હલ્લેખ છે:—

“અહ મળઈ થૂલમદ્દો અણં રૂઝં ન કિંચિ કાહામો ।

ઈચ્છામિ જાણિહ જે અહમં ચત્તારિ પુવ્વાઈ ॥૮૦૦॥

નાહિસિ તં પુવ્વાઈં સુયમેતાઈં વિમુગ્ગહા હિંતિ (?)

દસ પુળ તે અણુજાળે જાળ પળદાઈં ચત્તારિ ॥૮૦૧॥

૧૭૦ પછી ૧૧મા, ૧૨મા, ૧૩મા અને ૧૪મા એ ચાગ હેત્વા પૂર્વોત્તર અર્ધથી વિરોધ થયો અને શ્રીસ્થાપકદત્તા સ્વર્ગગમન પછી એનો સમ્પત્તિ પશ્ચિમ વિરોધ થયો.

તેમ શ્રીભદ્રબાહુડનામીના નમયમા બાગ દુકાળી પડી હતી તેમ એક ચાગ દુકાળી વખતે અત્તા 'એનાપાય' ગોત્રના શ્રીઆર્યમહાગિરિ અને 'વસિડ' ગોત્રના શ્રીઆર્ય-

અન્ન કાળેણ વ પુરિમજુગે અહમિ ધોરસ્સા.

અપાદેણ વગદાદ જાણ વનરિ પુલ્લદ ૬૮૦૨૧"

તિલોગાધીની ઉપયુક્ત ઉપક્રમી ગાથામાં શ્રીસ્થાપક ૧૧મું પૂર્વ ચાગ કરતા દત્તા એમ ને કહ્યું છે તેનો આ ૮૦૦મી ગાથા સાથે સમ વચ કરવા માટે ચાર પૂર્વો ગ્રેહને પૂરેપૂરા ચાર પૂર્વો એવા અર્થ ન કરવો જોઈએ એમ જાણે છે.

૧ આ સ્વર્ગગમનનો સમય એકાદ વીરસવત્ ૨૨૫ અને છે, ત્યારે મુનિ શ્રીકલ્યાણવિજય ૨૨૫ માને છે જ્યાંથી વીર નિર્વાણ મવત્ જોર જોન કાલગણના (૫ ૬૨)

૨ અદ્રુષ્ટતાના સમયમાં દુકાળ પડ્યાનો ઉલ્લેખ નિસીદસુત્રની સુળિમા છે, પરંતુ એ નામે કઈ ક્રુતતા ઉપર અસર કરી હોય એમ જણાતું નથી વિરોધમાં એ દુકાળ આ બાર દુકાળીથી સિદ્ધ છે, એવાક અદ્રુષ્ટતાને અને શ્રીભદ્રબાહુડસ્વામીને સમકાલીન માને છે તે વિચારણીય છે, તેમ જ પરિનિષ્ઠપર્વ (સ ૮ શ્લો ૩૩૬)માં અદ્રુષ્ટ વીરસવત્ ૧૫૫મા સ ૧ થયાની વાત છે, તે જાણ્યું છે એમ વીર નિર્વાણ મવત્ જોર જોન કાલગણના (૫ ૬૮-૬૯)માં સૂચવાયું છે.

૩ એમનું જીવનચરિત્ર આવશ્યકસુત્રની સુાંપ્ત (૫૪) મા ઉપલબ્ધ થાય છે એમનો જન્મ વી સ ૧૬૧માં, દી ૧ ૧૬૧મા યુગપ્રધાન વી ૨૧૫મા એ પદ્મવેદો નિષ્ઠપ (પૂર્વત્વકાલ) ૨૨૫મા અને એમનું સ્વર્ગગમન ૨૬૧માં થયેલ છે એમ વીર નિર્વાણ મવત્ જોર જોન કાલગણના (૫ ૬૪)માં સૂચવાયું છે.

આવશ્યકસુત્રમાં (મા ૧૩૧-૧૩૨) અથવા વિશેષાવશ્યકમાં (મા ૨૩૮૮-૨૩૮૯) પ્રમાણે આ શ્રીઆર્યમહાગિરિસૂરિના સિદ્ધ શ્રીકૌટિલ્યના સિદ્ધ શ્રીઆર્યમિત્ર વીરસવત્ ૨૨૦મા સામુદ્ધે દિક્ષ મત મ્થાપી ગયા નિર્નય બન્યા, જોકે અતમા તેઓ મુવરી ગયા એવી રીતે આવશ્યકસુત્રમાં (મા ૧૩૩-૧૩૪) અથવા વિશેષાવશ્યકમાં (મા ૨૪૨૪-૨૪૨૫) મુજબ શ્રીઆર્યમહાગિરિ-સૂરિના સિદ્ધ શ્રીધનપુત્રસૂરિના ગિરિ શ્રીઆર્યમસૂરિ વીરસવત્ ૨૨૮મા દિક્ષિય દિવસની પ્રશ્નના કરી પાયામા નિર્નય બન્યા જોકે અતમા તેઓ પશુ મુધરી નથા.

૪ એનો પ્રત્યક્ષબદ્ધના દર્શનસિદ્ધિ સિદ્ધ થાય છે એમને જુદો જમ્મ શ્રીસ્થાપકદે આપ્યો એ દર્શન નિસીદસુત્રની સુળિમા છે તેમનો જન્મ વી સ ૧ ૧નાં, દીમા ૨૨૧માં, યુગપ્રધાન-પાની ૨૨૫મા અને સ્વર્ગગમન ૨૬૧મા થયાની દર્શન વીર નિર્વાણ મવત્ જોર જોન કાલગણના (૫ ૬૪)માં અપાયેલી છે.

શ્રીઆર્યમસૂરિ સાથે જે વેગ પ્રાપ્તશાસ્ત્ર શ્રીઆર્યમહાગિરિને જોવાનાદિના વરદાર બધ કર્યો હતો એમ કહેવાયું છે (ક ૧)ની નમિષ અને નિસીદસુત્ર (ક ૧)ની સુળિમા ને પાઠો વીર નિર્વાણ મવત્ જોર જોન કાલગણના (૫ ૮૧)માં અપાયો છે તે ઉપરાંત જાન્ય છે મુનિ શ્રીકલ્યાણવિજય એના ૮૯મા પુટના ક્રમ છે કે શ્રીઆર્યમહાગિરિને જોરોક્તા પૌત્ર અમરિતુ સાભ્ય તેમ જ નથી તેમ અસાનેશિ વદના તે અમરિતના જર દ્રુમકના જર સાથ સબધ દ્વારા

સુહૃતી એ એ 'આચાર્યોના જીવનકાલ દરમ્યાન પડી હતી, પરંતુ એ બાબત મમયે શ્રુતને કંઈ આંચ આવી હોય એમ જણાતું નથી. એ દૃષ્ટાંતો આદિ શ્રીવજ્રસ્વામીના સમયમાં પાછી આદિ દૃષ્ટાંતો પડી. એ સમયે શ્રીવજ્રસ્વામીએ વિદ્યા દ્વારા આદાર મેળવ્યાનો ઉદ્દેશ્ય જોવાય છે,^૩ પણ શ્રુતને કંઈ નુકસાન પડેલાનો ઉદ્દેશ્ય હોય એમ જણાતું નથી.^૪ અત્ર એ વાત નોંધી લઈએ કે શ્રીવજ્રસ્વામી જેવા ન્સપરવર ગણાય છે.^૫ વળી એમની ખાસે શ્રીતોસલિપુત્ર આચાર્યના શિષ્ય 'શ્રીઆર્યરક્ષિતચરિત્રે

છે (પૃ ૯૨). જો એ દ્રષ્ટિથી વારતવિક્ક હોય તો વંશગચ્છસમંજસીના મારા રમણીકરણ (પૃ. ૧૬૪-૧૬૫)માં ઉચિત ફેરફાર કરવો પડે.

શ્રીઆર્યસુહૃતીએ 'તલિનીગતમ' વિગતના અભિપ્રાયો અવન્ટીસુક્રમાલને દીક્ષા આપી હતી.

૧ આ આચાર્યોના નામમાં ન 'આર્ય' પદ જોવાય છે તેનું કારણ પરિશિષ્ટપર્વ (સ. ૧૦, મ્લો. ૩૭)માં એમ સૂચવાયું છે કે બાળપણથી ન એ બનેલું શ્રીયદ્વા આર્યએ માતાની એમ પાઠન ક્યું હતું.

૨ એમનું ગરિય આવસ્થયસુત્તની સુણિ (ભા. ૧, પત્ર ૩૯૦-૪૦૪)માં, પરિશિષ્ટપર્વ (સ. ૧૦)માં, શ્રીપ્રભાચન્દ્રસુરિદ્વિત પ્રભાવકચરિત્રના પ્રથમ પ્રબંધમાં તેમ ન શ્રીહર્ષિભદ્રસુરિદ્વિત દંસણસુરિદ્વિ થાને સમ્યક્ત્વસપ્તતિના શ્રીસંધતિલકચરિદ્વિત વિવરામ (પત્ર ૧૦૯ આ-૧૧૬ આ)માં અપાયેલું છે. માતા સુનંદા, પિતા ધનગિરિ, વિ સં. ૨૬માં જન્મ, બાળપણમાં ભતિરમર-ગ્લાન, વિ. સં. ૩૪માં દીક્ષા, દીક્ષાશુક શ્રીઆર્યસિંહગિરિ, શ્રીભદ્રશુત્તર પાસે દસ પૂર્વોત્ અંચયત, વિ સં. ૭૮માં યુગપ્રધાનપદવી અને વિ સં. ૧૧૪માં રવર્ગવાસ તેમ ન શ્રીવજ્રસ્વામી નામે શિષ્ય એ એમના જીવનની તદન આખી કમરેખા છે.

શ્રીમેરુતુંગસુરિદ્વિત વિચારશ્રેણિ અનુસાર પણ શ્રીવજ્રસ્વામી વિક્રમસંવત્ ૧૧૪માં એટલે વીરકવત્ પદકમાં રવર્ગવાસી થયા.

૩ "ક્રતો ય વજ્રસ્વામી દક્ષિણાવહે વિહરતિ, દ્વિમ્ભૂતં ચ જયં વારસમિષ્ઠં, સ્વપતો સમંતા લિખંથા, નિરાધારં જાત । તાહે વજ્રસ્વામી વિજ્ઞાન આદરં પિંહ તદ્વિધં લાળોતિ ।"

-આવસ્થયસુત્તની સુણિ (ભા. ૧, પત્ર ૪૦૪)

૪ શ્રુતનો નાશ થયો જણાતો નથી, બાકી "શ્રુતની પઠનપાઠનપ્રવૃત્તિ મંદ થઈ રહી હતી" એમ મુનિ શ્રીકલ્યાણવિજયે પ્રભાચન્દ્રચરિત્રના બાપાન્તરના પ્રબંધપર્યાલોચન (પૃ. ૧૬)માં સૂચવ્યું છે. આના ૧૭મા પૃષ્ઠમાં શ્રીવજ્રસ્વામીએ એમના સમયમાં પડેલા બીજા દુર્શિક્ષિની શરણાતમાં અનશન કરી દેહલયાગ કર્યાનો ઉદ્દેશ્ય છે

૫ સુખોચિકામાં થેરાવલીના વિવરણ (પત્ર ૧૯૯ આ)માં નીચે મુજબનાં પદ્ય અપાયેલાં છે:-

"મહાનિરિઃ ૧ સુહસ્તી ચ ૨ સૂરિઃ શ્રીગુણસુન્દરઃ ૩ ।

શ્વામાર્યઃ ૪ સ્કન્દિલાચાર્યો ૫ રેવતીમિત્રનૂરિરાટ્ ૬ ॥

શ્રીધર્મો ૭ મદ્રગુપ્તશ્ચ ૮ શ્રીગુપ્તો ૯ વજ્રસૂરિરાટ્ ૧૦ ।

યુગપ્રધાનપ્રવગ દશીતે દશપૂર્વિણઃ ॥"

૬ માતા રુદ્રસોમ, પિતા સોમદેવ, શ્રીઆર્યરક્ષિતની ૨૨મે વર્ષે દીક્ષા (આને શ્રીવીરના શાસનમાં પહેલી નિષ્કેટિકા તરીકે ઓળખાવાય છે), પૂર્વશ્રુતના અભ્યાસ માટે એમનું પ્રયાન, ઉજ્જયિનીમાં સ્થવિર શ્રીભદ્રશુતનો મેળાપ અને તેમની એમણે કરાવેલી નિર્ધામણ, શ્રીવજ્રસ્વામી

‘લગભગ માહાનવ પૂર્વનો અભ્યાસ કર્યો હતો

આગળ ઉપર શ્રોતકન્દિલ અને શ્રીનાગાલ્પુન આચાર્યો યથા તેમના સમયમા પાછી બાગ દુકાળી પડી એ સમયે ભિક્ષા મળતો મુશ્કેલ થઇ પડવાથી મથતો હુલ્લુ પ્રદણ, મુશુન અને ચિત્તન (અનુપ્રેક્ષા) થી ન શક્યા અને એથી અનોમિક શુનનો નિન વ થયો! પરાવર્તન ન કરી શકાય તેથી અગ્રોપાગમત શુન પણ ભારથી નાદ બમ્મુ બાગ વર્ષ બાદ દુકાળ મરી સુકાળ થઈ મથુરા નગરી કે જેની આમવાસનો પ્રદેશ ‘શી સેન’ મણાય છે એ નગરીમા શ્રોતકન્દિલ આચાર્યના પ્રમુખપદે શ્રમણસઘ એકરો મળ્યો—મુનિમમેદન થયુ એ સમયે જેમને જે માદ હતુ તે તેઓ કહેતા મથા અને એ રીતે ષક નિકે શુત

પાસે એમણુ મમન અને ત્યા એમણે કરેલો પૂર્વશુતનો અભ્યાસ કત્યાદિ ઉપીકત આચરમ્યસુતની નિન્નલુતિ (ગા ૭૪૪)ની સુવિણુ (ભા ૧ પન ૩-૭-૪૧૫)મા અપાયેલી એ આધુરીવાચનાનુગત આ નિન્નલુતિ અને સુવિણુ પ્રમાણે એઓ વીરસવત્ પ ૭માં ૨૧૦ સંયથા શુઓ વીર નિર્વાણુ મવ ઔર જૈન કાચમણુના (પૃ ૧૩૪)

વાલ્લભી યુગપ્રધાનપદ્મવલી પ્રમાણે ૨૨૫૧ જૃહરવાવાસર્માં, ૪૪ શ્રામણ્યમા અને ૧૩ ૫૫ યુગપ્રધાનપર્થયાના છે એમનો જન્મ વિ સ પરમા હીના વિ સ ૭૪મા યુગપ્રધાનપઃ વિ સ ૧૧૪માં અને સ્વગવાસ વિ સ ૧૨૭મા થઈ હતી

વવહારસુત (ઉ ૮)ની સુવિણુ પ્રમાણે વર્ષાન્તુમા ચાર માસ માટે પાત ઉપરાત માત્રક રાખવાની શ્રીઆય રક્ષિતસૂરિએ આજ્ઞા આપી હતી એમને ચાર મુખ્ય ગિધો હતા ધૃતપુષ્પમિત્ર, વસ્ત્રપુષ્પમિત્ર, દુર્મલિકાપુષ્પમિત્ર, અને ગ્રોઠામાહિલ એ પૈરી શ્રીગ્રોઠામાહિલ વીગસવત્ ૫૮૪મા અબલિક દિધિની પ્રપામા કરી સાતમા નિન્નવ થયા શુઓ આચરમ્યમૂલભામ (ગા ૧૮૧-૧૪૨) અથવા વિસેમાવરસનભાસ (II ૨૫૦૬-૨૫૧૦)

નિચારશ્રેણિ મુજબ નીચજરવામી પછી ૧૩ ૫૫ મુધી શ્રીઆયરક્ષિત યુગપ્રધાન રહ્યા ૧ મહધારી શ્રીદેમથન્દ્રસૂરિએ વિસેસાવરસયભાસની ૨૫૦૯મી ગાયાની રીમ (પત્ર ૧૦૦૩)મા નવ પૂર્ અને ચોવીસ યવિકનો ઉત્તેજ કર્યો છે, ન્યારે પ્રભાવકચરિતમન શ્રીઆયરક્ષિતપ્રભ વ (૧૨૦ ૮૧-૮૪)માં સાહાનવ પૂર્વના ઉત્તેજપૂર્વક એ ઉત્તેજ છે વળી એમાં આપેલા આર્યનન્દિવ (૩ આર્યાનન્દિલ)મા પ્રબધમાં એ આર્યનન્દિલને શ્રીઆયરક્ષિતસૂરિના વ સજ અને સાહાનવ પૂર્વના વારક ડગાવાયા છે અને એમનો સત્તાસમય ‘પ્રબન્ધપર્થોચાન’ (પૃ ૨૨) પ્રમાણ વીરસવત્ પ-૭ પછીનો છે

૨ ન હીસુતની યૈશવત્તીમાં મહાતીપ નિલ વાચકનો ઉત્તેજ જ એમવા, રકન્દિલ આચાર્ય સિખ્ય હોવાનુ શ્રીમત્તયચિરિસૂરિએ ન હીસુતની ઘટિ (પત્ર ૫૧ આ)માં સૂચ્યુ છે, પા. પ્રભાવક ચરિતમત વાદિપ્રમધ (૨૦ ૫) મા એમને વિધાવ આગવાયા અને શીપાદલિતસૂરિના કુળના આરેખ્યા ૯, એટલે એઓ શ્રીનિહ વ ચકના ગિખ્ય કેમ સહને એમ પ્રસ ઠકાવાય છે એમનો યુગપ્રધાનત્વનો સમય વી સ ૮૨૭ થી ૮૪૦ (વિ સ ૩૫૭-૩૭૦) સુધીનો મનાય છે

૩ ઉત્કાલિક શુતનો અત્ર કેમ ઉદ્દેવજ નથી એવો પ્રન અત્ર ઠક તેમ છે એ સબધમાં શુ એવી સહાનવા વઈ રાકે કે કાલિક શુતના વિરમણુ માટે જેટલો અવકાસ છે તેટલો અવકાસ ઉત્કાલિક શુત માટે નથી, ૧ મકે એવો અ વયનકાવ કાલિક શુતના અધ્યયનકાવ કરતાં અમુક અરો વિરોધ અનુકુળ હોય એમ લાગે છે કે એવો હત્તર એ છે = વિઆહપણુતિ (સૂ ૧૭૭)ની રીકામા શ્રી. અખયદેવસૂરિએ કાલિક શુનનો અથ ૧૧ મત કથો છે તેનો અર્થ અહીં કરવાનો છે ?

અને થોડુંક પૂર્વગત સંબંધિત કરાયુ આ મંથરના મથુરામાં ચર્યાધી જે વાચનાને 'મથુરી વાચના' કહે છે.

શ્રીમલયગિરિમરિએ નંદીસુત્ત (ગા. ૨૩)ની વૃત્તિ (પત્ર ૫૫ આ)માં આ પ્રમાણે સૂચવ્યા બાદ એ ગતાનરની નોંધ લેખી છે કે દર્શિતને લક્ષને જન જન તુભ્યે નામ યથે ન હતો, પરંતુ શ્રીસ્કન્દિલ આચાર્ય સિવયતા નમામ ૧૫.૧૪ અનુયોગધર્મનું મૂલ્ય ચર્યાધી દર્શિત મટતા શ્રીસ્કન્દિલ આચાર્યે મથુરામાં અનુયોગ કર્યો અને એથી એ વાચનાના નામ 'મથુરી વાચના' પડ્યું અને એ અનુયોગ સ્કન્દિલ સંબંધી ગણાયો.

આ પ્રમાણે શ્રુતની વ્યવસ્થા કરવાનું મને તે કાળથી દો, પરંતુ તે સમયે એને લિખિત સ્વરૂપ અપાતું ગયું હોય એમ યોગશાસ્ત્રની સ્વોપજ વૃત્તિ (પત્ર ૨૨૦) ઉપરથી કહી શકાય છે.^૧ આગમ અને એના અનુયોગ લખાંને વ્યવસ્થિત કરવા બાદ શ્રીસ્કન્દિલ આચાર્યે એ અનુસાર સાધુઓને વાચના આપી એથી એ 'સ્કન્દિલી વાચના' કહેવાય છે.

જે વખતે મથુરામાં શ્રીસ્કન્દિલ આચાર્યે આગમોત્તર ઉદ્ધાર કરી એના વાચના આપી લગભગ તે સમયે વલ્લભી નગરીમાં શ્રીનાગાર્જુનને શ્રમણસંઘ એકઠો કર્યો અને શ્રુતના વિચ્છેદને રોકવા માટે આગમોત્તર-સિદ્ધાંતનો ઉદ્ધાર કર્યો. તે પ્રમાણે જે બાદ હતું તમ તે સ્થાપન કરાયું, અને જે ભૂલી જવાયું હતું તે પૂર્વાપર સંબંધ એમ વિચારી વ્યવસ્થિત કરાયું.^૨ પછી તદનુસાર વાચના અપાઈ એમાં શ્રીનાગાર્જુન પ્રમુખ હતા એથી એ 'નાગાર્જુની વાચના' કહેવાય છે.

કાલાતરે શ્રોત્રેવર્દિગણે હમાશ્રમણ યથા જેમને એક પ્રવંશઃ ગણવામાં આવે છે. એ આચાર્યના સમયમાં પાછો બાર વર્ષનો દુકાળ પડ્યો હતો અને શ્રુત અસ્તવ્યસ્ત બન્યું હતું તેમ જ અનેક અદ્યુતો પંચતવ પામ્યા હતા. તેથી શ્રુતની લાક્ષિણી પ્રેરાઈને બાવિ પ્રજાના ઉપકારાર્થે વીરસંવત્ ૯૮૦માં કે મતાતર પ્રમાણે ૯૯૩માં શ્રીસંધના આશ્રમને માન આપી તેમણે તે કાળે બચેલા મુનિઓને વલ્લભી બોલાવી તેમના મુખેથી અવશેષ રહેલા ઓછા વધતા ત્રુટિત અને અત્રુટિત આગમોત્તર આલાપકોને અનુક્રમે પોતાની શુદ્ધિ વડે

૧ પ્રસ્તુત હલ્લેખ નીચે મુજબ છે:—

“જિનવચન ચ દુષ્પમાકાલવશાદુચ્છિન્નપ્રાયમિતિ મર્યા મગવદ્વિર્નાર્ગાર્જુન-સ્કન્દિલાચાર્ય-પ્રમૃતિમિઃ પુસ્તકેષુ ન્યસ્તમ્.”

૨ જુઓ શ્રીસદ્રેશ્વરસંસ્કૃત કલાવલી (કથાવલી)નો “વીર નિર્વાણ સંવત્ ઓર જૈન કાલગણના (પૃ. ૧૧૦-૧૧૧)ગત હલ્લેખ. લગભગ આ આશયને મળતો હલ્લેખ નંદીસુત્તાની સુધિમાં પણ જોવાય છે. એ આગળ ઉપર આ પ્રકરણ (પૃ. ૪૭)માં અપાયો છે

૩ શ્રીમલયગિરિસુરિ નંદીસુત્તાની વૃત્તિ (પત્ર ૫૪ આ)માં એમને દૂષ્યગણના શિષ્ય દેવ વાચક તરીકે ઓળખાવે છે, પરંતુ મુનિ શ્રીકલ્યાણવિજય એ વાતને બાંત્તા ગાં છે અને તેઓ એમને સાંકલેયના શિષ્ય ગણે છે. જુઓ વીર નિર્વાણ સંવત્ ઓર જૈન કાલગણના (પૃ. ૧૨૬)

મકલિત કરી પુસ્તકારૂઠ કર્યા અને એ રીતે તેઓ બધા આગમોના કર્તા બન્યા ?

શ્રીક્રોધુ આચાર્યે ઓહનિજગુત્તિની વિરતિ (પત્ર ૩ અ)મા કહ્યું છે કે આ અનમર્ષિનીમા ચૌત્પૂર્વધૃ પછી ૧૩, ૧૦ કે ૧૧ પૂર્વોના પ્રત ધારક થયા નથી, પરંતુ અપૂર્વધૃ જ થયા છે.^૨ સેનપ્રશ્ન (પૃ ૧૦૪ આ)મા^૩ કહ્યું છે કે જેમ ચૌદપૂર્વધર, દમપૂર્વધર અને તત્પૂર્વધર થયા છે તેમ એકથી માડીને આઠ સુધીના પૂર્વોના ધારક પણ સહાય છે,^૪ એમ જીતકલ્પસૂત્રની ઋતિ વગેરેમા આચાર્યપ્રત્યેષ (આચાર્યપકૃતિ)થી માડીને આ પૂર્વ સુધીના ધારકને સુત-પવહારી તરીકે જાણમા યા છે

૧ આના સમર્પનાથે શ્રીનમયસુન્દર હપા યાયે આમાચારીશતકમા જે નીચે મુજબ લેખેન કર્યા છે તે આપને વિચારીશુ —

“શ્રીદેવર્દિગણિજ્ઞમાત્રમણેન શ્રીચીરાદશીવવિદ્યનવશત(૧૮૦)તથે જાનેન દ્વદશધર્મોપ તુમિષ્ણવશદ્ ચહુતરસાપુષ્યાપતૌ ચતુસ્રુતવિચિત્તૌ ચ જાતાથા મનિષ્યજ્ઞવ્યલોકોપજ્ઞાસ્ય કૃતમત્તયે ચ શ્રીહૃદ્ધામહાદ્ મૃતાવશિષ્ઠતદાકાશાસનસાધૂન્ ચલમ્પામાકાય તન્મુક્ષાદ્ વિવિદ્યપ્રારશિષ્ટાન્ પુનાપિદ્ધાદ્ કુટિતાનુકુટિતાનાગાતાપદ્માનનુરમેજ સ્વમત્યા સદ્ગુરુસ્ય પુસ્તકાલદા કૃતા । તતો મૂલ્કનો ગણધરમાપિતાનામપિ લક્ષ્મણનાનન્તર સર્વેવામપિ આગમાના કર્તા શ્રીદેવર્દિગણિજ્ઞમાત્રમણ એવ જાત ।”

આ સુધર્મમા શ્રીમિદ્ધચક (૫ ૧, અ ૨૧-૨૨, પૃ ૪૮૮-૪૮૯) જેવા બ્રહ્મામણુ જે એમાંથી પ્રસ્તુત હામ આગળ ઉપર આ પ્રકરણમાં આપાયો છે

૨ “અથ એનેન ક્રિયને એવ તર્હિ ત્રયોદશપૂવધરાદીન મેરેકપૂવહાન્યા તારત કતયો યાવત પૂર્વેકદેશધરાનામિતિ, એતદ્ગમ્પ્રાપ્તુ, ક્યમ્? યતો દશપૂવધરા અપિ શાસનસ્યોપકારકા લપાક્ષીરીના સદ્ગ્રહણ્યુપરચનેન હેતુના, અથવાડસ્યામનસર્પિણ્યા ચતુદશપૂવધર દશપૂવધરા એવ રજાવા, ન ત્રયોદશપૂવધરા દ્વાદશપૂર્વધરા એકાદશપૂર્વધરા વા ક્યલ્પસ્ય પ્રતિપાદનાર્થે ચતુદશપૂર્વધરા નન્તર દશપૂર્વિનમસ્કારોડમિહિત ॥”

૩ “યથા ચતુદશપૂવધરા દશપૂર્વધરા તત્પૂર્વધરા વા દસ્યન્તે તથા દ્વિપૂવધરા-ચતુષ્પૂવધરા પશુપૂવધરા વા ભવતિ ન વેતે પ્રશ્ન, અતોતરમ્-જીતકલ્પસૂત્રકૃતશબ્દો આચાર્યકલ્પસૂત્રપૂર્વોન્તસ્ય કૃતપવહારસ્ય ઉત્તરાત્ એકદ્વયાદિપૂર્વધરા અપિ ભવતીતિ જ્ઞેવમ્.”

૪ એકથી માડીને આઠ સુધીના પૂર્વોના અતિમ ધારકોના નામ હેષ પ્રાચીન ગ્રંથમાં નેધાયેલાં જણાતા નથી, પરંતુ તેઓ વીરસવત્ ૫૮૪ થી વીરસવત્ ૧૦૪૦ના આગામાં યથા હોય એમ લાગે છે વિશેષમા બધી નહિ તો કેટલીક ચૂલિઓના રચનારા પૂર્વર હતા એમ આપણે નિદ્ધચક (૫ ૧, અ ૧૨ પૃ ૨૮૪)ની નીચે મુજબની યજ્ઞ ઉપરથી જોઈ ગઈએ છીએ —

“વળી અ ૧ અને ઉપાંતની પૂર્વધર આચાર્ય મહારાજજેએ ચૂલિઓ રચી છે”

નિસીહલાસ (નિશીથલાખ્ય)ની ચુલિજુના રચનારાના ૩૦ શ્રીમદ્ધુએન સમાધાનમણુ પૂર્વધર છે એમ શ્રીઆનંદસાગરસૂરિએ શ્રીનિદ્ધચકે (૫ ૧ અ ૨૧-૨૨, પૃ ૪૮૫)મા નીચે મુજબની યજ્ઞ દ્વારા સુચયુ છે —

“પ્રથમ સમાધાનમણુ જે શ્રીનિશીથચૂલિધારતા ગુરુ છે અને સમાધાન ૧ કોષાચી પૂર્વધર પણ છે ॥”

વિઆહપણુત્તિ (શ. ૨૦, ઉ. ૮; સૂ. ૬૭૮)માં કહ્યું છે કે શ્રીમહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી એક હજાર વર્ષે પુન્નગયનો ઉચ્છેદ થયો અને પૂરપૂરા એક પૂર્વનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન કોઈને રહ્યું નહિ.

અહીં પુન્નગયથી શુ સમજવું તે સંબંધમાં શ્રીઅભયદેવસૂરિ દીકામાં કંઈ ઉલ્લેખ નથી. 'પુન્નગય'થી સામાન્ય રીતે દિટ્ટિવાયનો એક ભાગ કે જે ચૌદ પૂર્વોના સમુદાયરૂપ છે તે સમજાય છે, પરંતુ ઠાણુ (સ્થા. ૧૦, સૂ. ૭૪૨)માં દિટ્ટિવાયનાં જે દસ નામો અપાયેલાં છે તેમાંનું એક નામ તે પુન્નગય છે. એની દીકા (પત્ર ૪૯૧ આ)માં શ્રીઅભયદેવસૂરિ એ નામની ઉપપત્તિ મુલ્યવતાં કહે છે કે અત્ર અવ્યયમાં સમુદાયનો ઉપચાર સમજી લેવો.^૩ આ ઉપરથી આપણે અહીં પુન્નગયથી દિટ્ટિવાય પણ સમજી લઈએ તો કંઈ ખાસ વાંધા જેવું જણાવું નથી.

શ્રીઅનાંદસાગરસૂરિનું એમ માનવું છે કે શ્રીહરિભદ્રનરિના સમયમાં પૂર્વરૂપ સૂર્યનો અસ્ત થયેલો હતો, કિન્તુ એનો થોડોક પ્રકાશ રહી ગયો હતો. આમ માનવા માટે તેઓ પંચાસગ (પંચાશક)ની શ્રીઅભયદેવસૂરિકૃત દીકા (પત્ર ૧ અ)ની નિમ્નલિખિત પંક્તિનો આધાર લે છે:—^૪

“ક્તિપયપ્રવચનાર્થતારતારકવિશેષાનુપદિદશંષિપુ:”

આ ઉપરથી પુન્નગયનું જ્ઞાન ધીરે ધીરે કેવી રીતે જતું રહેતું ગયું તે જોઈ શકાય છે, પરંતુ આ પ્રમાણે એનો હાસ થયો તે અટકાવવા માટે જે ચાર વિશિષ્ટ પ્રયત્નો સંઘ-સંમેલન દ્વારા થયા છે તેનો વિશેષ વિચાર કરવો બાકી રહે છે એટલે હવે એનો વિચાર કરીશું.

શ્રીજેન સ્તવ્ય પ્રકાશ (વ. ૧, અં. ૧, પૃ. ૧૫)નાં મુનિ ત્રીદર્શનવિજય 'હિમખર સાસ દેસે બને' એ લેખમાં કહે છે:

“શ્રીઆર્યરક્ષિતજી, શ્રીનન્દીલક્ષ્મણ, શ્રીનાગહસ્તિ, શ્રીરેવતિનક્ષત્ર, શ્રીસિંહસૂરિજી સાહે નૌ ઓર ઉસસે અલર બલ્લ પૂર્વકે જ્ઞાનવાલે થે।...શ્રીસ્કંદિલાચાર્ય, શ્રીહિમવંતક્ષમાશ્રમણ, શ્રીનાગાર્જુનસૂરિ યે સમી સમકાલીન પૂર્વવિદ થે...શ્રીમોચિન્દ્રવાચક, શ્રીસંયમવિષ્ણુ, શ્રીભૂત-દિન્ન, શ્રીલોહિત્યસૂરિ, શ્રીદુષ્યગણિ ઓર શ્રીદેવવાચકજી ૧૧ અંગ ઓર ૧ પૂર્વ સે અધિક જ્ઞાનકે ધારક થે।”

૧ “જંબુદીવે ૨ દીવે મારહે વાસે હમીસે ઉસધિનીં દેવાણુધિણં એગં વાસલહસં પુન્નગણ અણુસજિસહ”

૨ “દિટ્ટિવાયસસ ણં દમ્મ નામધેજ્ઞા પં. તે.-દિટ્ટિવાતેતિ વા હેઝવાતેતિ વા મૂલ્યવાતેતિ વા તદ્ધાવાતેતિ વા સમ્માવાતેતિ વા ધમ્માવાતેતિ વા માસાવિજતેતિ વા પુન્નગતેતિ વા અણુજોગતેતિ વા સવ્વપાણભૂતજીવસત્તસુહાવહેતિ વા”

૩ “એતૌ ચ પૂર્વગતા-ડુયોગગતૌ દૃષ્ટિવાદાંશાપિ દૃષ્ટિવાદતયોક્તૌ અવયવે સમુદાયો-પચારાદિતિ।”

૪ જુઓ લોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયનો જોમણે લખેલો સંસ્કૃત ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૯).

‘સધમ મેલન’ કહેા, ‘સધમમવામ’ કહેા કે ‘સધનો મેળાવડો’ હોય તે એજ જ છે એવા ચાગ વિદિષ્ટ નધમ મેલનો શ્રીમહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી ૯૮૦ કે મનાત? પ્રમાણે ૯૯૩ વર્ષ દરમ્યાન થયા છે પહેલા ત્રણ સધસમેલનમા જૈન આગમોના વાચન અને અનુસધાન નિમિત્તરૂપ હતા, ત્યારે ચોથામાં એ આગમોનું પુસ્તકારોહણ-રેખન નિમિત્તરૂપ હતું પહેલું સધસમેલન ચૌદપૂર્વધ્વ શ્રીલક્ષ્મ્યાહુત્તરનામીના જીવન દરમ્યાન વીરમવત ૧૬૦ના અરસામા પાટલિપુત્રમા થયું હતું એ સમયે થયેલી જૈન આગમોની વાચનાને ‘પાટલિપુત્રી વાચના’ કહેવામા આવે છે

ખીજા અને ત્રીજા સધમ મેલન વીરમવત ૮૨૭ થી ૮૪૦ના માળામા થયા હતા એમાનું એક અર્થ રક્તિહસના આધિપત્ય હેઠળ મથુરામા થયું હતું અને ખીજા ગ્રામ એ જ સમયે આર્થ નાગાર્જુનના અધિપત્ય હેઠળ વલ્લભીમા થયું હતું આ બંને વખતે સમકાલે થયેલી આગમની વાચનાને અનુક્રમે રમાયુગી યાને રક્તિહસ અને વલ્લભી યાને નાગાર્જુની તરીકે ઓળખાવાય છે.

વખત જતા શ્રીદેવર્દિગણે મમાગ્રમણના પ્રમુખપણા હેઠળ વીરમવત ૪૯૮૦મા અને

૧ આ મતાંતરે છે તે વીરનિર્વાણસવત્તની ગણનાની સિત્તાને આધારી છે એટલે કે પુસ્તકારોહણના સમયમાં એ સમયમાં થયેલા કેટલાક મુનિઓ શ્રીવીરનું નિર્વાણ ૯૮૦ વર્ષ પૂર્વે થયાનું એ સમયે કહેતા હતા તો કેટલાક એ નિર્વાણ ૯-૩ વર્ષ પૂર્વે થયતું કહેતા હતા

૨ માયુગી વાચનાની ઉપનિષદને બે બે નદીમુલત્તરવિગ્નના આના પત્રમાં નીચે મુજબ નોધાયેલા છે —

“વારણસચ્છરીય મહતે દુર્ભિમ્મ્મકાલે મિક્ષ્ણા અગ્નતો ઠિતાળ મહાજુજ્જા ડુપેહાડ-માવતો મુતે (૧) વિવળદે પુત્તો સુમિન્નકાલે મધુરાય મહતે સાતુલ્લમુદાય રાહિલાવરિદવ-મુદ્ધવળ જો જ સમરદિતિ એવ ધર્મદિતિ । મહા ય એવ મધુરાય કત તમ્હા માધુરા વાયના મગ્ગિ । અળે મગ્ગિ-મહા મુત્ત જો જ, તમ્મિ દુર્ભિમ્મકાલે, ને અળે વહાળા અણુવોગયરા તે વિવળા, એ રાહિલાવરિદ ધર્મે, તેજ મધુરાય અણુવોગો પુન સાધુગ પવતિમો સિ સ્તા માહુરા વાયના મગ્ગિ ।”

૩ આ સ્તંભમા કલાચંદ્રીની દંતવિણિત પ્રતિમા નીચે મુજબ રચેલ છે —

“મતિય મહાગઠરીય મુવર્ધકા રાહિલો નામ મૂગે, તદ્દા ચલ્હિત્તયરીય નાગગ્ગુણો નામ મૂગી । નેદિ ય આય વારણવિધિય દુરુતે નિરંતમાવમો રાગુલિ (૨) વાદ્ય પેપેદા દિલોદિધિ સાદગો । ગમિત ય કાવિ દુલ્લ, ત પુત્તો મિત્તિ મુગ્ગે । જવ મગ્ગાયતિ દાવ સુદુલ્લનીદુલ્લ પુલ્લાદીય । તત્તો મા મુદ્ધોલ્લસી હોડ તે વાલ્લો મુદ્ધિ સિદ્ધદ્ધારો । દલ્લ ત્રિ જ ન શ્રીમતિય જ તદ્દવ સટવિય । દમ્મગણ દલ્લ પુલ્લાવગાવડમુલ્લય જુલ્લારમો કયા સમ્મદા ।”

૪ સરખાને મુખોધિમા (૫૪ ૧૨૬ અ)મા અવતરણપે આપેલ નીચે મુજબનું પદ —

“ચલ્હિદિપુરમ્મિ નવર દેવિદ્ધિપુરમ્મન્નકપેદિ ।

પુલ્લ આગમવિદિમો નવસદલ્લધિમો ચીરામો ॥”

(૩) અભ્યાસ કરવામાં સુમતતા રહે એવી રીતે સૂખવાનદ આગમો લખાવાયા

(૪) મુત્રોમાં ધણી વાર જે એકના એક આત્માપદ (આલાવા) આવતા હતા તે વારવર લખવામાં ધણો સમય લાગે તમ હોવાથી અગ્રોમાં પણ મૃદ્ધોક વાગે ઉપગ્રો પણ એવાની ભલામણ કરાઈ દાખલા તરીકે વિચ્છાદ્યપણ્ણતિમાં ઓપનાત્રયમુત્ત, છનાજનાલિગમ મુત્ત, પદ્મવણા અને સિદ્ધગડિયાની બનામણુ જોવાય છે. એવી રીતે સમવાયમાં "દ્વપ્પસ વમોસરણ જેવ" એવા ઉદ્દેશપૂર્વક કાપમુત્ત (બૃહત્કલ્પમુત્ત)ના ભાષ્યની ભલામણુ કરાયેલી છે, અને વિમાનનો અધિકાર આવતા રાયપસેળીયમુત્ત જોવાની બનામણુ કરાયેલી છે

(૫) સત્પક્ષ અને અસત્પક્ષનો નિષ્કર્ષ પહેલાની જેમ શાસનધુરધરોના વચનને અધીન ન રખાતા એ લખેલા પુસ્તકને અધીન કરાયો

(૬) શ્રીદેવર્દિગણિ સમાગ્રમણુના સમય મુધી ખનેલા મૃદ્ધાક વિશિષ્ટ તત્ત્વોને આગમોમાં સ્થાન અપાયુ, એકે એ બનાવો તે તે આગમોની રચના પછી ખનેલા હતા આ સમયમાં મતાતર સભવી શકે છે જુઓ પૃ ૫૧

(૭) આગમોની ભાષા નિયમિત બની-એમાં પરિવત્ત. માટે અવકાશ ન રહ્યો

આ સમયમાં સિદ્ધચક્ર (૫ ૪, અ ૧૨, પૃ ૨૮૭)માં નીચે મુજબનો ઉદ્દેશ વિચારવો ઉચિત ધધ પડશે —

“એક સામાન્ય રીતે સર્વ ચેતાનર સપ્રદાયવાળાઓ આવશ્યકસૂત્રનો નિર્ધારિત એકમરખી રીતે માન આપે છે, અને શાસ્ત્રીય વિષયના નિર્ણયનો આધાર ભગવાન દેવર્દિ ગણિસમાગ્રમણુની પહેલા શાસનધુરધર મહાપુરોના વચન કહેવા ઉપર જ મૂકેલા હતા, અને તેથી જ ગોષ્ઠામાહિલના અધિકારમાં દુર્બલિકાપુષ્પમિત્ર સરખા નવ પૂર્વને ધારણ કરનાર અને અમાધ છુદ્ધિવાળા આચાર્યે બદ અને અનદ કર્મના અધિકારમાં પોને નિષ્પણ કરેલ સિદ્ધાંતની પ્રમાણિકતા માટે અન્યગત્રીય સ્થવિરોને પૂછવાનુ ઉચિત મણ્યું હતુ, અર્થાત્ શાસનધુરધરોના વચનને આધારેજ સત્પક્ષ કે અસત્પક્ષનો નિષ્કર્ષ થતો હતો, પણ ભગવાન દેવર્દિ ગણિસમાગ્રમણુએ તે વખતના મુખ્ય મુખ્ય આચાર્યોને એકલા કરી સિદ્ધાંત કરવાનું કાર્ય એટલે સત્પક્ષ કે અસત્પક્ષપણાના નિર્ણયનું કાર્ય લખેલ પુસ્તકને આધીન કરી શિદ્ધાંત

“નાગાર્જુનીયાસ્તુ પઠન્તિ-એવ સ્વલુ” (પત્ર ૨૪૫), “નાગાર્જુનીયાસ્તુ પઠન્તિ-ધમ્મા મવિસ્સામો” (પત્ર ૨૫૩) “નાગાર્જુનીયાસ્તુ પઠન્તિ-ને સ્વલુ” (પત્ર ૨૫૬) અને “નાગાર્જુનીયાસ્તુ પઠન્તિ-પુટ્ટો વા” (પત્ર ૩૦૩)

એવી રીતે જે જ સુચિએ રચેલી મૂલ્યમકની ડીકામાં પણ બે ઉદ્દેશ જોવાય છે —

‘મજ્ઞાતરે નાગાર્જુનીયાસ્તુ પઠન્તિ-સો ઉણ તથ ચત્તરિયમ્” (પત્ર ૬૪) અને “નાગાર્જુનીયાસ્તુ પઠન્તિ-પલિમચ્છ વિવાનિવામ” (પત્ર ૬૪)

૧ જુઓ ૨૧ અનુપચદ્ર મહુકચ દ્રે રચેલ ચૈત્યવદન ચોવીસી અને પ્રક્ષોત્તરત્તલ-ચિતામણિ (પૃ ૮૯).

પુસ્તકીકૃતઃ^૧ અર્થાત્ જે સિદ્ધાંત પુસ્તકને આધીન ન હોતો તે પુસ્તકને આધીન કયો તેથી આગમોને પુસ્તકમા લખાવ્યાં અને તેથીજ આગમોમાં ભગવાન્ દેવર્હિ ગણિતમાત્રમણુ પહેલા થએલા નિર્દનવો તથા ગચ્છો, કુલો અને ભગવાનની પાછળ રચાએલા નંદી, પત્રવ-જ્ઞાણ વિગેરે શાસ્ત્રોની સાક્ષીઓ અંગ સરખા ગણધરકૃત સૂત્રોમાં સંક્ષેપ આદિ કારણને અંગે ધરવામાં આવી જોડે તેમાં પણ પૂર્વે જણાવેલ રીતિએ અભ્યાસક્રમને તો ઓળંગવામાં આવ્યો નથી, અને તેથી જ આચારાંગ વિગેરેમાં સૂગઠાંગ વિગેરેની કે સૂગઠાંગ વિગેરેમાં ઠાણાંગ વિગેરેની ભલામણો જા, એવં, કે જાવ વિગેરે શબ્દોથી ધરવામાં આવેલી જ નથી, પણ અભ્યાસક્રમમાં આગળ આગળ આવતા ગ્રંથોમાં પાછળ પાછળના ગ્રંથો મૂળ સૂત્રરૂપ હોય, નંદી આદિરૂપ હોય કે ઉપાંગાદિ રૂપ હોય તોપણ તેની ભલામણો સંક્ષેપ આદિ કારણને અંગે રચાને રચાને ધરવામાં આવી છે અને તેથીજ જ્ઞાતાણ, ઉપાસક-દ્વશાંગ વિગેરે અંગો જાવ વિગેરે ભલામણોના શબ્દોથી જ ધણી ભરાએલા છે, એટલે ટુંકાણમાં એમ કહીએ તો ચાલે કે ભગવાન્ જિનેશ્વર મહારાજનું શાસન દેવકી મહારાજે કહેલા તત્ત્વ તરીકે પ્રમાણુ ગણાયા છતાં સૂત્રનાં પુસ્તકોની અપેક્ષાએ તો ભગવાન્ દેવર્હિ ગણિતમાત્રમણુના પ્રયત્નની જ પ્રમાણિકતા ગણી રાકાય ”

અત્ર સિદ્ધચક્ર (વ. ૪, અ. ૯, પૃ. ૨૦૬)અત્ર નિમ્નલિખિત ઉલ્લેખ પણ રજુ કરવો દુરરત જણાય છે:—

“વળી આ આવશ્યકસૂત્ર એટલી બધી અભ્યાસની અપેક્ષાએ સ્વતંત્રતા ધારણ કરનાર છે કે એમાં એવં, જાવ, જહા વિગેરે અતિદેશોને જણાવનાર એક પણ પદ નથી, અર્થાત્ ^૩આવશ્યક અને ઉવવાધણ વિગેરે અંગ અને ઉપાંગ આદિ સૂત્રોમાં એવં, જાવ વિગેરે અતિદેશ કરનારા સૂત્રો હોવાથી જેમ અભ્યાસમાં અન્ય આગમના અભ્યાસથી આશ્રિતપણું રહે છે, તેમ આ આવશ્યકસૂત્રના અભ્યાસમાં અન્ય સૂત્રોના અભ્યાસનું આશ્રિતપણું નથી.”

સિદ્ધચક્ર (વ. ૬, અ. ૨૧-૨૨, પૃ. ૪૮૮-૪૮૯)માંથી નીચેની પંક્તિઓ પણ અત્ર આપણે નોંધી લઈશું, જોકે તેમ ધરવામાં અમુક અંશે પુનરુક્તિ જેવું જણાવા સંભવ છે:—

“ભગવાન્ દેવર્હિ ગણિતમાત્રમણુ પહેલાં પુસ્તકોનો પ્રચાર નહોતો કે પુસ્તકો નહોતાં એમ કોઈ માનતજ નથી. ભગવાન્ આવશ્યકચૂર્ણિકાર સપ્ત શબ્દોમાં જણાવે છે કે ભગવાન્ મહાવીર મહારાજના દેવળજ્ઞાન પહેલાં તેમની હૃદયસ્થ અવસ્થામાં પણ જે કંબલ અને શંખલો ગંગા નદીમાં ડુબવાના ઉપસર્ગથી ભગવાનનો ખ્યાલ કયો હતો તે દેવતા પૂર્વ-ભવમાં જિનદાસ નામે શ્રવક હતો, અને તે દરેક આદમે અને ચક્રેશે પૌપથ ગ્રહણ કરી પુસ્તકને વાચ્યો હતો...^૪

૧ કર્પચરતભાસ (ખાલ્લકલ્પસૂત્ર)ના લાખ્યમાં ‘શ્રીદેવર્હિ ગણિતમાત્રમણુ આગમો પુસ્તકાઈઠ કરાવ્યા’ એવો ઉલ્લેખ છે એમ મને સ્ફુરે છે.

૨ આ અભ્યાસક્રમ તે કયો તે જણવું બાકી રહે છે, જોકે સૌથી પ્રથમ આવશ્યકસૂત્રનો અભ્યાસ કરાય છે એમ આ લેખક મહાશયનું માનવું હોય એમ જણાય છે.

૩ આ અભલા હોય એમ જણાય છે. આવશ્યક નહિ પણ આચાર હોવું જોઈએ.

૪ આના પછી ‘શાસ્ત્રોની વિદ્યમાનતા ધણી સમયથી છે’ એવું શીર્ષક છે તે અત્ર જોડી દેવાયું છે.

૧૧ી ભગવાન મુદ્ધર્મસ્વામિ મહારાજે શ્રીભગવત્તીમૂર્તી સરસ્વતીમા બ્રાહ્મી લિપીને નમસ્કાર કર્યો કે તે જ જણાવે કે કે પુસ્તકોના પ્રચાર ભગવાન દેવર્દિ મણિદામા શ્રમણ કરતા પહેલાં પણ થયો હતો રહેજે મવાલ થયે કે ભારે પહેલેથી રાજ્યે પુસ્તકે મા લખાયેલા હતા તો ૧૧ી ભગવાન દેવર્દિ મણિદામાશ્રમણએ શુ ક્યુ ? આ મવાલનો ઉત્તર રહેશે છે કે તૃપ્તલાખદ આગમોનું લખાણ અને ૧૨૨૫૨ અતિશ (ભનામણ'વ ૧) આગમોનું લખાણ, ભગવાન દેવર્દિ મણિદામાશ્રમણ વિગેરે શ્રી. ૧૨૪ ક્યુ છે આજ કાલથી આચારાગાદિ અગ્રે કે જેની રચના મુદ્ધર્મસ્વામિ અદિ મણિદામાએ કરેલી છે અને ઉત્તરના આદિ ઉપાગો કે જેની રચના મુદ્ધર્મસ્વામિએ કરેલી છે, હવે તે ઉપાગના અતિશો (ભનામણ) આચારાગાદિ અગ્રે કરવામા આવ્યા છે ૧

૧૧ી ભગવાન દેવર્દિ મણિદામાશ્રમણ મુની સામનને અગ્રે મનેલા ખનાવોની કેટલીક નોંધ પણ તે અગ્ર ઉપાગમા દાખલ કરવામા આવી છે, અને તેને જ હાથે રાખીમા શ્રીવૃન્દરામિ, શ્રીઆચાર્યરક્ષિતસુરજિ વિગેરેના જન્મનો પણ નમ્ર દાખલ થયા છે આ બધું તૃપ્તલાખદ જોખતા તે કાલ સુધીમા થયેલા નિદ્રાનો અને કે લાક આચાર્યોના ઉત્તરોને અગ્રોપાગમા દાખલ થયા છે તે ભગવાન દેવર્દિ મણિદામાશ્રમણએ દાખલ કર્યો છે, અથવા શ્રીનમીસત્ર અને શ્રીયોગગામ્જના કથનને અનુસારે શ્રીમદ્ દિલાચાર્યે અનુયોગની વ્યવસ્થા કરી હતી તેખાઈ છે અને તેથી જોખામાદિલનો અધિકાર મૂલમા લેવાયો અને ગિવભૂતિનો ન લેવાયો

૧૧ી સામનની રચિતને ભગવાન દેવર્દિ મણિદામાશ્રમણ પોતે લખે કે શ્રીમદ્ દિલાચાર્ય જોખે તે મુદ્દામા ન જણાવે તો પહેલાના ખનાવો પ્રમાણિક ગણવામા ન આવે એ પણ સ્વાભાવિક છે આ વિગેરે કાલજોખો ભગવાન દેવર્દિ મણિદામાશ્રમણએ જે તૃપ્તલાખદ મુદ્દો લખ્યા અને થયાયોગ્ય રથને અગ્ર ઉપાગમા બદલાવેલા બધી અને તેની સાથે તે લખવાના કાળ સુધીના સાસનમા બનેલા ઉપયોગી ખનાવો દાખલ કરવામા આવ્યા ૨

બીજામા અગ્રનો સર્વ તીર્થમા જામ—વિઆદપરજીતિ (શ ૨૦, ઉ ૮, મુ ૨ ૬૭૭)મા મુજવાણ છે કે શ્રીમુનિધિનાથથી શ્રીશાંતિનાથ સુધીના આઠ તીર્થકરો વચ્ચેના માત્ર આત્મરા દરમ્યાન જ કાલિકે કુળનો નાશ થયો, નદિ કે ખાડીના તીર્થકરોના આત્મરા દરમ્યાન, પરંતુ દિદ્વિવાધનો તમામ તીર્થકરોના આનંદ દરમ્યાન નાશ થયો છે આ પ્રમાણે શ્રીમહાવીરસ્વામીની પૂર્વેના તીર્થકરોના તીર્થમા બા મા અગ્રને ઉ-હે થયો છે, પરંતુ એ પ્રયેક તીર્થમા તેના હાસ કમે કમે મેલી રીતે થયો તે જાણુરાનું માર્ગ માધન દોષ એમ જણાવુ નથી શ્રીમુદ્ધર્મસ્વામીએ જેલા દિદ્વિવાધનો જામ તે અગ્ર ઉદ્ધા ઉત્તરીને વિચારી સમાપ એમ લાગે છે

૧ અને ૧૧ી શ્રી દેવર્દિ મણિદામાશ્રમણ વચન તીર્થકરણ સમજવું જોઈએ જેનું શીર્ષક છે તે નવ જગ્યાએ છે

૨ “૧૯૧૭ ન તેજીવાળે જિન્દગીનું પુરિમવરિષ્ઠનું જન્મ ૨ જિજ્ઞાસુનું દાંડ ન જાટિનુંદાંડ લોકોએ ૧૦ સ્મિતમણુ જાટિનુંદાંડ ૧૯૧૭ ન જાટિનુંદાંડ લોકોએ ૧૦, ૧૯૧૭ ન જાટિનુંદાંડ લોકોએ ૧૦”

બારમા અંગના વિભાગોનો હાસ—આપણે ૪૧મા પૃષ્ઠમાં જોઈ ગયા તેમ છેલ્લાં ચાર પૂર્વનો સમકાલે નાશ થયો, ત્યારે બાકીનાંનો એવી રીતે એટલે કે સમકાલે નાશ થયો હોય એમ જણાતું નથી. અમુક પૂર્વમાંથી અમુક પંક્તિ વગેરે ઉદ્ધૃત કરાયેલી છે એવા ઉલ્લેખો મળે છે, તેમ જ પૂર્વોમાં જે જે બીનાઓનું પ્રતિપાદન કરાયેલું છે, તે પૈકી કેટલીક ૧૧ અંગોમાં ગૂંથાયેલી છે એવા પણ ઉલ્લેખો મળે છે. એ જોતાં તમામ પૂર્વોનો સર્વાંશ—અર્થદષ્ટિએ પણ નાશ થયેલો માનવો તે એક પ્રકારનું નિરર્થક સાહમ ખેડવા જેવું છે.

બારમા અંગના પરિક્રમ વગેરે પાંચ વિભાગો છે એથી એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે અમુક અમુક પૂર્વનો શબ્દદષ્ટિએ મોટે ભાગે નાશ થયો ત્યારે એની સાથે સંબંધ ધરાવનારા બાકીના ચાર વિભાગોની શી પરિસ્થિતિ થઈ ? ૨૫૯ શબ્દમાં કહ્યું તો છેલ્લાં ચાર પૂર્વોનો ઉચ્છેદ થયો તે સમયે એને લગતાં પરિક્રમ, સુત્ત, અણુઓગ અને ચૂલ્લિયા એ ચાર વિભાગો જળવાઈ રહ્યા કે એનો પણ સાથે સાથે ઉચ્છેદ થયો ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે કોઈ ઉલ્લેખ જોવાજણવામાં નથી એટલે એ સંબંધમાં હું હાલ તુરત કામચલાઉ ઉત્તર આપુ છું, પરંતુ તેમ કરવા પૂર્વે સૌથી પ્રથમ તો પરિક્રમ વગેરેના અભ્યાસક્રમને અગે જે પ્રશ્નો સંભવે છે તેને હું નિર્દેશ કરું છું:—

(૧) સૌથી પ્રથમ પરિક્રમનો અભ્યાસ કરવાનો નિયમ હશે કે કેમ ?

(૨) પરિક્રમનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કર્યા પછી જ સુત્ત વગેરે ચાર વિભાગોનો અભ્યાસ કરવાનો નિયમ હશે કે કેમ ?

(૩) સુત્તનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કર્યા પછી જ પુવ્વગય વગેરે ત્રણનો અભ્યાસ કરવાનો નિયમ હશે કે કેમ ?

(૪) પુવ્વગયનો અભ્યાસ કરાય તે પૂર્વે પરિક્રમ અને સુત્ત એ બંને વિભાગોનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરાયેલો હોવો જોઈએ કે અપપૂરતો ?

(૫) ચૌદે પૂર્વોનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કર્યા બાદ જ અણુઓગનો અભ્યાસ કરાય કે અપપૂરતો સાથે સાથે એ બંનેનો અભ્યાસ કરાય ?

(૬) અણુઓગનો અભ્યાસ દરેક પૂર્વ આશ્રીને બે કટકે કરાય કે કેમ ?

(૭) ચૂલ્લિયાનો સંબંધ તો ચાર જ પૂર્વો સાથે છે તો ચાર પૂર્વોનો અભ્યાસ કરી આગળ અભ્યાસ કરનાર એ ચૂલ્લિયાનો પૂર્ણ અભ્યાસ કરે છે કે ચૌદે પૂર્વો અને મતાંતર પ્રમાણે એની પછીના વિભાગરૂપ અણુઓગનો પણ પૂર્ણ અભ્યાસ કર્યા પછી જ ચૂલ્લિયાનો અભ્યાસ કરે છે ?

આ પ્રમાણે મેં જે અત્ર સાત પ્રશ્નો રજુ કર્યા છે તેના ઉત્તરરૂપે કોઈ ૨૫૯ ઉલ્લેખ કોઈ આગમમાં હોય કે આધુનિક સમયમાં રચાયેલા કોઈ ગ્રંથમાં હોય એમ જણાતું નથી, એથી જ્ઞાનાવરણ કર્મના મારા ક્ષયોપશમ અનુસાર હું એના ઉત્તરો અત્ર સૂચવું છું:

(૧) પરિક્રમના પૂર્ણ કે અપૂર્ણ અભ્યાસ બાદ જ સુત્તનો તત્સ્પર્શિક અભ્યાસ કરાવો હશે એમ માનવું ઉચિત જણાય છે એનું કારણ એ છે કે બારમા અંગના વિભાગોના જે ક્રમો શાસ્ત્રમાં જોવાય છે તે પૈકી કોઈ પણ ક્રમમાં સુત્તને પ્રથમ સ્થાન અપાયેલું જણાતું

(સ. ૧૫૫)ની મતધારી શ્રીહિમચન્દ્રચરિત્ર વૃત્તિ (પત્ર ૪ અ)માં ઉદ્દેશવિધિ દર્શાવતાં એમ કહેવાયું છે કે—

“દ્વ પુનઃ પ્રસ્થાપન પ્રતીત્ય કસ્ય સાવોરિદમદ્વમમું શ્રુતસ્તદ્વન્ત્વં દ્વમધ્યયનં વા હદિદશામિ
ક્ષમાન્નમણાના હસ્તેન સૂત્રમર્થ તદુમયં ચ હદિષ્ટમ્”

વળી આ જ વૃત્તિ (પત્ર ૨૬૪ અ)માં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

‘અનેન ચ વિધિના સૂત્રે વ્યરુણાયમાને મૂત્ર સૂત્રાનુગમાદયથ યુગવત્ સમાધ્યન્તે, યત્ સાહ
માપ્યસુધામ્મોનિધિ.—

‘મુત્તં સુત્તાનુગમો સુત્તાલાઘ્યકઓ ય નિક્કલેવો ।

સુત્તપ્કાસિયનિઙ્ગુતી નયા વ સમગ તુ વદ્યતિ’ ॥ ’

આ ઉપરથી એમ ક્ષતિત થાય છે કે પૂર્વના અભ્યાસની સાથે સાથે ખપપૂરતો આહુઓગનો અભ્યાસ કરતો હશે.

(૬) ૨૧મા પૃષ્ઠમાં આપણે આહુઓગમાં ઉપક્રમાદિ ચાર દારો હોવાની સંભાવના કરી છે ખંતી, પરંતુ ૨૪ મા પૃષ્ઠમાં જે આહુઓગનું સ્વરૂપ દર્શાવાયું છે તેનો વિચાર કરતાં તે સંભાવના વિષે શંકા ઉપસ્થિત થાય છે. એટલે જો એમાં ઉપક્રમાદિ દારો ન જ હોય તો બે કટકે અભ્યાસ કરવાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો નથી. અત્ર એ વાત પણ નોંધી લઈએ કે આહુ-ઓગમાં જે તીર્થકરાદિ મહાપુરુષોના હવનચરિત્રને લગતો ઉલ્લેખ છે એમ જે નંદીમુત્ત વગેરે ઉપરથી જણાય છે તે ઉલ્લેખ પાછળથી ઉમેરાયેલો છે એમ કેટલાક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો માને છે. ૧ એટલે કદાચ તેમ માનવા જતા બે કટકે અભ્યાસ માટે સંભાવના રહે છે ખરો.

(૭) આપણે ચૂલિયાનું જે સ્વરૂપ ૨૪મા તેમ જ ૨૫મા પૃષ્ઠમાં વિચારી ગયા છીએ તે ઉપરથી નીચેની હકીકત ક્ષતિત થાય છે:—

(અ) ચૂલિયાને કેવળ પ્રાથમિક ચાર પૂર્વો જ સાથે સંબંધ નથી, કિન્તુ પરિક્રમ, સુત્ત અને આહુઓગ સાથે પણ સંબંધ છે.

(આ) એને છેલ્લાં દસ પૂર્વો સાથે સીધો કશો જ સંબંધ નથી.

‘સીધો’ એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે એ ચૂલિયાને આહુઓગ સાથે સંબંધ છે અને જો તે પહેલા ચાર પૂર્વના આહુઓગ પૂરતો જ ન હોય એથી વધારે પૂર્વ સાથેના આહુઓગ પૂરતો પણ કદાચ હોય તો ચૂલિયાને ચાર પૂર્વો સુધી જ સીધો સંબંધ છે અને ત્યાર બાદ આડકતરો સંબંધ છે એમ માનવું પડે.

(ઇ) જો ચૂલિયાને કેવળ પહેલા ચાર જ પૂર્વો સાથે સંબંધ હોત તો આપણે એમ માની શકત કે એ ચાર પૂર્વોના પૂરેપૂરા અભ્યાસ પછી ચારે ચૂલિયાનો અભ્યાસ કરાતો હશે અથવા તો એ પ્રત્યેક પૂર્વના પૂરેપૂરા અભ્યાસ પછી તે તે પૂર્વની ચૂલિકાનો અભ્યાસ કરાતો

૧ આવસ્થાસુત્ત કથા પુરુષે કોને ઉદ્દેશીને ક્યારે કહ્યું તે દર્શાવવા માટે તે તે પુરુષોનાં ચરિત્રો પ્રથમ અપાયેલાં છે તો એવી રીતે આહુઓગમાં પણ એના પ્રણેતાનાં તેમ જ તેમની સાથે સંબંધ ધરાવનારાં પુરુષોનાં ચરિત્રો હોય એ શું બનવાભેગ નથી એવી દલીલ આ માન્યતાની વિરુદ્ધમાં આપી શકાય ?

દશે વિશેષમાં જો એને પરિક્રમ, સુત અને ચાર પૂર્વો જ સાથે સળધ હોત તો પણ આપણે આ પ્રમાણે બે વિકલ્પો માની શકત, પરંતુ બ્યારે ચૂલિયાને અનુભોગ સાથે પણ સળધ છે ત્યારે એ ચૂલિયામાં છેલ્લા દસ પૂર્વો સાથે સળધ ધરાવનાર અનુભોગને ઉદ્દેશીને પણ કદાચ કથન હોવા સભવ છે અને જો તેમ હોય તો એમ માનવું પુત્તિયુક્ત જણાય છે કે પરિક્રમાદિ ચારે વિભાગોના પૂર્ણ અભ્યાસ કરાયા બાદ ચૂલિયાનો અભ્યાસ કરાવો દશે કે જે હકીકતને ન દીધુત્તની સુવિજ્ઞાન “અવુર ઠવિતો વ દજ્જતિ ત” હલ્દેખનો શબ્દાર્થ અને એની શ્રીમલ્લયગિરિચરિત્ કૃતિગત “અવલ્યાપ દૃષ્ટિવાદસ્યોપરિ કિલ સ્થાપિનાદિયથ ચ વ્યતે” હલ્દેખનો શબ્દાર્થ પણ મળ્યો છે કે આ ઉપરથી બારમા અંગના પાંચ વિભાગોના હાસના પરામર્શ પૂરતો પ્રશ્ન વિચારની વેળા આપણે એમ માની કદાચ કે ચૂલિયાનો અભ્યાસ ચારે વિભાગોના પૂર્ણ અભ્યાસ પછી જ કરાય છે

સૂત તેમ જ અર્થથી ચારે પૂર્વોના જલજાર તરીકે શ્રીભદ્રાપાદુસ્ત્રનામી સુપ્રસિદ્ધ છે એના પછી શ્રીસ્થૂલભદ્ર છેલ્લા ચાર પૂર્વોના અર્થથી વચિત બન્યા એવો સામાન્ય ઉત્તેજ છે એનો વિશેષ વિચાર કરતા એમ લાગે છે કે એ ઉપગત તેઓ ઝોળામાં ઝોળા એ ચાર પૂર્વ સાથે સળધ ધરાવનારા અભ્યુભોગથી અને સમસ્ત કે તદ્વિષયક ચૂલિયાથી પણ વચિત રહ્યા દશે અત્ર એ વાત નોંધી લઈએ કે જેમ નવ અને અનુમમ સાથે સળધ ધરાવનારા અભ્યુભોગના ભાગનો નાશ પૂર્વના નાશની પહેલે મળવે છે એટલે કે પૂર્વ દેવાત હોવા છતાં એનો ઉચ્છેદ ગયેતો હોય તેમ ઉપક્રમ અને નિષ્કેપ માથે સળધ ધરાવનાર અભ્યુભોગના ભાગનો નાશ પૂર્વની દેવાતી દગ્ધાન સભવતો નથી પણ એનો નાશ તો પૂર્વનો નાશ થતા થાય છે છેલ્લા દસપૂર્વધર શ્રીવજ્રસ્વામી માટે પણ આપણે એમ કહી શકીએ કે તેઓ સૂત્ર અને અર્થ ઉભય દૃષ્ટિએ છેલ્લા ચાર પૂર્વથી, અને તેની સાથે મળધ ધરાવનાર અભ્યુભોગ અને ચૂલિયાથી વચિત રહ્યા દશે આ પ્રમાણે આપણે નવ પૂર્વના ધારકથી માંડીને તે એક પૂર્વકના ધારક માટે કહી શકીએ વિશ્વાહુપગ્નુત્તિમા સૂચના મુજબ શ્રીમહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી એક દહાર વર્ષે પુનઃવચનો ઉચ્છેદ ગયો અહીં પુનઃવચનો અર્થ દૃષ્ટિનાક ન કરાય અને એ એનો એક ભાગ ગણાય તો એમ કહી શકાય કે પરિક્રમ અને સુતનું જ્ઞાન તો તે સમયે હતું વખત જતાં સુતનો અને ત્યાર બાદ ૭ સમકાને પરિક્રમનો હાસ થયો અને તે મોડામાં મોડો ન દીધુત્તની સુવિજ્ઞાન ગયાનમયે થયો એમ આપણે કહી શકીએ વીરસવત ૯૮૦ કે મતાતર પ્રમાણે ૯૯૩માં શ્રીદેવર્દિગણે ક્ષમત્રમણે આગમો પુસ્તકાર્થ કર્યો તે વેળા પરિક્રમ, સૂત અને પુનઃવચનો કેટલોક ભાગ પણ પુસ્તકાર્થ કરાયો દશે

પરિક્રમ અને સુતનો અભ્યાસ પુનઃવચનો અભ્યાસના પ્રાથમિક પગરિયાવ જણાય છે એથી એમ મનાવના સ્થળ શરૂ કે પુનઃવચનો ઉચ્છેદ થતાં પરિક્રમ અને સૂત દેવાત હોય તો પણ તેનો અભ્યાસ કરાવાતો નહિ દશે

૧ શ્રીજિનએનસુકૃત હવિશપુગણ (સ ૧, ૨૦ ૩૩)માં ૭ શ્રીવજ્રસૂત્રની સ્તુતિ લેવાય છે તે આ જ વજ્રસ્વામીની સ્તુતિ હોવા સભવ છે અને એમને જ કેળાવે લઘુભદ્રમાદ કે દ્વિતીય ભદ્રમાદુ કહેવા હોય એમ જણાય છે જુઓ જેન સાથે મહારા (૧ ૧, અ ૭, પ ૨૧૪),

શ્રીપ્રભાચન્દ્રસૂરિના સમયમાં આચાર આદિ ૧૧ અંગો-એકાદશાંગી હતી એમ આપણે એમની કૃતિ નામે પ્રભાવકચરિત્ર ઉપરથી જાણી શકીએ છીએ.^૧

કેટલાંક અંગોનો હાસ-ખારમા અંગનો કેવી રીતે ઉચ્છેદ ગયો તે આપણે જોયું. હવે જે કેટલાંક અંગોનો હાસ થયેલો જણાય છે તે જોઈ લઈએ. આચાર નામના પ્રથમ અંગના પ્રથમ સુચકપંથ (સં. શ્રુતસ્કંધ)નું મહાપરિણા (મહાપરિણા) નામનું રસાતમું અન્નઅયણ^૨ (સં. અધ્યયન) શ્રીશીલાંકસૂરિના સમય પૂર્વે નાશ પામ્યું છે. એવી રીતે નાયાધર્મકહામાંથી કેટલી યે ઉપાખ્યાયિકાઓ વગેરે નાશ પામી છે. ઉપલબ્ધ થતું ખણ્ણવાગરણ નામનું દસમું અંગ તે અસલી દસમા અંગરૂપ નથી એમ કેટલાક કહે છે. જો એ વાત યથાર્થ હોય તો એનો સર્વાંશે નહિ તો અંશતઃ પણ નાશ થયો છે એમ માનવું જોઈએ.

તિથોગ્ગાદી પદ્યગમાં સૂચનાયા મુજબ શ્રીમહાવીરસ્વામીના નિર્વાણસમયથી ૨૧૦૦૦ વર્ષ પૂર્વંત એટલે આ પાંચમા આરાના અંત સુધી દસવેયાલિયસુત્તનો અર્થ, આવસ્સયસુત્ત, અણુઓગદાર અને નંદીસુત્ત અવિચ્છિન્ન રહેશે^૪ વિશેષમાં આ આરાના અંતમાં શ્રીદુષ્પ્રભસૂરિ થશે. તેઓ છેલ્લા મુનિ થશે અને એવી રીતે કુદ્દેશુશ્રી છેલ્લાં સાધ્વી, નાગિલ છેલ્લા આવક અને સત્યશ્રી છેલ્લાં આવિકા થશે. શ્રીદુષ્પ્રભસૂરિ કાળ કરતાં દસવેયાલિયસુત્તનો અર્થ નાશ પામશે. આ ઉપરથી એમ દક્ષિત થાય છે કે દ્વાદશાંગીનો શબ્દદષ્ટિએ નાશ મોડામાં મોડો શ્રીદુષ્પ્રભસૂરિના જીવન દરમ્યાન થશે, કેમકે એમના સમયમાં જે આગમો હોવાનો ઉલ્લેખ છે તેમાં ખાર અંગોમાંથી એકનો ઉલ્લેખ નથી.

૧ “ચતુર્દશાપિ પુર્વાણિ સંસ્કૃતાનિ પુરાડમવન્ ॥૧૧૪॥

પ્રજ્ઞાતિશયપ્રાધ્દાનિ તાન્યુચ્છન્નાનિ કાલતઃ ।

અધુનૈકાદશાદ્યસ્તિ સુધર્મસ્ત્રામિભાષિતા ॥૧૧૫॥”

૨ સમવાય, નંદીસુત્ત, આવસ્સયસુત્તની નિબળુત્તિ અને વિધિપ્રપા પ્રમાણે એ નવમું અધ્યયન છે એમ પ્રો. વેખરે Indische Studien XVI, p. 251 seq માં કહ્યું છે.

૩ એમ કહેવાય છે કે આ અન્નઅયણમાંથી આચારનો ખીલે સુચકપંથ રચાયો છે. જો એ વાત સાચી હોય તો આ અન્નઅયણ સર્વાંશે વ્યુચ્છિન્ન થયેલું ન ગણાય એ દેખીતી વાત છે

૪ શ્રીવિજયદાનસૂરિ દ્વારા વિરચિત વિવિધ પ્રશ્નોત્તર (૫ ૧૮૮)માં તિથોગ્ગાદી (તીર્થોદ્ગાદી) પદ્યગમાંથી નીચે મુજબ પદ્યો રજૂ કરાયાં છે તે અત્ર વિચારી લઈએ:—

“વાસાણ સહસ્ત્રેણ ય, એકવીસાણે રૂઢં મરહવાસે ।

દસવેયાલિયઅત્યો, દુષ્પસહજદંમિ નાસિદ્ધીતિ ॥૫૦॥”

“દગવીસસહસ્ત્રારૂં, વાસાણ વીરમોક્સગમણાઓ ।

અવ્વોચ્છિન્નં હોહી, આવસ્સગં જાવ તિત્વં તુ ॥૫૨॥

દગવીસસહસ્ત્રારૂં, વાસાણ વીરમોક્સગમણાઓ ।

અણુઓગદાર-નંદી, અવ્વોચ્છિન્નાઝ જા તિત્વં ॥૫૩॥”

શ્રીમહાવીરસ્વામીના પરિવારમા જે ૧૩૦૦ શ્રુતકેવલીઓ હતા તેઓ કેની દ્વાદશાંગીનું પઠન-પાઠન કરતા હશે એ પ્રશ્ન હવે વિચારીયુ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર મળે એ અપેક્ષા હોય એમ જણાતુ નથી એટલે મને જે સુરે છે તે હું અત્ર સૂચતુ છુ આ તમામ શ્રુત-કેવલીઓ ૧૧ ગણધરો પેરી કોઇ નહિ ને કોઇક ગણધરના ગિપ્ત હોવા જોડે એ પેરી જેઓ શ્રીસુધર્મસ્વામી સિવાયના ગણધરોમાથી જેમના ક્ષિપ્તો હશે તેઓ તે ગણધર પાસેથી દ્વાદશાંગી પૂર્ણ કે અપૂર્ણ શીખ્યા હશે એ તેઓ પૂર્ણ શીખ્યા હશે તો તે તેઓ તેનુ પઠન-પાઠન કરતા હશે અને અપૂર્ણ શીખ્યા હશે તો તેઓ તેટલા ભાગ પૂરતી દ્વાદશાંગીનુ તે ગણધરની દ્વાદશાંગી અનુમાર અને જાકીનાનુ શ્રીસુધર્મસ્વામીએ પ્રરેષી દ્વાદશાંગી અનુમાર પઠન-પાઠન કરતા હશે શ્રીસુધર્મસ્વામીના જે શિષ્યો શ્રુતકેવલી હશે તેઓ તેા એમની જ રચેલી દ્વાદશાંગીનુ પઠન-પાઠન કરતા હશે એ દેખીતી વાત છે

અર્થદ્વિષ્ટિએ હાસ—આપણે અત્યાર સુધી દ્વાદશાંગીના જે હાસ વિચાર્યો તે તેની શાબ્દિક રચનાને ઉદ્દેશીને હતો શબ્દરચના નાશ પામે એટલે એક રીતે વિચરતા અમુક અર્થે તેના અર્થને પણ ઉગ્રદેહ ધાય એ બનવાજોગ છે પ્રસ્તુતમા આવી હકીકતને અનુલક્ષીને નહિ, કિન્તુ નયોના સમવતારને ઉદ્દેશીને વિચાર કરવામા આવે છે શ્રીઆર્યવૈર યાને શ્રીવજ્રસ્વામી પર્યંત કાલિક તેમ જ ઉત્કાલિક શ્રુતના પણ દરેક સૂત્રનો ચરણ-કરણાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગ, મણિતાનુયોગ અને દ્રવ્યાનુયોગ એમ ચારે અનુયોગપૂર્વક અર્થ કરાતો હતો અને એ સમય સુધી અપૃથગભાવ હતો એટલે દરેક વસ્તુના સમઘમા સર્વ નયોનો સમવતાર કરાતો હતો, કેમકે એ સમય પર્યંત શ્રીતા અને વક્તા બને તીવ્ર શુદ્ધિશાળી હતા શ્રીઆર્યવૈરક્ષિતસૂરિએ મતિ, મેધા, ધારણા વગેરેમા મમય અને શુદ્ધિશાળી એવા પોતાના શિષ્ય નામે ‘કુર્બલિકાપુષ્પમિત્રને મહામુખીમને શ્રુત ધારણ કરતા જોઇને તેમ જ હવે પછીના જનોની ધુદ્ધિ મદ હતો એમ જ્ઞાનોપયોગ વડે જાણીને તેમના ઉપર ઉપકાર કરવાના નિર્મળ હૃદયથી કાનિકાકિ શ્રુતના વિભાગ પાડી તે તે માટે અમુક અમુક અનુયોગ નક્કી કર્યો’ એટલું જ નહિ, પણ ક્ષેત્ર અને કાળનુ સ્વરૂપ ધ્યાનમા રાખી નૈગમાદિ

૧ “સમગસ્ત મગવઓ મહાધીરસ્થ તિથિ સયા વરદ્વપુષ્પીજ” એવો સ્પષ્ટ પાઠ મળજીઅમુકપ્ર (સુ. ૧૩૮)માં છે અને સ્વ ાં સાકેખીએ એના અર્થે અનુવાદમાં પણ એમ જ કહ્યુ છે, છતાં તેઓ જુદું જ કહેવા હોય એમ એમના વાંચનો જે નીચે મુજબ અનુવાદ ઉત્તરે હિંદુસ્તાનમા જૈન ધર્મ (૫. ૨૬)માં અસયો છે તે ઉપરથી જણાય છે -

“૩, ૧૮, ૮૦૦ ત્રાવિકાઓ તેમ જ ૫,૪૦૦ જેટલા બીજ સિંધ્યા હતા, જે વી પૂર્વના જ્ઞાતા અથ ૧ શ્રુતકેવલી હતા”

૨ આના સ્વરૂપ માટે જુઓ આચારની શ્રીશીલાકચ્ચરિત દીક્ષા (પત્ર ૧ આ) અને શ્રીશાન્તિ-ચન્દ્રકૃત પ્રમેયરતનમ જીવણ (પત્ર ૨ અ-૨ આ)

૩ એમને શ્રીઆર્યવૈરક્ષિતસૂરિએ આચાર પદે સ્થાપ્યા જા. જેડે કે વીરસવત્ ૫૮૪માં ગોપ્તામાહિત નામના સાતમા નિદ્નવ ધવા જુઓ વિનેમાવચ્ચયભાગ્ય (ગા ૨૨૬૧ અને ૨૩૦૫)

૪ કાલિક શ્રુતમાં પડેલો, ઇન્દ્રિયાનિય (સપિભાવિત)મા બીજે, મર્યાજીત્તિ (મૂર્ચ્પ્રસતિ,માં ત્રીજે અને સમગ્ર દિદિવાયમાં ચોથો અનુયો. ૧જાનો વળી મહાકપ્પમુચ્ચ (મહાકેષ્વશ્રુત) અને

સાત નયો પણ જુદા કર્યાં. તેમણે કાલિક શ્રુતમાં નયવિભાગ રાખ્યો નહિ-નયોના સમવતાર વિનાતું કાલિક શ્રુત બનાવ્યું.^૧

આ પ્રમાણે આપણે ચેતાંતર મંતવ્ય મુજબ દ્વાદશાંગીનો શબ્દથી અને અર્થથી પણ હાસ વિચાર્યો, પરંતુ પન્નજેસણાકૃપ (સુ. ૧૪૭) માં સૂચવ્યા મુજબ^૨ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીએ એમના નિર્વાણસમયે નિર્જલ પષ્ટ (છઠ્ઠી) કરી, ચાર ઘડી ત્રિત્રિ બાકી હતી ત્યારે પદ્માસને બેસી જે પુણ્યરૂપ ફલવિપાકવાળાં ૫૫ અધ્યયનો ને પાપરૂપ ફલવિપાક-વાળાં ૫૫ અધ્યયનો અને જેના ઉત્તરો ન પૂછાયા હતાં એવાં ૩૬ અધ્યયનો છતાં અને ‘પ્રધાન’ નામનું અધ્યયનન દહેતાં નિર્વાણ પામ્યા, એ કુદ્દે ૧૪૭ અધ્યયનોનો અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુતમાં અંતર્ભાવ કરવાનો છે કે કેમ અને એ આને જળવાઈ રહ્યાં છે કે નહિ એ પ્રશ્ન નોંધી લઈએ. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર દ્રોષ રચે એપાયેલો બેવાતો નથી; પણ કદાચ એમ કહી શકાય કે એ અધ્યયનોને ગણધરોએ ગૂંથ્યાં હોય તો એનો અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુતમાં અંતર્ભાવ કરાય અને એ અન્ય શ્રુતસ્થિતિઓએ ગૂંથ્યાં હોય તો એનો અંગબાહ્ય શ્રુતમાં અંતર્ભાવ કરાય અને દ્રોષએ પણ એ ગૂંથ્યાં જ ન હોય તો તો પ્રાયઃ તે જ સમયે એનો શબ્દદષ્ટિએ તો નાશ થયો એમ કહી શકાય.

એક વેળા સંધ્યાસમયે શ્રીઆર્યમુહુરતી આચાર્ય^૩ નલિનિગુરુમ્ (નલિનિગુરુમ) નામના અન્નઝયણ (અધ્યયન)નું પરાવર્તન કરતા હતા એવો ઉલ્લેખ બેવાય છે.^૪ એમાં જે નલિનીગુરુમ અધ્યયનનો નિર્દેશ છે તે કયું ? શું એ અધ્યયન આને વિષ્ણુમાન છે ? આનો ઉત્તર આગળ ઉપર વિચારાશે એટલે હવે આપણે દ્વાદશાંગીના હાસ પરત્વે દ્વિગંજ માન્યતા શી છે તે જોઈ લઈએ. એ માટે વિશિષ્ટ પ્રયાસની અપેક્ષા રહે છે, કેમકે આ વિષય ઉપર પ્રકાશ પાડનાર શ્રીશુભચન્દ્રની અંગપત્રતિ, બ્રહ્મહેમચન્દ્રનો સુચરૂપ^૫, શ્રીદન્દન^૬કૃત

એ સિત્તાચનાં ઉદરૂત્રો માટે પણ ચરણુકરણાતુચેત્રપ પહેલો અનુયોગ રખાયો, કેમકે એ શાસ્ત્રોનો કાલિક શ્રુતમાં સમાવેશ થાય છે. જુઓ આવસ્થયસુત્રાની નિન્નુત્તિ (ગા. ૭૭૮), આવસ્થયસુત્રાનું મૂલસાસ (ગા. ૧૨૪ અને ૨૨૮) તેમ જ વિસેસાવસ્થયભાસ (ગા. ૨૨૬૪-૨૨૬૫).

૧ આથી તો આ શ્રુત ‘મૂળચિક’ કહેવાય છે.

૨ પન્નજેસણાકૃપ (સુ. ૧૪૭)માંની નીચેની પંક્તિઓ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે:—

“છટ્ટેળં મ્હેળં અપાળણં સાદ્ધા નક્ષત્તેળં જોગમુવાગણં પચ્ચૂષકાલપ્પમયમિ સંપલિ અક્કનિસન્ને પળવન્નં અજ્ઞયણાઈં કલ્લાળપલવિવાગાઈં પળવન્નં અજ્ઞયણાઈં પાવપલવિવાગાઈં છત્તોધં અપુદ્ધવાગળાઈં વાગરિત્તા પહાળ નામ અજ્ઞયણં વિમાવેમ મે કાલળણ”

૩ આ નામનું વિમાન કયાં આવ્યું તે વિષે મતભેદ બેવાય છે. ઉત્તરન્નઝયણુકૃત (અ)ની શ્રીદેવેન્દ્રસૂત્રકૃત ટીકા (૧)માં એને પ્રથમ દેવલોકમાં આવેલું સૂચવાયું છે, જ્યારે સમવાય (પૃ. ૩૫ આ)માં નવમા દેવલોકમાં આવ્યાનો ઉલ્લેખ છે અને વસુદેવહિંડી (પૃ. ૨૬૧)માં તો બારમા દેવલોકમાં આવ્યાનો નિર્દેશ છે આ ત્રણે ઉલ્લેખો માટે જુઓ જૈન સત્ય પ્રકાશ (વ. ૪, અ. ૪, પૃ. ૨૭૧).

૪ અભિધાનશબ્દોન્દ્રમાં આ સંબંધમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

“અન્નયા પદોષકાલે આયરિયા ણલિણગુરુમ્ અજ્ઞયણં પરિવટંતિ-આવ૦ ૪ અ૦”

શ્રુતાવતાર તેમ જ આદિપુરાણ, ઉત્તરપુરાણ, હરિ-નંદપુરાણ, ત્રિપરાય પ્રાકૃત પદાવળી વગેરે માધનોમા મતભેદ હોય એમ લાગે છે એના નિગમનથી કે સમન્વય માટે અન્ય અવકાશ નથી એટલે દાહ વગત તો આ સળધમા ૧૮૧૦ મત્ય પ્રકાશ (૫ ૧, અ ૭, ૫ ૨૧૩-૨૧૫)મા જે દર્શકત મુનિ શ્રોદર્શનવિગ્રથે આપી છે તે રચુ કરી સતે ૫ માનવે પડે છે એ દર્શકત નીચે મુજબ છે —

“ કેવલ-૧ ગળપર મુનર્મસ્ત્રામી, ૨ જમ્બૂસ્ત્રામી, ૪ ૬૨ પર્વ-૩ ।

૧૪ પૂર્વપારી-૧ વિષ્ણુકુમાર, ૪ નદિમિત્ર, ૫ અગમજિત, ૬ ગોવર્ધન, ૭ પ્રથમ મદગાદુ સ્ત્રામી । ૪ ૧૬૦ પર્વ-૪ ।

૧૦ પૂર્વી-૮ વિદ્યાસ, ૯ પ્રોલ્લિહ, ૧૦ સુન્નિય, ૧૧ જય, ૧૨ નાગસેન, ૧૩ શિલાય ૧૪ ધૃતિસેન, ૧૫ વિજય, ૧૬ હુલ્લિહ (હુલ્લિમાન), ૧૭ દેવ (ગગદેવ), ૧૮ ધર્મસેન । ૪ ૩૪૫ પર્વ-૫ ।

૧૧ અગપારી-૧૯ મહાન, ૨૦ જયપાલ, ૨૧ પંડુ ૨૨ મુવમેન, ૨૩ જલ । ૪ ૫૬૫ પર્વ-૬ ।
આવાર્તનવિદ-૨૪ સમુદ્ર, ૨૫ યશોમદ, ૨૬ દ્વિતીય મદગાદુ ૨૭ હોહાય । ૪ ૬૮૩ પર્વ-૭ ।
હસી પ્રદાર ૪ ૬૮૩ ધીરનિર્વાળમે ૧૧ અગોહા, ૧૪ પૂર્વોદા, ૬૩ અશાકાપુલકચરિત્રકા ઓર સમુદ્ર જિનાગમ સાદ્વિત્રકા વિનાશ હો નવા । મગવાન મહારીરદેવન કહા હુરા એક હરક મી ન વધા, એલી દિગમ્બર માન્યતા હૈ ।”

આ પ્રમાણે ભેકે આ પ્રકરણ પૂર્ણ થાય છે તો પણ એમાની વિશિષ્ટ કલોકનોના મિહાવતોકન તરીકે નીચે મુજબ નોધ કરવી ઉચિત જણાય છે —

(૧) કેવલજ્ઞાનનો ઉત્કેહ વીરમવત ૧૪મા (શ્રીજ્યૂસ્ત્રામીના નિર્વાણના અમો)

(૨) ઉત્કેહ આર પૂર્વના અર્થનો ઉત્કેહ વી સ ૧૭૦મા (શ્રીસદ્ગુણાહુના સર્ગ ગમનના સમયે)

(૩) ઉત્કેહ આર પૂર્વનો સ્વર્ગથી ઉત્કેહ વી, સ ૨૧૫ કે ૨૨૫મા (શ્રીમ્બુલસદ્ગુના સ્વર્ગગમનના અમયે)

(૪) ઉત્કેહ સમગ્ર સાગ આર પૂર્વનો ઉત્કેહ, શ્રીઆર્યંકક્ષિતના સ્વર્ગગમન પત્રી

(૫) સમગ્ર પુન્વમમનો ઉત્કેહ, વી સવત ૧૦૦૦મા

(૬) મહાપરિવણ અધ્યયનનો ઉત્કેહ શ્રીનૃસિંહામી પછી અને શ્રીશીલાક-સુરિની પૂર્વે

આ પ્રમાણે આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરતા પૂર્વે નદીસુતપ્રમાણે બે ઉત્કેહો નોધી લખાય —

“ દ્વેષ્ય દુષાન્તર્ય ગણિવિદન કુલ્લિતિનવપાપ સાદર્ભ સપગ્ગવરિષ્ઠ, અલુલિતિન વપાપ અપારમ અવગરિષ્ઠ ” (સુ ૪૩)

“ દ્વેષ્ય દુષાન્તર્ય ગણિવિદન ન કપાદ નાહી ન કપાદ ૧ અપદ ન કપાદ ન ગવિરહર ” (સુ ૫૮)

૧ આના પહેલા અંક (૫ ૧૫)મા કહ્યું છે કે શ્રુતાવતારમાં સુચરાય ૩ કે બીનામ-લક્ષિસુરિયા સમયમાં પાંચ પૂર્વોનો અધિક સાગ લગુ અને (અ ૧૦, ૫ ૩૪૮)મા કહ્યું છે કે ત્રિનર પ્રયોજા કલોકેન છે કે આર્યં પદનેન બે પૂર્વના સાગ લગા

પ્રકરણ છઠું

અંગખાલ શ્રુતની મીમાંસા

આપણે ત્રીજા પૃષ્ઠમા જોઈ ગયા તેમ શ્રુતજ્ઞાનના અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગખાલ એવા બે પ્રકાર છે. એ બેમાંથી દ્વાદશાંગીરૂપ પ્રથમ પ્રકારના ઉદ્ભવ અને ઉચ્છેદ વિષે આપણે અત્યાર સુધી વિચાર કર્યો. એ દ્વાદશગીનો પરિચય આપવાનું કાર્ય બીજા ભાગ માટે મુલતવી રાખી આપણે આ પ્રકરણમાં ખાસ કરીને અંગખાલ શ્રુત વિષે વિચાર કરીશું. તેમ કરવા માટે સૌથી પ્રથમ આપણે અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગખાલ શ્રુતના સ્વરૂપ ઉપર પ્રકાશ પાડનારા કેટલાક વિશિષ્ટ ઉલ્લેખો નોંધી લઈએ:—

(૧) નંદીસુત્ત (સ. ૪૪)ની ચુલ્લિણના ૪૭મા પત્રગત નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ:—

“પાદયુગં જંઘોરુ ગાતદુષ્ણં ચ દો ય વાહુ ત્તા ।

મીત્રા ચિરં ચ પુરિષો વારસઅંગો મુનવિદિદ્ધો ॥”^૧

इच्छेत्स्व सुतपुरिषस्य ज सुत अंगमार्गठिा त अंगविदं मगद ज पुग एतस्सेव मुन-
पुरेत्स्व वररेगे टितं त अंगवाहिरं ति मणक्ति, भद्रवा ।

गणहरकयमंगगनं जं कत धरेहिं वाहिरं तं च ।

णियतं अंगमविदं अणियवसुत वाहिरं मणित ॥”^૨

આ ઉપરથી નીચે મુજબની ચાર હકીકતો ક્ષિત થાય છે:—

(અ) અત્ર શ્રુતને પુરુષની ઉપમા આપવામા આવી છે. જેમ પુરુષને બે પગ, બે જંઘા, બે હાથ, બે ગાત્રાઈ એટલે કે પીઠ (? છાતી) અને પેટ, બે બાહુ, એક ડોક અને એક મસ્તક એમ બાર અંગો-અવયવો હોય છે, તેમ શ્રુતરૂપ પુરુષને આચાર વગેરે બાર અંગો છે.

(આ) શ્રુતરૂપ પુરુષના અંગોમાં પ્રવેશીલું-અંગરૂપ બનેલું શ્રુત તે ‘અંગપ્રવિષ્ટ’ છે, જ્યારે એ શ્રુતરૂપ પુરુષથી વ્યતિરક્તપણે રહેલું શ્રુત ‘અંગખાલ’ છે.

(ઇ) ગણધરોએ રચેલું શ્રુત તે ‘અંગપ્રવિષ્ટ’ (મૂળરૂપ) છે, જ્યારે સ્થવિરોએ રચેલું શ્રુત તે ‘અંગખાલ’ છે.

(ઉ) જે શ્રુત સર્વદા નિયત છે તે ‘અંગપ્રવિષ્ટ’ છે, જ્યારે જે અનિયત છે તે ‘અંગખાલ’ છે.

૧-૨ આ બંને પછી કંઈક પાઠભેદ સાથે નંદીસુત્તની શ્રીહરિભદ્રસંસ્કૃત વૃત્તિના ૯૦ મા પત્રમાં તેમ જ એની શ્રીમલયગિરિસંસ્કૃત વૃત્તિ (પત્ર ૨૦૩ આ-૨૦૪ અ)માં લેવાય છે. તેમાં ૨૦૪ અપત્રગત પદ્યમાં “વાહિરં તુ । નિયયં ષડ્ઙ્ગવિદં” એવા પાઠભેદ છે.

૩-૪ જંઘાનો અર્થ ‘ધૂંટીથી ધૂટણ સુધીનો ભાગ’ એમ કરાય છે, અને ભરુનો અર્થ ‘જંઘા’ યાને ‘સાથળ’ કરાય છે

૫ બે પગ ગણાવ્યા ઉપરાંત જે બે જંઘા અને બે ભરૂ ગણાવાય છે તે કેવી રીતે ઘટ છે ?

આ પ્રમાણેની ચાર હકીકતોમાની છેલી ત્રણમા અગ્રપ્રવિષ્ટ અને અંગબાહ્યનું એકેક લક્ષણ આપેલું છે એટલે કે એના એકદર ત્રણ લક્ષણો છે

(૨) તત્ત્વાર્થોધિગમશાસ્ત્ર (અ ૧, સ ૨૦)ના લાખ્ય (૫ ૯૧-૯૨)ગત નીચે મુજબનો ઉત્તેખ —

“અથ શ્રુતજ્ઞાનસ્ય દ્વિવિગમનેક દ્વાદશવિધમિતિ ક્લિષ્ટત્વ પ્રતિવિશેષ્યેતિ ? અત્રોચ્યતે—
વસ્તુવિશેષ્યદ્ દ્વિવિધમ્ । યદ્ મગવદ્મિં સર્વતઃ સર્વદર્શિમિ પરમર્થિમિદ્વિતરત્ત્વામાધ્યાત્મ
પરમશ્રુતસ્ય ચ પ્રવચનપ્રતિષ્ઠાવનફલસ્ય તીયકરનામદમણોડુતુમાવાહુક મગવદ્મિતિશાયવદ્મિ
જ્ઞાતમાતિશયવાગુચિવસ્ત્રેનમણવરેદ્ધસ્ય તદ્દશપ્રવિષ્ટમ્ । મળવત્ત્વનર્તકદેમિસ્યવત્ત્વતિશુદ્ધાગમે
પરમવૃદ્ધવાદમતિબુદ્ધિશક્તિમિરાચાર્ય કાલધર્મનાયુર્લોકાદિવ્યક્તીના શિષ્યાગામનુવ્રણાય યત્
પ્રોક તદ્દશગણમિતિ ।”

આનો સારાશ એ છે કે શ્રુતજ્ઞાનના બે પ્રકારરૂપ અગ્રપ્રવિષ્ટ અને અંગબાહ્યનો તથા
વત્ વસ્તુના બેદની અપેક્ષાએ છે તીર્થકરે દ્વારા પ્રકાશિત જ્ઞાનને એમના અતિશયધારી અને
ઉત્તમ બુદ્ધિશાળી એવા શિષ્યોએ—મણધરોએ ગ્રંથ કરી એ જ્ઞાનને દ્વાદશાંગીરૂપે સૂત્રબદ્ધ કર્યું
તે ‘અગ્રપ્રવિષ્ટ’ કહેવાય છે, ન્યારે સમય, સ્થાન અને આયુષ્યના દોષથી અર્થ બુદ્ધિવાળા
એવા શિષ્યો ઉપર ઉપકાર કરવા માટે—તેમના બુદ્ધિ, બળ અને આયુષ્યને ધરતા બેષ સર્વ
સાધરણના હિત માટે, મણધરોના મમકાલીન અને ઉત્તરકાલીન અને આગમોના અત્યંત
વિશુદ્ધ જ્ઞાનવાળા આચાર્યોએ જે કહ્યું—જે શાસ્ત્રો રચ્યા તે ‘અંગબાહ્ય કહેવાય આ ઉપરથી
સામાન્યતઃ એમ ક્ષવિત થાય છે કે મણધરોએ રચેલા શાસ્ત્રો અગ્રપ્રવિષ્ટ છે અને એમના
અનતરવર્તી તેમ જ ઉત્તરકાલીન આચાર્યોએ રચેલા શાસ્ત્રો ‘અંગબાહ્ય’ છે

(૩) આ હકીકતને માન્ય રાખવા સાથે શ્રીમલ્લયગિરિસરિએ આવરસયમુત્તના
વિવરણ (પત્ર ૪૮ અ-આ)મા અંગબાહ્યના અન્ય લક્ષણો પશુ ખતાવનારો રજુ કરેલો ઉત્તેખ —

“અથ અદ્વપ્રવિષ્ટાનદ્વપ્રવિષ્ટયો ક પ્રતિવિશેષ્ય ? વચ્યતે—યદ્ મળધરે સાક્ષદ્ દશ
તદ્દશપ્રવિષ્ટ તથા દ્વાદશાદ્, યત્ પુનઃ સ્યવિરોમંદ્રવાહુસ્વામિવ્યવિમિરાચાર્યેવનિવચ્ચ તદ્વનંદ-
પ્રવિષ્ટ, તથા આયશ્વકનિર્ચુક્યાદિ, અથવા વારપ્રય મળધરપૃષ્ઠેવ યતા મળવતા તીયકરેન
યત્ પ્રોચ્યતે ‘વચ્ચનેદ્ વા વિગમેદ્ વા બુવેદ્ વા’ इति યદ્વચ્ચ તદતુલ્ય યનિષ્ઠાત્મ તદ્દશપ્રવિષ્ટ,
યત્પુનર્ગળવપ્રશ્નપ્રતિરેકેન ચોચકૃતપ્રશ્નપૂર્વક વા મળવતો મુત્કલ્પ ક્યાદરણ તદધિકૃત્ય
યન્નિષ્ઠાત્મ જમ્બૂવૃક્ષાદિ, યથ વા મળવત્ત્વવાંત્યેતોષત્રીયર હબ્ધમાત્રયકનિર્ચુક્યાદિ
પૂર્વસ્યવિરોત્તરનદ્વપ્રવિષ્ટ, યદિ વા યત્ત્વતીયકરતીર્થેષ્વનિયત તદ્વનંદપ્રવિષ્ટ, સર્વપક્ષેપુ
દ્વાદશાદ્વાદ્વપ્રવિષ્ટ, ચોવનનદ્વપ્રવિષ્ટ”

આ ઉપરથી આપણે અગ્રપ્રવિષ્ટ અને અનગ્રપ્રવિષ્ટના નીચે મુજબના લક્ષણો
બેષ રાખીએ છીએ —

(અ) જે શ્રુત મણધરોએ સાક્ષાત્ ગૃથ્યુ-રચ્યુ તે ‘અગ્રપ્રવિષ્ટ’ છે, ન્યારે જે
સ્થવિરોએ શ્રીભદ્રપ્રબાહુસ્વામી વગેરે આચાર્યોએ રચ્યુ તે ‘અનગ્રપ્રવિષ્ટ’ છે

(આ) મણધરે ત્રણ વાર પૂછેલા પ્રશ્ન (નિષ્ઠા)ના ઉત્તરરૂપે તીર્થકરે જે ત્રિપત્રી કહી તેને

અનુસરીને રચાયેલું શ્રુત તે ‘અંગપ્રવિષ્ટ’ છે, જ્યારે ગણધરે ન પૂછ્યા છતાં તીર્થ કરે કરેલા સ્પષ્ટીકરણને આધારે રચાયેલું શ્રુત ‘અનંગપ્રવિષ્ટ’ છે, અથવા અન્ય કોઇએ પ્રશ્ન પૂછવાથી તીર્થ કરે કરેલા સ્પષ્ટીકરણને અનુસરીને રચાયેલું શ્રુત ‘અનંગપ્રવિષ્ટ’ છે, અથવા તે ગણધરનાં વચનનો આધાર લઇને પદેલાંના સ્થવિરોએ જે રચ્યું તે ‘અનંગપ્રવિષ્ટ’ છે.

(૪) જે સર્વ તીર્થ કરના તીર્થમાં નિયત હોય તે ‘અંગપ્રવિષ્ટ’ છે, જ્યારે જે સમસ્ત તીર્થોમાં અનિયત હોય એટલે કે કોઇકના તીર્થમાં રચાય અને કોઇકના તીર્થમાં ન રચાય એવું જે શ્રુત હોય તે ‘અનંગપ્રવિષ્ટ’ છે.

(૪) વિશેષાવસ્થાસહાસની નિમ્નલિખિત ગાથા૩૫ ઉદ્દેશ્ય:—

“ગણધર-ચેરકવ ધા આણા મુલ્લાગરણો વા ।

ધુવ-ચલવિસેષઓ વા અંગા-જનેસુ નાણતં ॥૫૫૦॥”

આનો અર્થ સમજાય તે માટે આપણે સાથે સાથે એની મલધારી શ્રીહિમચંદ્રચરિત્ર વૃત્તિ નામે શિષ્યહિતાના ૨૯૮મા પત્રગત નિમ્નલિખિત ઉદ્દેશ્ય નોંધી લઇએ:—

“અહ્વા-ડનદ્વપ્રવિષ્ટશ્રુતયોરિદ નાનાત્વમ્-એતદ્ ભેદકારણમ્ । કિમિત્યાહ-ગણધા ગૌતમ-સ્વાશ્વાદયઃ, તત્કૃતં શ્રુતે દ્વાદશાહ્વારુમદ્ગપ્રવિષ્ટમુચ્યતે । સ્થવિરાતુ મદ્રવાહુસ્વાશ્વાયૈવસ્તત્કૃતં શ્રુતમાવશ્યકનિયુક્ત્યાદિક્કમનદ્ગપ્રવિષ્ટમ્-અહ્વાત્મુચ્યતે । અથવા, પાગત્રય ગણધરપૃષ્ઠસ્ય તીર્થકરસ્ય સમ્બન્ધી યઃ આદેશઃ-પ્રતિવચનમુત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌઘ્વવાચકં પદત્રયમિત્યર્થઃ, તસ્માદ્ યદ્ નિષ્પન્નં તદ્ગપ્રવિષ્ટં દ્વાદશાહ્વામેવ, મુક્તં-મુત્કલમ્-અપ્રપ્રપૂર્વકં ચ યદ્ વ્યાકરણમ્-અર્થપ્રતિપાદનં તસ્માદ્ નિષ્પન્નમદ્ગવાલ્લમભિધીયતે, તત્ત્વાવશ્યકાદિકમ્ । વાશ્વરોડટા-ડનદ્ગપ્રવિષ્ટત્વે પૂર્વોક્તભેદ-કારણાદન્યૈત્વસૂચકઃ । તૃતીયં ભેદકારણમાહ-‘ધુવચલવિસેષઓ વ’ સ્તિ ધ્રુવ-સર્વતીર્થકરતીર્થેષુ નિયતં-નિશ્ચયમાવિ શ્રુતમદ્ગપ્રવિષ્ટમુચ્યતે દ્વાદશાહ્વામિતિ । યદ્ પુનઃસ્વલમ્-અનિયતમ્-અનિશ્ચલમાવિ તત્ત્વં તન્દુલવૈકાલિકપ્રકીર્ણાદિ શ્રુતમદ્વાલ્લમ્ । વાશ્વરોડટાપિ ભેદકારણાન્તરસૂચકઃ । इदमुक्तं भवति-गणधरकृतं, पदत्रयलक्षणतीर्थकारादेशनिष्पन्नं ध्रुवं च यच्छ्रुतं तदद्वगप्रविष्टमुच्यते, तच्च द्वादशाह्निरूपमेव । यद पुनः स्थविरकृतं मुत्कलार्थभिधानं चलं च तदावश्यकप्रकीर्णादि श्रुत-मङ्गवाल्लमिति ।”—

કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે અંગપ્રવિષ્ટ અને અનંગપ્રવિષ્ટ શ્રુતમાં ત્રણ રીતે તફાવત છે:—

(અ) ગણધરકૃત શ્રુત ‘અંગપ્રવિષ્ટ’ છે, જ્યારે સ્થવિરકૃત શ્રુત ‘અંગખાલ’ છે.

(આ) ત્રણ વાર ગણધરે પૂછવાથી તીર્થ કરે આપેલા આદેશ૩૫-ઉત્તર૩૫ ત્રિપદી ઉપરથી બનાવાયેલું શ્રુત ‘અંગપ્રવિષ્ટ’ છે, જ્યારે પ્રશ્ન ન પૂછાયો હોવા છતાં તીર્થ કરે કરેલા અર્થના પ્રતિપાદન ઉપરથી રચાયેલું શ્રુત ‘અંગખાલ’ છે.

(ઇ) સર્વ તીર્થ કરના તીર્થમાં નિયત એવું શ્રુત ‘અંગપ્રવિષ્ટ’ છે, જ્યારે અનિયત શ્રુત ‘અંગખાલ’ છે.

આનો સારાંશ એ છે કે ગણધરકૃત, ત્રિપદીજન્ય અને ધ્રુવ એવું શ્રુત તે ‘અંગપ્રવિષ્ટ’

કહેવાય છે, ત્યારે સ્થવિરકૃત, અગ્રજપૂર્વકના અર્થપ્રતિપાદનથી ઉદ્ભવેતું અને અનિયત એવું શ્રુત તે 'અગળાણ' કહેવાય છે

વિશેષાવસ્થયભાસની પાખા માયાને અનુલક્ષીને શ્રીઆન દસાગરસૂત્રિએ સિદ્ધ્યક (૫ ૪, અ ૮, ૫ ૧૭૫)મા જે નીચે મુજબનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તે હવે અત્રે નોંધી લખશું, ક્રમકે એમા કેટલીક વિશેષતા લેવાય છે —

“ગણધર મહારાજે કરેતું હોય તે અગ્રપ્રવિષ્ટ શ્રુત કહેવાય, એવા ગળહરેકય વા ના પાકને અનુસરી જે અધિકાર લેવાય છે તેમા અગ્રપ્રવિષ્ટ સૂત્રો ગણધર મહારાજનાજ કરેલાં હોય, અર્થાત્ અગ્રપ્રવિષ્ટ એવા અગેની રચના ગણધર મહારાજ સિવાય અન્યની ન હોય એવી રીતે અન્યથોગમ્યવચ્ચે” કરી અર્થ કરવો વ્યાજબી છે,^૧ અને તેવી જ રીતે સ્થવિરોએ કરેલા જે સૂત્રો હોય તે અનગ્રપ્રવિષ્ટ એટલે અગળાણજ હોય એમ નિશ્ચય કરવો અને તેવા નિશ્ચય કરવાથી આવશ્યકસૂત્ર ભગવાન્ ગણધરોનું કરેતું છતાં અનગ્ર પ્રવિષ્ટ હોય એમ માનવામા કંઈ પણ અડચણ આવે નહિ

ગણધર મહારાજોએ જે કરેલું હોય તે બધું અગ્રપ્રવિષ્ટ હોય એ માન્યતા બૂલ-ભરેલી છે,^૨ પણ અગ્રપ્રવિષ્ટ સાથે ગણધરનાજ કરેલા હોય એ માન્યતા વ્યાજબી છે, અર્થાત્ અગળાણ શ્રુત ગણધર કે અન્ય સ્થવિરકૃત હોય તેમા અડચણ નથી

આજે મુક્તગમરણો વાવિ એવું જે વિરોધઆવશ્યકલાઘ્યનું વાક્ય અગ્રપ્રવિષ્ટ અને અગળાણ સૂત્રોના દક્ષણને અગે છે, તેના પણ શ્રીમલ્લયગિરિશ્ચ^૩ મહારાજ એવો

૧ અત્રે જે પ્રશ્ન ઊઠે છે કે જેમ અગ્રપ્રવિષ્ટ સૂત્રો ગણધર મહારાજનાં જ હોય એવો અર્થ ગળહરેકય વા એ પાકમાથી કસાય છે તે પછી એ જ વિચારસરણી મુજબ અગળાણ સૂત્રો સ્થવિરકૃત જ હોય એવો અર્થ શું કલિત થતો નથી ? અને જો થતો હોય છતાં તેને જતો કસાય તે તે શું ‘અર્થજનની’ ન્યાયપૂર્વકનું વર્તન ન ગણાય ? આનો ઉત્તર એમ આપી શકાય ખરો કે જેમ અમુક સિદ્ધાંત (theorems)ને વ્યુત્ક્રમ (consequence) સાથે ગણાય છે અને અમુકનો નહિ તેમ અત્રે કેમ ન માનવું ? વળી શું અત્રે એવો પણ ઉત્તર સભવે છે કે ગણધરો તેમ અગ્રપ્રવિષ્ટ તેમ જ અગળાણ બંને પ્રકારના શ્રુતની રચના માટે સમર્થ છે, ત્યારે સ્થવિરો તેા કેવળ અગળાણ શ્રુતની રચના માટે જ સમર્થ છે એટલે આ પ્રશ્નો કેમ ક્યન ન થઈ શકે ?

૨ અર્થો ‘ગણધરોનું’ એમ જે બદુલચનમાં પ્રયોગ છે તે ઉપરથી એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે શું વર્તમાન શાસનનું આનંદ્યકસૂત્ર એક કરતાં વધારે સ્થાનને રચ્યું છે એ દર્શાવતા બદુલચનનો પ્રયોગ કરાયો છે કે અન્યાન્ય તાસ માં જે જે આવશ્યકસૂત્ર રચાય તેના તેના કર્તા ગણધર દોવાથી બદુલચનનો પ્રયોગ કરાયો છે ?

૩ આની સહારણતા તપાસવી જોઈએ શું આવશ્યકસૂત્ર ગણધરકૃત ન સિદ્ધ થઈ શકે એ જ કારણ છે કે બીજું કારણ ?

૪ વિશેષાવસ્થયભાસ ઉપર શ્રીમલ્લયગિરિની કોઈ દીકા દોય એમ જણાતું નથી તેા શું મવધારી શ્રીદેમથદ્રને બદલે ભૂવમા આ નામ તજાય છે કે આવશ્યકસૂત્રની શ્રીમલ્લયગિરિ સ્થવિરકૃત દીકા અત્રે પ્રસ્તુત છે કે અથ કોઈ સ્થળે શ્રીમલ્લયગિરિસૂત્રિએ આનો ઉલ્લેખ કર્યો છે એમ જે પ્રત સભવે છે તેના ઉત્તર માટે ૬૧મુ ૫૫૬ એવું

અર્થ જણાવે છે કે સ્વપ્નેષ્ઠ વા વિગેરે ત્રણ નિષેધાથી થએલ જે સૂત્રો તે અનંગપ્રવિષ્ટ કહેવાય, બાકી તે ત્રણ નિષેધા સિવાય ભગવાન્ ગણધર મહારાજના પ્રશ્નપૂર્વક કે પ્રશ્ન સિવાય પોતે ભગવાને સ્વતઃ કહેલું કે અન્ય સ્થવિરોના પ્રશ્નપૂર્વક કહેલું તે બધું મુઠલકથન કહેવાય અને તેની જે રચના થાય તે બધું અનંગપ્રવિષ્ટ સૂત્ર કહેવાય. આ શ્રીમલયગિરિજીનું વચન વિચારતાં આવશ્યકસૂત્ર અનંગપ્રવિષ્ટ પણ હોય, અને ગણધર મહારાજનું પણ કરેલું હોય એમ માનવામાં કોઈ ભતતની હરકત નથી.”

આ પ્રમાણેના વિવિધ ઉદ્દેશો ઉપરથી અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગબાહ્ય શ્રુતની વ્યાખ્યાઓ, એની ઉત્પત્તિની સકારણતા, કર્તૃતા ઇત્યાદિ આપણે જાણી શકીએ છીએ. તેમાં અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુતની વ્યાખ્યાઓ નીચે મુજબ છે:—

- (૧) શ્રુતરૂપ પુરુષના અંગમાં પ્રવેશી અંગરૂપ બનેલું શ્રુત તે અંગપ્રવિષ્ટ છે.
- (૨) ગણધરોએ સાક્ષાત્ રચેલું શ્રુત તે અંગપ્રવિષ્ટ છે.
- (૩) પ્રશ્નત્રય અને ત્રિપદીરૂપ આદેશ દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલું શ્રુત તે અંગપ્રવિષ્ટ છે.
- (૪) સર્વ તીર્થકરોના તીર્થમાં નિયત એવું શ્રુત તે અંગપ્રવિષ્ટ છે.

અંગબાહ્ય શ્રુતની વ્યાખ્યાઓ નીચે મુજબ છે:—

- (૧) શ્રુતરૂપ પુરુષથી વ્યતિરિક્તપણે રહેલું શ્રુત તે અંગબાહ્ય છે.
- (૨) ગણધરના અનતરવર્તી અને ઉત્તરકાલીન પરમ શુદ્ધિશાળી આચાર્યોએ મંદમતિ શિષ્યોના અનુગ્રહાર્થે રચેલું શ્રુત તે અંગબાહ્ય છે.
- (૩) સ્થવિરોએ—શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી વગેરે આચાર્યોએ રચેલું શ્રુત તે અંગબાહ્ય છે.
- (૪) ગણધરના પ્રશ્ન સિવાય, તીર્થકરે પ્રતિપાદન કરેલા અર્થને અનુસરીને રચાયેલું શ્રુત તે અંગબાહ્ય છે.

(૫) ગણધર સિવાયના કોઈ સ્થવિર—મુનિએ પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે તીર્થકરે જે પ્રતિપાદન કર્યું હતું તેને અનુસરીને રચાયેલું શ્રુત તે અંગબાહ્ય છે.

(૬) ગણધરનાં વચનોને અવલંબીને પહેલાના સ્થવિરોએ રચેલું શ્રુત અંગબાહ્ય છે

(૭) સર્વ તીર્થકરોના તીર્થમાં નિયત નહિ એવું શ્રુત તે અંગબાહ્ય છે.

ઉત્પત્તિની સકારણતા—જેમ અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુતની ઉત્પત્તિમાં નિષેધા અને ત્રિપદી કારણભૂત છે, તેમ અંગબાહ્ય શ્રુતની ઉત્પત્તિમાં એમાંથી એકે કારણભૂત નથી. એની ઉત્પત્તિ ત્રણ પ્રકારે સભવે છે: (૧) ગણધર સિવાયના અન્ય કોઈએ પ્રશ્ન પૂછ્યો હોય અને તેના ઉત્તર તીર્થકરે આપ્યો હોય અને તેને અનુસરીને એની રચના થઈ હોય. (૨) કોઈએ પણ કશો પ્રશ્ન તીર્થકરને પૂછ્યો ન હોય અને તેમ છતાં તીર્થકરે જે અર્થપ્રરૂપણા કરી હોય તેને અનુસરીને એની રચના થઈ હોય. (૩) ગણધરનાં વચનોને અનુસરીને એની રચના થઈ હોય.

કર્તૃતા—જેમ અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુતના કર્તા ગણધર જ છે તેમ અંગબાહ્ય શ્રુતના કર્તા સ્થવિરો જ છે એમ સામાન્ય રીતે વિચાર કરતાં જણાય છે, પરંતુ કેટલાક અમુક અમુક કારણો દર્શાવી, આવશ્યકસુત્રને અંગબાહ્ય માનવા સાથે તે ગણધરકૃત માનવા પ્રેરાય છે.

૧૬૧માં પૃષ્ઠ ૧૪માં નોંધાયેલા ત્રીજા ઉદ્દેશમાં “ગણધરપ્રશ્નવાતિરેકેણ” એવા પાઠ છે તેવું શું ?

તેમના મત મુજબ અગમાલ્ય શ્રુતના કર્તા ગણધર કે રથવિર પણ હોય આવસ્સયમુત્તના દર્શનને લગતી ચર્ચા આપણે આગળ ઉપર કરીશું હાન દુરત તો એ વાત નોંધી લઇએ કે અગપ્રવિષ્ટ શ્રુતમા દાદશાગીના જ સમાવેશ થાય છે, નહિ કે અન્ય કોઇ શાસ્ત્રી, પછી બહેને તે આવસ્સયમુત્ત હોય આ વાન મર્વ પક્ષકારોને મન્ય છે એટલે હવે અપણે અગમાલ્ય શ્રુત તરીકે જે જે પ્રથો ગણવાય છે તેના નામો વિચારીશું, પરંતુ તેમ કરવા પૂર્વે દિગ્ મરોતુ અગપ્રવિષ્ટ અને અગમાલ્ય શ્રુતના સમઘના શું કહેવું છે તે નોંધી લઇએ તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિકના ૫૨મા પૃષ્ઠમા કહ્યું છે કે “અગપ્રવિષ્ટમાચારાદિદ્વારસમેદ કુદ્ધપતિશાવસ્ત્રિપુક્તગણધરમૃતમચરવનમ્” અને એના ૫૪મા પૃષ્ઠમા કહ્યું છે કે “આરાતીવા ચ વક્ત્રગાર્થપ્રારાસમહામગવાહ્ય તદનેકવિષ કાલિકોઠાલિજાદિવિકરગત”

નામકરણની ઉત્પત્તિ—કાલિત્યના અભ્યામીથી એ વાત અજબી હોવા સબવ નથી કે આમ કરીને પ્રાચીન કૃતિઓમા તે તે કૃતિના નામને ઉદ્દેશ્ય તેના પ્રયોદાએ ભાગ્યે જ કરેતો જોવાય છે એ નામોદ્દેશ્યનું કાર્ય તો મદ્દશ વિરચકાગને હાથે થયેનું હોય એમ જણાય છે જે કૃતિનું વિવરણ કરવું હોય તેના નમનિર્દેશ કર્યા વિના વિવરણકારને તો ચાહે તેમ નથી વળી કોઇ કારણપ્રર અમુક અમુક કૃતિઓના નામ ગણાવવા હોય કે તેના પ્રકરણાદિની સખ્યાનો કે તેના નામનો ઉદ્દેશ્ય કરવો હોય ત્યારે તેમ કરનારને હાથે તે તે કૃતિઓનો નામોદ્દેશ્ય થાય એવી રીતે જે કૃતિમાથી અવતરણ રણ કરવું હોય તેનો નામોદ્દેશ્ય કર્યા વિના અવતરણકાર માટે અમુક અગે તો બીજો માર્ગ નથી હા, જે તેઓ ઉક્ત વ કે એવા અર્થસૂચક પદ દ્વારા અવતરણ રણ કરે તો તેઓ નામોદ્દેશ્ય વિના તેમ કરી શકે આ પ્રમાણે કૃતિના નામકરણ માટે અનેક કારણો જોવાય છે એ તમામ કારણો પૈકી એક યા બીજાને લઇને આગમોના નામો આપણને ઉપલબ્ધ થાય છે

આગમના યાને શ્રુતના અગપ્રવિષ્ટ અને અગમાલ્ય એવા જે જે વિભાગો પડ્યા છે તેમાથી અગપ્રવિષ્ટ શ્રુતના બાર પેશવિભાગોના નામો આપણે પહેલા પ્રકરણ (૫૬)મા વિચારી ગયા આથી અહીં તો હવે અગમાલ્ય શ્રુતના અવાતર ભેગ પૈકી કાલિક અને કલ્પકાલિકનો સૌથી પ્રથમ આપણે વિચાર કરીશું અને ત્યાર બાદ બીજા પછી આગમોની નોંધ લઇશું

કાલિક શ્રુત અને કલ્પકાલિક શ્રુત તરીકે જે પ્રથો ગણાવાયા છે તેની નામાવની રણ કરવા પૂર્વે શાસ્ત્રીમા એના જે લક્ષણો આપેલાં છે તે જોઈ લઇએ ચેતાગરીય સાહિત્ય પૈકી નદીમુક્તની શ્રીમલયગિરિચરિત્રી વૃત્તિ (પન ૨૦૪ અ) આ સમઘના નીચે મુજબ પ્રકાશ પાડે છે —

૧ આ ‘આરાતીય’ શબ્દ નજીક તેમ જ દૂર એમ બંને અર્થ સૂચવે છે તો અત્ર એ બંને અર્થ કરવા કે કેમ તે બહુવુ બાકી રહે છે

૨-૩ નદીમુક્ત (સૂ ૪૪)મા શ્રુતના બેટો ગણાવતા ‘કાલિઅ’ને પ્રથમ ગણાવી ઉક્કાલિઅ’ને પછી ગણાવેલ છે, હતાં એ પ્રત્યેકના પ્રકારે ગણાવતી વેળા પ્રથમ ઉક્કાલિઅના અને પછી ‘કાલિઅ’ના ગણાવેલા છે એનું શું કારણ હશે? એનો ઉત્તર એની રીખા (પન ૨૦૪ અ)મા શ્રીમલયગિરિ ચરિત્રે ‘અદ્યવચ્ચાવ્યત્’ એમ આપેલો છે

“યદ્ દિવસનિશાપ્રથમપશ્ચિમપૌર્ણમીદ્વય એવ પઠયતે તત્ કાલિકં, કાલેન નિર્વૃત્તં કાલિકમિતિ વ્યુત્પત્તેઃ, યત્ પુનઃ કાલવેલાવર્જં પઠયતે તદુત્કાલિકં, આઠ ચ ચૃષ્ણિકૃત્—“તરય કાલિયં જં દિગ્ગા-
ઈ(એ)ળ પદમચરમવોરિસીસુ પદિચ્છદ્ । જં પુળ કાલવેલાવર્જં પદિચ્છદ્ તં ઉક્કાલિયં ” તિ । ”

પદિખ્યસુત્તના શ્રીયશોભદ્રપ્રણીત વિવરણમાં એ જ દર્શીકત છે. પ્રસ્તુત ઉદ્દેશ નીચે પ્રમાણે છે:—

“યદિદ્ દિવસનિશાપ્રથમપશ્ચિમપૌર્ણમીદ્વય એવાસ્વાધ્યાયિકાભાવે પઠયતે તત્ કાલેન નિર્વૃત્ત કાલિકં, યત્ પુનઃ કાલવેલાવર્જવિધાસ્વાધ્યાયિકવર્જ્ય પઠયતે તદુત્કાલિકમ્ । ”

દિગંથરે પણ શ્રુતના કાલિક અને ઉત્કાલિક એવા બે બેટા માને છે. તત્ત્વાર્થરાજ-
વાર્તિક (પૃ. ૫૪)માં એ સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

“સ્વાધ્યાયકાલે નિયતકાલં કાલિકં અનિયતકાલમુત્કાલિકમ્ । ”

કાલિક શ્રુત—નંદીસુત્તમાં કાલિક શ્રુત તરીકે નીચે મુજબના ૩૧ અંથોનો ઉદ્દેશ બોવાય છે:—

(૧) ઉત્તરજૂઝયણ, (૨) દસા, (૩) કમ્પ, (૪) વવહાર, (૫) નિસીહ, (૬) મહાનિસીહ, (૭) ઇસિભાસિય, (૮) જંબૂદીવપણ્ણત્તિ, (૯) દીવસાગરપણ્ણત્તિ (૧૦) ચંદ્રપણ્ણત્તિ, (૧૧) ખુડિઆવિમાણ્ણપવિભત્તિ, (૧૨) મહદિભઆવિમાણ્ણ-
પવિભત્તિ, (૧૩) અંગચૂલિઆ, (૧૪) વગ્ગચૂલિઆ, (૧૫) વિપાહચૂલિઆ, (૧૬) અરુણોવવાચ્ચ, (૧૭) વરુણોવવાચ્ચ, (૧૮) ગરુલોવવાચ્ચ, (૧૯) ધરણો-
વવાચ્ચ, (૨૦) વેસમણોવવાચ્ચ, (૨૧) વેલંધરોવવાચ્ચ, (૨૨) દેવિંદોવવાચ્ચ, (૨૩) ઉટ્ટાણસુચ્ચ, (૨૪) સમુટ્ટાણસુચ્ચ, (૨૫) નાગપરિઆવણ્ણિઆ, (૨૬) નિરયાત્તલિયા, (૨૭) કમ્પિઆ, (૨૮) કમ્પવડિંસિઆ, (૨૯) પુરિઆ, (૩૦) પુષ્કચૂલિઆ અને (૩૧) વણ્ણીદસા.

ઉત્કાલિક શ્રુત—નંદીસુત્તમાં ઉત્કાલિક શ્રુત તરીકે નીચે મુજબના ૨૯ અંથોનો નિર્દેશ બોવાય છે:—

(૧) રૂદસવેઆલિચ્ચ, (૨) કમ્પિઆકમ્પિચ્ચ, (૩) ચુદ્દલકમ્પસુચ્ચ, (૪) મહા-
કમ્પસુચ્ચ, (૫) ઉવવાધ્ચ્ચ, (૬) રાયપસેણિચ્ચ, (૭) જ્જવાલિગમ, (૮) પણ્ણ-
વણ્ણા, (૯) મહાપણ્ણવણ્ણા, (૧૦) પમાયપમાય, (૧૧) નંદી, (૧૨) અણ્ણઓગદાર, (૧૩) દેવિંદચ્ચ, (૧૪) તંદુલવેઆલિચ્ચ, (૧૫) ચંદાવિજ્જચ્ચ, (૧૬) સૂરપણ્ણત્તિ, (૧૭) પોરિસિમંડલ, (૧૮) મંડલપવેસ, (૧૯) વિજ્જચરણ્ણવિણ્ણચ્ચ, (૨૦) ગણ્ણિવિજ્જ, (૨૧) જાણ્ણવિભત્તિ, (૨૨) મરણ્ણવિભત્તિ, (૨૩) આયવિસોહિ, (૨૪) વીયરાગસુચ્ચ, (૨૫) સંલેહણસુચ્ચ, (૨૬) વિહારકમ્પ, (૨૭) ચરણ્ણવિહિ, (૨૮) આઉરપચ્ચક્રખાણ્ણ અને (૨૯) મહાપચ્ચક્રખાણ્ણ.

પદિખ્યસુત્તની મુદ્રિત આવૃત્તિના ૬૬ મા પત્રમાં કાલિક શ્રુત તરીકે ૩૭ અંથોનો નિર્દેશ છે તેમાં ધરણોવવાચ્ચનો ઉદ્દેશ નથી. વિશેષમાં સૂરપણ્ણત્તિ, વણ્ણિચ્ચ, આસી

વિસલાનણ, દિઠીનિમલાવણ, ચારણલાનણ, મહામુમિજલાવણ અને તેયગ નિમગ્ગ એટલા અધિક અથોનો નિર્દેશ છે એવી રીતે આ પદ્ધિયમુત્તના ૬૧મા પત્રમા ઉત્કલિકે શ્રુત તરીકે ન હીમુત્તમા એ શ્રુતના અથો તરીકે ગણાવેલા તમામ અથો નથો કિન્તુ સૂરપણુત્તિ મિવાયના બાધાનાનો એટલે કે ૨૮નો નિર્દેશ છે આથી એ કૃતિ યાથ છે કે સૂરપણુત્તિને કેટલાક કાલિકે શ્રુત ગણે છે તો મૃલાક એને ઉત્કાલિક શ્રુત ગણે છે વિશેષમા પદ્ધિયમુત્તમા આપેલા કાલિકે અને ઉત્કાલિકે શ્રુતના અથોના ક્રમમા અને ન હીમુત્તમા આપેલા એ અથોના ક્રમમા ક્રકકે ફેરફાર જોવાય છે

“જેન માહિયનો સક્ષિપ્ત ઇતિહાસ” (૫ ૪૨)મા ઉત્કલિકે શ્રુત આશીને એવો ઉત્તેમ છે કે “અન્યત્ર કે અન્ય પ્રતમા નિરયવિસોદ્ધિ, મરણનિમોહિ અને આય નિસત્તિ (નરકનિશુદ્ધિ, મરણવિશુદ્ધિ અને આત્મવિલક્ષિ) એ તથુ વધુ છે એટલે ૩૨ યાથ છે”

આ ઉપરથી એ જોઇ શકાય છે કે કાલિકે શ્રુત તરીકે ૩૧ તેમ જ ૩૭ અથોનો નિર્દેશ જોવાય છે, ત્યારે ઉત્કલિકે શ્રુત તરીકે ૨૮, ૩૯, તેમ જ ૩૨ અથોનો પણ નિર્દેશ જોવાય છે અત્ર ‘અથ’ શબ્દ સામાન્ય અર્થમા કૃત વાપરે છુ એથી સપૂર્ણ કૃતિ સમજવાની કે એમ નહિ, ક્રમકે મૃલીક વર અધ્યયનને-પ્રારંભને અંગે પણ એ શબ્દ સમજે છે

અવશિષ્ટ અગબાહ્ય શ્રુતનો નિર્દેશ—કાલિકે અને ઉત્કાલિકે શ્રુતમા ઉપર ગણુ વાયેલા અથો ઉપરાંત બીજા પણ અનેક અથોનો સમાવેશ યાથ છે આ સમઘમા પત્રમાન યોધીગીતે આશીને ન હીમુત્ત (સુ. ૪૪)માનો નીચે મુજબનો ઉત્તેમ આપણે અત્ર વિચારીશુ —

‘પ્રમાણ્યાદ ચઠાસીદ પદ્મગણદસ્તાદ મગવબો અરહબો ઉસદસ્તામિસ્સ આદિત્યવાસ્સ, તદ્દા ઇન્દ્રિયાદ પદ્મગણદસ્તાદ મજ્જિમગાળ ચિજવશાળ, ચોદવપદ્મગણદસ્તાણિ મગવબો વદ્ધ માણસામિસ્સ, મહવા અસ્સ જતિઆ સીલા વપ્પતિઆદ વેણદ્યાણ કમ્મિયાણ પારિણામિયાણ વચ વ્વહાણ વુદ્ધાણ વચ્ચેમા તસ્સ સત્તિઆદ પદ્મગણદસ્તાદ પતેમ્મુદ્ધા વિ સત્તિઆ ચેવ”

આ શ્રુતની સુવિશુ (પત્ર ૫૦)માની નીચે મુજબની પદ્ધિ નોવી લક્ષ આપણે આનો વિચાર કરીશુ —

‘મગવતો ઉસમસ્સ ચઠાસીદ્ધમણ્ણાહરહીતો દોરવા, પદ્મગણગણવા વિ સન્ન કાલિદ ડક્કલિંગ વચાસીદ્ધદસ્તા, કથમ? અતો તે ચઠાસીદ્ધમણ્ણદસ્તા અરિહવપગગવદિદે જ સુવમણુ છોતા કિંચિ ગિજ્જુદિતિ તે સન્ન પદ્મગણ, મહવા સુવમણુદસ્તાતો અપાળો વણવકોવલેગ જ ધમ્મદ્ધણાદિસુ માસતો વ સન્ન પદ્મગણ, અદ્ધા અપ્પલગમવવજ્જ સુત્ત દિદ્ધ, જ ન વરણ વિયમા અળયવગમણુસાતી મગવિ, તદ્દા સં પદ્મગણ, એવ ચઠાસીદ્ધપદ્મગણદસ્તા મગવતોર્યે મહવા ‘જ્ઞસિદ્ધા સિદ્ધા’ રૂપાદિ સત્ર, રૂદ્ધ સુતે અવરિમાળા પદ્મગણ, પદ્મગણાદિઅવરિમાળાત્તગતો, કિંચ રૂદ્ધ સુતે પતે વુદ્ધાણીવપદ્મગણે મગિવચ્ચ, કદ્ધા? જદ્ધા પતિજ્ઞવરિમાળેગ ચેવ પતેયવુદ્ધારિ મગ વરદ સિ મગિરે પતેયવુદ્ધા વેત્તિયા ચેવ સિ, ચેદક આહ—જ્ઞુ પતેયવુદ્ધા સિદ્ધમારે વ વિવજ્જા આચારાદ—તિસવરવબોવસાવગવદિઅગ્ગતત્તો તે ધીસો મગવતીત્થપ ।’

આ ઉપરથી જણાય છે કે કાલિકા અને ઉત્કાલિકા એ બે ભેદવાળાં પદ્મણુગ (પ્રકાશક)-
રૂપ અનૂચલોનેા અગાધ શ્રુતમા અતર્માય કરાય છે શ્રીઋષભદેવને આશ્રીને પદ્મણુગની
સંખ્યા ૧૮૪૦૦૦ની, એમના પછીના ૨૨ તીર્થકરોને આશ્રીને સંખ્યાત અને શ્રીમહાવીર-
સ્વામીને આશ્રીને ૧૪૦૦૦ની છે. આ સંઘમાં એ મતાંતર છે કે જે તીર્થકરના જેટલા
શિષ્યો એ તીર્થમાં ઔત્પત્તિકી, વૈનેયિકી, કાર્મિકી અને પારિણામિકી એમ ૨૫૫ ચાર પ્રકારની
બુદ્ધિથી અલંકૃત હોય તેટલા હજાર પદ્મણુગ હોય છે અને પ્રત્યેકબુદ્ધ પણુ તેટલા હોય છે.
વિશેષમાં પદ્મણુગની વિવિધ વ્યાખ્યાએ નીચે મુજબ એવાય છે:—

(૧) અરિહંતે ઉપદેશેલા એવા શ્રુતને અનુસરીને એમના શ્રમણો જે જે રચે તે બધું
'પદ્મણુગ' કહેવાય છે.

(૨) શ્રુતને અનુસરીને પોતાના વચનની કુશળતાથી ધર્મદેશના વગેરે પ્રસંગે અન્યરૂપે
શ્રમણો જે બોલે તે બધું 'પદ્મણુગ' કહેવાય છે.

(૩) ચાર પ્રકારની બુદ્ધિના ધારક શિષ્યો (પછી તેઓ અરિહંતના સમકાલીન હો કે
ઉત્તરકાલીન હો) જે રચે તે 'પદ્મણુગ' કહેવાય છે.

(૪) ઉત્તમ સૂત્ર રચી શકનાર! મુનિવરો (સમકાલીન હો અથવા ઉત્તરકાલીન હો) જે
રચે તે 'પદ્મણુગ' કહેવાય છે.

(૫) પ્રત્યેકબુદ્ધે જે રચું હોય તે 'પદ્મણુગ' કહેવાય છે

આ પ્રમાણેના કાલિકા અને ઉત્કાલિકા શ્રુત તરીકે જે અન્યો અત્ર ગણાવાયા છે તેમાં
આપ્યાર વગેરે ૧૧ અંગોનો નામનિર્દેશ નથી એ જોઇને કોઇને પ્રશ્ન ઉદ્ભવે કે આપણે ૪૩મા
પૃષ્ઠમાં વિઆહુપણુત્તિના ૬૭૭મા સૂત્રગત કાલિકાસુતની ટીકામાં એનો અર્થ ૧૧ અંગ
કરાયો છે તે નોધી ગયા તેનું શું? વળી વિસેસાવસ્સયભાસની ૨૨૮૪મી ગાથાની વૃત્તિમાં
મલધારી શ્રીહિમચન્દ્રસુરિએ નીચે મુજબ કહ્યું છે તેનું કેમ?

“દ્વૈકાદશાઙ્ગુ સર્વમપિ શ્રુતં કાલપ્રદનાદિવિધિનાડધીયત્ત્વેત્ત કાલિકમુચ્યતે । તત્ર
પ્રાયશ્ચળ-કરણે એવ પ્રતિપાદ્યતે । અત આર્વેરક્ષિતસૂરિમિસ્તત્ર ચરણકરણાનુયોગ એવ કર્તવ્યતયાડ-
ભુજાતઃ, ન તુ સન્તોડરિ શેષા ધર્મવધાયનુયોગાચય્વેત્તિ, અતોડનુયોગ-તદ્વતોરમેદોપચારાત્ કાલિક-
શ્રુતં પ્રથમશ્વરણકરણાનુયોગો વ્યવદિયતે ।”

વિશેષમાં નંદીસુત (સૂ. ૪૪)ની યુણિણમાં તેમ જ એની શ્રીમલયગિરિસંગ્રહિત

૧ કેટલાકનું કહેવું એ છે કે આ સંખ્યા શ્રીઋષભદેવના પ્રધાન સૂત્ર રચવામાં સમર્થ
એવા શ્રમણોની સંખ્યા પૂરી પાડે છે; બાકી સામાન્ય શ્રમણો તો એથી પણ વિશેષ હતા. કેટલાક
એમ કહે છે કે શ્રીઋષભદેવના જીવનકાલ દરમ્યાનના શ્રમણોની આ સંખ્યા નથી, કિન્તુ એમના
સમરત તીર્થમાં જે ઉપયુક્ત વિશિષ્ટ શક્તિશાળી શ્રમણો થયા તેની આ સંખ્યા છે.

૨ ચાર પ્રકારની બુદ્ધિના વિરૂદ્ધ વર્ણન માટે જુઓ આર્હતદર્શનદીપિકા (પૃ. ૨૧૭-૨૨૫).

૩ આ તીર્થકરના સાક્ષાત્ શિષ્ય ન હોય એ બનવાભેગ છે, પરંતુ એમણે ઉપદેશેલા
શાસનને તેમણે સ્વીકારેલું હોવાથી એ રીતે તેઓ એમના શિષ્ય ગણાય.

૪ આ યુણિણના ૪૬મા અને ૪૭મા પત્રમાંની એને લગતી પંક્તિ નીચે મુજબ છે:—

“ગમવહુલત્તણતો ગમિતં તત્સ લક્ખણં-આદિમજ્જાવસણે વા કિંચિ વિસેસજુતં મુતં

વૃત્તિમા ગમિક અને અગમિક શ્રુત સમન્વિતા ગમિક શ્રુત તરીકે દ્વિત્વિવાયનો અને અગમિક શ્રુત તરીકે આધાર આદિનો ઉદ્દેશ કરતા આચાર્ય વગેરેને કાચિયસૂત કહ્યું છે તેનું કેમ ?

આનો ઉત્તર એમ સભવે છે કે કાચિયસૂત (મલિક શ્રુત) ગ્રન્થના એ અર્થો યાચ છે પહેલો અર્થ ઉત્કાલિક શ્રુત માથે સમઘ ધરાવે છે, બ્યારે બીજો અર્થ એનાથી નિરપેક્ષ છે પહેલા અર્થમા અત્ર એ પ્રત્ય પછી નોંધી લઇએ કે દ્વિત્વિવાયનુ અધ્યયન પણ કાલગદ્યપૂર્વકનું હોય એમ જણાય છે તો પછી એના બીજા અર્થસૂચક કાચિયસૂતમા એનો અતર્થીત કરાય કે નદિ અને એ કરાતો હોય તો વિઆહપણ્ણત્તિના ફળમા સૂત્રમા તેમ કેમ કરાયું નથી ?

૪૫ આગમો— ઠીપ્રધુરેત્તરિકૃત વિચારલેસ કે એને વિચારસારપ્રકરણ તરીકે જોળખવાય છે તેની ૩૪૪મીથી ૩૫૧મી ગાથામા સાપ્રતિક ૪૫ આગમોનો ઉત્તેજ છે તેમા પહેલી એ ગાથામા ૧૧ અગોનો નામોદેશ છે અને એની પછીની ગાથામા પ્રત્યેક અગનુ પ્રમાણુ (પરિમાણુ) છે ત્યાર પછીની ગાથામા નીચે મુજબના ૩૪ અર્થોનો નામ- નિદેશ છે —

- (૧) ઓવધ, (૨) રાયપસેણીય, (૩) છવાલિગમ, (૪) પન્નવણ્ણા, (૫) અહપત્તિ, (૬) સૂરપન્નત્તિ, (૭) જ્યુદ્ધીવપન્નત્તિ, (૮) નિરયાનલિયા, (૯) કપિય, (૧૦) પુરિય, (૧૧) પુરુચ્ચલિઆ, (૧૨) વણ્ણહસા, (૧૩) દીવસાગર- પન્નત્તિ, (૧૪) કપ, (૧૫) નિસીહ, (૧૬) હસાસુય, (૧૭) વવહાર (૧૮) ઉત્તર- જઝથણ્ણસુત, (૧૯) રિસિલાસિય, (૨૦) હસયાલિય, (૨૧) આવસ્સય, (૨૨) તહલવેયાલિયયા, (૨૩) અહાવિજ્ઞય, (૨૪) ગણ્ણિવિજ્ઞા, (૨૫) નિરયવિભત્તિ, (૨૬) આઉરપચ્ચકખાણ્ણા, (૨૭) ગણ્ણહરવલય, (૨૮) કેવિ હનરિહા, (૨૯) મરણ્ણત્તિ, (૩૦) આણ્ણત્તિ, (૩૧) પકિય, (૩૨) નહી, (૩૩) અણ્ણમાગહાર અને (૩૪) કેવિ હસ થવણ્ણ.

આ પ્રમાણેના નામો રજુ કરતી વેળા પુરુચ્ચલિઆ માથે ‘ઉવગ’ શબ્દ વપરાયેલો છે વળા દીવસાગરપન્નત્તિ નામની પછી ‘મપવિસેણ’ એવો ઉત્તેજ છે એ ઉપરથી હિત યાય છે કે ઓવધથી માંડીને તે પુરુચ્ચલિઆ સુધીના ૧૧ ઉપાગો ઉપરાંત ખારમા તરીકે વણ્ણહસા કે દીવસાગરપણ્ણત્તિનો ઉત્તેજ કરાય છે, એટલે કે ખાર ઉપાગોની મજાના પગલે મતભેદ છે આવસ્સય પછી ‘અગવન્નન’ અને આઉરપચ્ચકખાણ્ણા પછી ‘પણા’ શબ્દ વપરાયેલા છે વિશેષમા ૩૫૨મી ગાથામા ‘ઉદ્ધારા શબ્દ પછી ૫ અકપ, જિયકપ, ૧પિ ડનિજ્ઞત્તિ અને ૨ઓહનિજ્ઞત્તિનો નિદેશ છે

વવહારસૂતના હમમા ઉદ્દેશકના અત્રમા ક્યું સ્પષ્ટ ક્યારે લખાય તેનો ઉદ્દેશ કરાતી વેળા નીચે મુજબના ૨૭ આગમોનો-અધ્યયનોનો ત્યા નિદેશ કરાયેલો છે —

દુગાદિછત્રગદ્ધો વહિત્રમાણ ગમિત મગ્ગતિ, ત ચ દશવિહ વસ્થગ દ્વિત્વિવાય, અગ્ગોગ્ગમગમિ ઘાળિત વનિગ્ગદ ત અગમિત, ત ચ પ્રાલ્લો આચારાદિદિગ્ગિયસુત "

૧-૨ આ બનેલાંથી જમે તે એકને ચોથા મૂલ્યનુ તરીકે જોગખાવાય છે

૩ આ માટે જુએ સાતથું પ્રકરણ

(૧) આચારપદ્ધતિ, (૨) સૂચગત, (૩) રહસા, (૪) કૃષ્ણ, (૫) વચહાર, (૬) ઠાણુ (૭) સમવાચ, (૮) વિચાર, (૯) બુદ્ધિયાવિમાણપવિભત્તિ, (૧૦) મહદ્વિચાર-વિમાણપવિભત્તિ (૧૧) અંગચલિયા, (૧૨) વગચલિયા, (૧૩) વિચારચલિયા, (૧૪) અચલિયાવચાચ, (૧૫) ગચલિયાવચાચ, (૧૬) ધરણિયાવચાચ, (૧૭) વેસમણિ-વચાચ, (૧૮) વેસ ધરણિયાવચાચ, (૧૯) ઉદ્ધણિયાવચાચ. (૨૦) સમુદ્ધણિયાચ, (૨૧) દેવિન્દ્રિયાવચાચ, (૨૨) નાગપરિચાવચાચ, (૨૩) ધર્મિભિભાવણા, (૨૪) આરણભાવણા, (૨૫) આસીવિસભાવણા, (૨૬) નિદ્ધિવિસભાવણા અને (૨૭) દ્વિદ્ધિવાચ.

ઠાણુ (સૂ. ૩૯૯)ની શ્રીઅભયદેવસૂરિકૃત ટીકામાં કથું આગમ-કથું અધ્યયન કથ રે ભણાય તે પરત્વે આઠ પદો અવતરણરૂપે અપાયેલાં છે.^૬ તેમાં ત્રણથી માંડીને ત્રણ વર્ણના

૧ આતું બીજું નામ નિસીદ છે. ૨ આતું બીજું નામ આચારરહસા છે.

૩ કાલિક શ્રુત તરીકે જે ઉદ્ધણુચુચનો નિર્દેશ ૧૬મા પૃષ્ઠમાં કરાયો છે તેથી આ કિત્ત છે કે અભિત્ત તે બહુવું બાકી રહે છે.

૪ આનો કલ્પેણ ૧૬મા પૃષ્ઠમાં ગણાવેલ કાલિક શ્રુત અને હિતકાલિક શ્રુતના મધ્યમાં ભેદનો નથી. તે એનો એ એમાંથી એકમાં અંતર્ભાવ થાય છે કે નહિ ? એના પછીના ત્રણ ગ્રંથોને તે પદિભય-સુત્રમાં કાલિક શ્રુત તરીકે ગણાવેલા છે.

૫ "કાલક્રમેણ પત્તં સંવચ્છરમાટણાં હ જં જંમિ ।

ત તંમિ ચેર ધોગે વાણજા સો ય કાલોડયં ॥૧॥

તિવરિષપરિયાગસ્ત ડ આચારપદ્ધતિનામમજ્જવર્ણ ।

ચત્તવરિષસ્ત ય સમ્મે સૂચગતં નામ અંગતિ ॥૨॥

દસકપ્પવચ્છરારા સંવચ્છરપણગદિક્કિયસ્સેવ ।

ઠાણં સમવાઓડવિય અંગે તે ષટ્થવાસસ્ત ॥૩॥

વસવાસસ્ત વિવાહો એકારસજાવસ્ત ય રમે ડ ।

બુદ્ધિયવિમાણમાર્દ અજ્ઞયણા પંચ નાવ્વવા ॥૪॥

વારસવાસસ્ત તથા અરુણવવાયાદ પંચ અજ્ઞયણા ।

તેરસવાસસ્ત તથા ઉદ્ધણસુચાડયા ચત્તરો ॥૫॥

ચોદ્ધવવાસસ્ત તથા આસીવિસમાવર્ણં જિણા તિતિ ।

પન્નરસવાસગસ્ત દિદ્ધોવિસમાવર્ણં તથા ॥૬॥

સોલસવાસારસુ ય એકોત્તરબુદ્ધિસુ જહમ્મં ।

ચારણભાવણ-મહાસુવિણભાવણા-તેયગતિસગ્ગા ॥૭॥

એગૂણવીસવાસગસ્ત ડ દિદ્ધિવાઓ દુકાલમમમં ।

સંપુણગીસવરેષો અણુવાર્દ સંવસુત્તસ્ત ॥૮॥"

૬ આ પૈકી બીજું પદ તેમ જ ત્રીજું પદ ઠાણુની ટીકાના દ્વિતીય પત્રના પ્રારંભમાં પણ શ્રીઅભયદેવસૂરિકૃત અવતરણરૂપે આપ્યાં છે. તેથી તેમાં જ બુદ્ધિવપણુભત્તિની શ્રીશાન્તિચન્દ્ર વાચકે રચેલી વૃત્તિ નામે પ્રમેયસ્તમજ્જુના (પત્ર ૩ આ)માં જ બુદ્ધોત્તરપણુભત્તિના યોગનો અવસર

પર્વાયવાળા સુધીના તેમ જ ૧૯ અને ૨૦ વર્ષના પર્વાયવાળાના અભ્યાસ માટે ઉપયુક્ત કથન સાથે એકતા જોવાય છે એ સિવાયના પર્વાયવાળા માટે મિત્રના જોવાય છે જેમકે ૧૪ વર્ષના, ૧૫ વર્ષના, ૧૬ વર્ષના, ૧૭ વર્ષના અને ૧૮ વર્ષના પર્વાયવાળા માટે ત્યાં અનુક્રમે આસીવિરાલાવણ, દ્વિતીવિરાલાવણ, ત્રીતીવિરાલાવણ, ચતુર્થવિરાલાવણ અને તેયગનિમગ્ગનો નિદેશ કરાયેલો છે આ પાંચેના પશ્ચિમયમુત્તમા મહિષ શ્રુત તરીકે ઓળખાય છે

ઠાણુ (સ્થા ૧૦, ૧૨ ૭૧૫)મા નીચે મુજબ દસ ગાના નામો અપેક્ષા છે —

(૧) કમ્ભવિવાગદ્સા, (૨) ઉનાસગદ્સા, (૩) અતગદ્સા, (૪) અણુતરે વવાયદ્સા, (૫) આયાદ્સા, (૬) પછાવાગરણદ્સા, (૭) અધદ્સા, (૮) દોગિદ્સા, (૯) દીલ્લદ્સા અને (૧૦) સંખેવિતદ્સા.

આ દસે દમાઓના દસ દમ અજ્યયણ (અધ્યયન) છે એનાં નામો પણ આ જ મુત્તમા અપાયેલા છે એની ટીકા (પત્ર ૫૦૬ આ-૫૧૩ આ)મા શ્રીઅભયદેવસૂરિએ આ

વિચારતાં ઉપયુક્ત પદો પૈકી પ્રથમ સિવાયના તમામ અવતરનરૂપે રજૂ કરવામા આવ્યા છે, જો કે એમા કોઈ કોઈ ટાણે ખાસજેઠ જોવાય છે, પણ તે અગોના નામ સાથે સળધ ધરાતા નથી

૧-૨ આનો પ્રસ્તુત ભા. નીચે મુજબ છે —

“દવ દસામો ૫૦ ત૦-કમ્ભવિવાગદ્સામો ઉનાસગદ્સામો અતગદ્સામો અણુતરેવવાયદ્સામો આયાદ્સામો પછાવાગરણદ્સામો અધદ્સામો દોગિદ્સામો સંખેવિતદ્સામો ।

કમ્ભવિવાગદ્સાણ દવ અજ્યયણા ૫૦ ત૦—

મિદપુતે ૧ ત મોક્ષમે ૨ ભદે ૩ સગદેતિ યાન્તે ૪ ।

માદ્ધને ૫ જદિમેને ૬ ત મોગિય તિ ૭ ઉદુવરે ૮ ॥

સદ્સુદાદે આમન્તે ૯ કુમારે હેન્નતી ૧૦ રિતિ ।

ઉનાસગદ્સાણ દવ અજ્યયણા ૫૦ ત૦—

આગદે ૧ કામદે ૨ અ ગામન્તિ ચૂળ્લીવિતા ૩ ।

સુગદે ૪ શુભવતે ૫ મદાન્તિ કુદરોલિન ૬ ॥

રદાન્પુતે ૭ મદાન્તે ૮ જદિનીગિરા ૯ સાન્તિયાવિતા ૧૦ ।

અતગદ્સાણ દવ અજ્યયણા ૫૦ ત૦—

જમિ ૧ માદ્ધ ૨ સોમિલે ૩ ગમગુતે દદમ્બે ૪ ૫ ચર ।

અમલો ૬ ॥ મગાન્તે ૭ ॥ દિદમે ૮ વપ્તેતિય ૯ ॥

પાલે અવતપુતે ૧૦ ત એમેન દવ આદિતા ।

અણુતરેવવાયદ્સાણ દવ અજ્યયણા ૫૦ ત૦—

દિદાસે ૧ ય વળ્લે ૨ ત મુગ્ધવતે ૩ ય કાતિને ૪ [નિય] ।

રદાળે ૫ સદ્ધિદે ૬ ત આગદે ૭ તેતલી ૮ રિતિ ।

દવમ્બદ્ ૯ અતિમુત્તે ૧૦ એમેન દવ આદિતા ।

આયાદ્સાણ દવ અજ્યયણા ૧૦ ત૦ વીધ અમાદિદા ૧ એગીમ ઘવટા ૨ તેત્તીધ

દસાઓ અને એનાં અન્વયણોનો પરિચય આપ્યો છે: કૃમ્મવિવાગદસા એ વિપાક-શ્રુત નામના ૧૧મા અંગનો પ્રથમ શ્વતરકંઠ છે ઉવાસગદસા એ ૭મું અંગ છે. ૮મા અંગના પ્રથમ વર્ગમાં દસ અધ્યયનો છે એટલે એ સંખ્યા વડે ઉપલક્ષિત ગ્રંથને પણ અંતગૃહસા કહેવામાં આવે છે એટલે અહીં દર્શાવેલ અંતગૃહસા તે ૮મું અંગ છે. અણુત્તરોવવાયદસા એ ૯મું અંગ છે. આચારદસા એ દશાશ્રુતસ્કન્ધ તરીકે ૩૮ થયેલો-ઝોળખાવાતો ગ્રંથ છે. પણ્ડાવાગરણદસા એ ૧૦મું અંગ છે. ખાટીની દસાઓ અમને માલમ નથી એમ તેઓ કહે છે છતાં એનાં અન્વયણોનો તો કંઈક પરિચય આપે છે.

તેઓ કૃમ્મવિવાગદસાના અન્વયણનું સ્વરૂપ સમજાવતાં કહે છે કે ગોત્તાસ (ગોત્રાસ) એટલે ઉન્નિઝતક અધ્યયન, અંક એટલે અભગ્નસેન અં, સહસ્રુદાર એટલે દેવદત્તા અં, અને લેમ્છછ એટલે અન્વજી અં છે. સોરિય અં તે વિપાકશ્રુતમાં આઠમા અં તરીકે અપાયેલું છે એમ તેઓ સૂચવે છે એટલે કે અત્ર ક્રમભેદ છે.

અંતગૃહસાનાં અધ્યયનોનો પરિચય આપતાં તેઓ કહે છે કે નમિયી માંડીને અંખડ-પુત્ત સુધીનાં નામો અંતકૃદશાંગના પ્રથમ વર્ગમાંના અધ્યયનસંગ્રહમાં ઉપલબ્ધ નથી. ત્યાં તો ખીન્ન જ નામો છે એટલે એ નામો વાચનાંતરને આભારી હોય એમ સંભાવના કરીએ છીએ.

અણુત્તરોવવાયદસાનાં અહીં આપેલાં અધ્યયનોમાંથી કેટલાંકની જ, નહિ કે બધાંની પ્રમાણતા અનુત્તરોપપાતિકદશાના ત્રણ વર્ગો પૈકી ખીન્ન વર્ગનાં અધ્યયનો

આચાર્યણ તો ૩ અહવિદ્યા ગણિષંપયા ૪ દસ ચિત્તવમાહિદાળા ૫ અગારણ ઉદાસગરહિમાતો ૬ બારણ મિક્કુલુપંદમાતો ૭ પજોસવળાદળ્લો ૮ તોંસં મોહણિજ્જદાળા ૯ આજાદાળ ૧૦ ।

પળ્હાવાગરણદસાણં દસ અજ્ઞયણા પં ૦ તં ૦—ઉવમા ૧ સંજ્ઞા ૨ હિમાસિયાઈ ૩ આચારિયમાસિતાઈ ૪ મહાવીરમાસિઆઈ ૫ સોમગપસિણાઈ ૬ કોમલપસિણાઈ ૭ અદાગપસિણાઈ ૮ અંશુદ્રપસિણાઈ ૯ વાહુપસિણાઈ ૧૦ ।

વંધદસાણં દસ અજ્ઞયણા પં ૦ તં ૦—વંધે ૧ મોકૂલે ૨ ય દેવદિ ૩ દસારમંદલેવિત ૪ આચરિયવિપ્પલિવત્તી ૫ ઉવજ્ઞાતવિપ્પલિવત્તી ૬ ભાવળા ૭ વિમુત્તી ૮ સાતો ૯ કમ્મે ૧૦ ।

દોમેહિદસાણં દસ અજ્ઞયણા પં ૦ તં ૦—વાતે ૧ વિષાતે ૨ ઉવવાતે ૩ સુક્કિતે ૪ કસિળે ૫ વાયાલીસ સુમિળે ૪ તોંસં મહાસુમિળા ૬ વાષતરિં સવરસુમિળા ૭ હરે ૮ રામે ગુતે ૧૦ એમેતે દસ આહિતા ।

દોહદસાણં દસ અજ્ઞયણા પં ૦ તં ૦—ચંદ્રે ૧ સૂતે ૨ સુકે ૩ ત સિરિદેષે ૪ પમાવતી ૫ દીવસમુદ્દોવશ્ ૬ વહુપુત્તી ૭ મંદરેતિ ત થેરે સંભૂતવિચ્ચતે ૮ થેરે પમ્હ ૯ ઝસાવનીસાસે ૧૦ ।

સંરે તદસાણં દસ અજ્ઞયણા પં ૦ તં ૦—સુદ્ધિયાવિપાળપવિમત્તો ૧ મહલ્લિયાવિમાળ-પવિમત્તી ૨ અંગચૂલિયા ૩ વગચૂલિયા ૪ વિવાહચૂલિયા ૫ અરુણોવવાતે ૬ વરુણોવવાતે ૭ ગરુલોવવાતે ૮ વેલંધરોવવાતે ૯ વેસમળોવવાતે ૧૦ ।”

૧ ખીન્ન શ્વતરકંઠ પણ દસ અધ્યયન ૩૫ છે તો પછી એનો અત્ર કેમ ઉલ્લેખ નથી એવા પ્રશ્ન ઉઠાવી તેનો હત્તર શ્રીઅભયદેવસૂરિ એમ આપે છે કે એનું આગળ ઉપર નિવરણ થનાર હોવાથી તે અત્ર આપનામાં આપ્યો નથી. જુઓ પત્ર ૫૦૬ આ-૫૦૭ અ.

સાથે જોવાય છે એટલે આ પણ વાચનાતરને આજારી દશે, નહિ કે લબ્યમાન વાચનાને, એમ તેઓ કહે છે

પ્રત્યક્ષાકરણદશાનુ જે સ્વરૂપ અહીં આપેતું છે તેવું હાલમાં એ જોવાતું નથી, કિન્તુ પાંચ અક્ષર અને પાંચ સ્વરનું પ્રતિષ્ઠાન યનાગ પ્રત્યક્ષાકરણુ જોવાય છે

અન્ધદશા, દ્વિદૃષ્ટિદશા અને દીર્ઘદશાનું સ્વરૂપ મજાવામાં નથી દીર્ઘદશાના પ્રેલક અધ્યયનો નરકાવલિકાશ્રુતસ્કે ધમા જોવાય છે જેમકે ચન્દ્ર સગધી વક્ત અને રજી કરનાર 'ચન્દ્ર' અધ્યયન એવી રીતે 'ચુ' અધ્યયન, 'ચુક' અધ્યયન, 'ઝીદેરી' અધ્યયન અને 'મદૂપૂત્રી' અધ્યયન માટે મમજી સેવુ વિશેષમાં અહીં આપેતું પાંચમું અધ્યયન નામે 'પ્રમાવતી' અધ્યયન નિશ્યાવલિકાશ્રુતસ્કે ધમા જણાતું નથી અને ત્રણ અધ્યયનો વિશે મને કંઈ ખબર નથી એમ શ્રીઅભયદેવસુરિ કહે છે

સ ખેવિતદમા આશ્રીતે તેમનું કહેવું એ છે કે આચાર આદિની ચુલિકા તે અગત્યલિકા, અ તદ્વદશાના જે આઠ વર્ગો છે તેની ચુલિકા તે વર્ગચુલિકા અને વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞાતિ માને ભગવતીની ચુલિકા તે વ્યાખ્યાચુલિકા છે વળી અઋણુ નામના દેવના ઉપપાતને લમતો અન્ધ તે અઋણુપપાત છે અને વઋણુપપાત માં એ પ્રમાણે મમજી સેવુ

વળી આ ત્રીજા અગ (સ્થા ૩ ઉ ૧ સૂ ૧૫૨)માં ચ દપન્નતિ, સૂરપન્નતિ અને દીર્ઘસાગરપન્નતિ એમ ત્રણ પદ્ધતિના નામ છે પ્રસ્તુત સૂત્ર નીચે મુજબ છે —

'તથો વમ્ભીમો કારેણ ભદિગતિ ૮૦-ચદવન્નતી, સૂરપન્નતી, વીલસાગરવન્નતી"
આવસ્થયમુત્તની શ્રીભદ્રબાહુસ્નામીએ રચેલી નિન્નુતિની ૮૦ મી ને ૮૩ મી ગાવામાં નીચે મુજબ દમ આગમોના નામ ઉપલબ્ધ થાય છે —

(૧) આવસ્થય, (૨) દમકાલિય, (૩) હિતરજ્ઞયણ, (૪) આચાર, (૫) સૂચગઠ, (૬) દસા, (૭) કાપ, (૮) વવહાર, (૯) રૂચિપદ્ધતિ અને (૧૦) ઇસિભાસિય શ્રીસિદ્ધસેનસુરિકૃત જયકાપ્યચુલિકા (પૃ ૧)માં નીચે મુજબના હેતુઓને ઉદ્દેશ છે —
(૧) કાપ, (૨) વવહાર, (૩) કાપિયાકાપિય, (૪) ચુલિકાદ્વય, (૫) મહા-કાપમુખ અને (૬) નિસીલ.

આ પ્રમાણે પ્રાકૃત સાહિત્યમાં આગમોના પ્રાકૃત નામોને ઉદ્દેશ જોવાય છે એવી રીતે ગીર્વાણ ગિરામાં ગુધાયેલા સાહિત્યમાં પણ એના નામો સરકૃતમાં નજરે પડે છે એ પૈકી તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર (અ ૧, સૂ ૨૦)ના ભાષ્ય (પૃ ૬૦)માં બાર અમરવિષ્ટ શ્રુતના બાર લેક્ષ્ય તેમ જ અગત્યાલ એવા શ્રુતના પ્રેલક પ્રકારોના નામ છે અ જિતપ્રલક્ષ્યકૃત મિદ્ધાન્તા ભમસ્તવમાં લગભગ ૫૦ આગમોના નામો નજરે પડે છે જ છુદ્ધીવપદ્ધતિની શીશાતિ ચન્દ્રગ્નિકૃત પ્રમેયરત્નમ જ્ઞાપા નામની દીકા (પત્ર ૧ આ-૨ અ)માં બાર ઉપાગોનો ઉલ્લેખ છે

આ પ્રમાણે જે વિવિધ આગમોના નામો જોવાય છે તે પૈકી ૧૦ અગો ત્રિવચના તમામ અગત્યાલ શ્રુત મજા થ છે એનો પચિસ આગળ ઉપર અપાશે એ અગત્યાલ શ્રુતમાં ૧૧૨ ઉપાગો, ૨૪ મૂલસૂત્રો ને ૬ હેતુસૂત્રો પણ આવી ગય છે

પ્રકરણ ૭ મું.

આગમોના પઠનપાઠન માટેની વ્યવસ્થા

આપણે પાંચમા પ્રકરણ (પૃ. ૫૨-૫૫)માં બારમા અંગના પાંચ વિભાગોનો ક્રમ અભ્યાસ-દષ્ટિએ જે રખાયો. દશે તેનો વિચાર કરી ગયા. વળી સ્થાપનાદષ્ટિએ બારે અંગોનો ક્રમ પણ આપણે ત્રીજા પ્રકરણ (પૃ. ૨૫-૨૭)માં જોઈ ગયા. વિશેષમાં ૨૫મા પૃષ્ઠમાં એ પણ જોઈ ગયા કે ગણધરપદવી પછીના હિદાહરણો પછી કેટલાંકને અંગોમા ખુદ ગણધરોએ સ્થાન આપેલું છે એમ શ્રીઆનંદસાગરસૂરિનું કહેવું છે આ ઉપરાંત શ્રીદેવર્દિગણિ ક્ષમાશ્રમણના આધિપત્ય હેઠળ આગમો પુસ્તકારૂઢ કરાયા ત્યારે તે અમુક ક્રમે અને ઢગે લખાયા એવો આપણે સામાન્ય હિલેખ પાંચમા પ્રકરણ (પૃ. ૪૮-૪૯)માં વિચારી ગયા છીએ. અહીં આપણે આગમોના પઠન-પાઠનની વ્યવસ્થાનો વિચાર કરીશું. એ માટે હવે આપણે સીધા પ્રથમ વલ્હારસુત્તના જે હિલેખનો ૬૯ પૃષ્ઠમાં નિર્દેશ કરી ગયા છીએ તે રજૂ કરીશું:—

“તિવાસપરિયાવ્વ સમણસ્સ નિગગ્ગ્યસ્સ કપ્પદ્ અયરપકપ્પે નામં અજ્ઞયણે ઉદ્ધિસિત્તે ।

ચત્તવાસપરિયાવ્વ કપ્પદ્ સૂયગ્ગે નામં અહ્ગે ઉદ્ધિસિત્તે ।

પચ્ચવાસપરિયાવ્વ કપ્પદ્ દસ-કપ્પ-વવહારે ઉદ્ધિસિત્તે ।

અઢ્ઢવાસપરિયાવ્વ કપ્પદ્ ઠાણ-સમવાવ્વ ઉદ્ધિસિત્તે ।

દસવાસપરિયાવ્વ કપ્પદ્ વિયાહે નામં અહ્ગે ઉદ્ધિસિત્તે ।

एकारसवासपरियाव् कप्पद् खुट्टियाविमाणपविभत्तो महल्लियाविमाणपविभत्तो
અહ્ગાચૂલિયા વગગચૂલિયા વિવાહચૂલિયા નામં અજ્ઞયણે ઉદ્ધિસિત્તે ।

चारसवासपरियाव् कप्पद् अरुणोववाव् गरुलोववाव् धरणोववाव् वेसमणोववाव्
વેલંઘરોવવાવ્ નામં અજ્ઞયણે ઉદ્ધિસિત્તે ।

तेरसवासपरियाव् कप्पद् उट्टाणपरियावणिप् समुट्टाणसुप् देविन्दोववाव् नागपरिया-
વણિવ્ નામં અજ્ઞયણે ઉદ્ધિસિત્તે ।

चोद्दसवासपरियाव् कप्पद् द्विमिणभावणा नामं अज्ज्ञयणे उद्धिसित्ते ।

पन्नरसवासपरियाव् कप्पद् चारणभावणा नामं अज्ज्ञयणे उद्धिसित्ते ।

सत्तरसवासपरियाव् कप्पद् विट्ठोविसभावणा नामं अज्ज्ञयणे उद्धिसित्ते ।

एगुगवीसवासपरियाव् कप्पद् दिट्ठिवाव્ નામં અહ્ગે ઉદ્ધિસિત્તે ।

वीसवासपरियाव् सम्णे निगग्ग्ये षट्-मुण्णुवाहं भवद् ।”

આ હિલેખ ઉપરથી કેટલાં વર્ષના દીક્ષાપર્યાયના શ્રમણ શેનો અભ્યાસ કરી શકે તે જોઈ શકાય છે, પરંતુ આ હિલેખ ઠાણની ટીકાગત અવતરણથી તેમ જ પ્રમેયરત્ન-મંજૂષાગત અવતરણથી અમુક અમુક ખામતોમાં ભુલો પડે છે એ હકીકત આપણે ૭૧મા પૃષ્ઠમાં જોઈ ગયા છીએ, છતાં એ ઝટ ખ્યાલમાં આવે તે માટે નીચે મુજબનો કેટો હું આપુ છું:—

૧ આ અવતરણરૂપ આડે પછો શ્રીય ટિનીમહત્તરાધર્મસૂત્ર શ્રીહરિભદ્રસૂત્રિત પંચવત્થુગમાં ૫૮૧ થી ૫૮૮ સુધીની ગાથા રૂપે નજરે પડે છે એટલે આ પછો શ્રીહરિભદ્રસૂત્રિના સમય નેટલાં તેા પ્રાચીન છે જ. આ પછો એ સૂત્રિએ જતે ન રચતાં પૂર્વકાલીન કોઈ કૃતિમાંથી હદ્ધા કર્યા હોય તેા તેમ એ ક્રસપણે કહેવા માટે કાઈ પ્રમાણ જણાવું નથી.

ઈક્ષાપર્થીવ	સૂત્ર નામ (વનહાર પ્રમાણે)	ઠાણની ટીકા પ્રમાણે	પ્રત્યેયરતનમ નૂપા મત અવતરણ પ્રમાણે
૩ વર્ષ	આચાર્યકૃત્ય અર્ચન	→	→
૪ "	સૂચક અગ	→	→
૫ "	દસા, કૃત્ય અને વવહાર	→	→
૮ "	ઠાણ અને સમવાય	→	→
૧૦ "	વિયાહ અગ	નિવાહ	→
૧૧ "	ખુદિયાવિમાણપવિભત્તિ, મહસ્તિયાવિમાણપવિભત્તિ અ ગચ્છલિયા, વગ્ગચ્છલિયા અને વિયાહચ્છલિયા અર્ચન	ખુદિયાવિમાણ વગેરે પાચ અર્ચન	→
૧૨ "	અનુલોપવાચ, ગરુલોપવાચ, ધરુલોપવાચ, વેગમલોનનાચ, અને વેલ ધરોનવાચ અર્ચન	અનુલુપવાચ વગેરે પાચ અર્ચન	અનુલોપવાચ વગેરે પાચ અર્ચન
૧૩ "	ઉટ્ટાણપરિયાવણિચ, સમુટ્ટા ણસુચ, દેવિ દોવવાચ અને નાગપરિયાવણિચ અર્ચન	ઉટ્ટાણસુચ વગેરે ચાગ	→
૧૪ "	દિંદિમાવણા અર્ચન	આસીવિસભાવણ	→
૧૫ "	ચારણભાવણા અર્ચન	દિંદિનિસભાવણ	→
૧૬ "	આસીવિસભાવણા અર્ચન	ચારણભાવણ	→
૧૭ "	દિંદિનિસભાવણા અર્ચન	મહાસુવિણભાવણ	→
૧૮ "		તેયગનિસગ	→
૧૯ "	દિંદિનાચ અગ	દિંદિવાય	→
૨૦ "	સન્નમુચ	મન્નમુચ	→

(૧) ઠાણુની દીકાગત અવતરણ અને પ્રમેયરતનમંજૂપાગત અવતરણમાં એકવક્યતા છે, જ્યારે એ બંનેથી વવહારસુત્રગત ઉદ્દેશ્ય કેટલીક આગતમાં જુદો પડે છે તો એનો સમન્વય કાષ્ટએ કર્યો છે અને હોય તો શો ? અને ન કર્યો હોય તો તે કેવી રીતે થઈ શકે તેમ છે ?

(૨) એક વર્ષના અને બે વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા મુનિ શેનો અભ્યાસ કરે ?

(૩) પાંચ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા મુનિ દસા, કૃષ્ણ અને વવહારનો અભ્યાસ કરી શકે તો છ અને સાત વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા મુનિ શેનો અભ્યાસ કરી શકે એવો પ્રશ્ન ઊઠે છે. એવી રીતે આઠ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા મુનિ ઠાણુ અને સમવાયનો અભ્યાસ કરે તો નવ વર્ષવાળા મુનિ શેનો અભ્યાસ કરે છ યાદિ પ્રશ્ન ઊઠે છે.

(૪) વવહારસુત્રમાં ૧૮ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળાએ શું ભણવું એ વિષે કંઈ ઉદ્દેશ્ય નથી તેનું શું ?

(૫) આવરસયસુત્ર વિષે કશો ઉદ્દેશ્ય નથી તેનું શું કારણ ?

(૬) આચાર તેમ જ નાયાધર્મમકહ્યા વગેરે અંગોના અભ્યાસ માટે અત્ર ક્રમ કંઈ ઉદ્દેશ્ય નથી ?

(૭) ઉપાંગાદિના અભ્યાસ માટે ક્રમ ઉદ્દેશ્ય નથી ?

આ પ્રશ્નોના ઉત્તર વિચારીએ તે પૂર્વે પંચવત્થુગ (ગા ૫૮૫)ની સ્વોપન દીકામાં જે નીચે મુજબ ઉદ્દેશ્ય છે તે નોંધી લઈએ:—

“અરુણોવવાણ વરુણોવવાણ મહલોવવાણ વેલંધરોવવાણ વેસમણોવવાણ”

આ પ્રમાણે આ ઉદ્દેશ્ય અંશતઃ વવહારસુત્રથી જુદો પડે છે, કેમકે અહીં વરુણો-વવાઅનો નિર્દેશ છે, જ્યારે ત્યાં ધરણોવવાઅનો નિર્દેશ છે.

“જૈન સાહિત્યમાં વિકાર થવાથી થયેલી હાની”માં એના લેખક અને પ્રકાશક પં. બેચરદાસ જીવરાજે પૃ. ૧૯૪-૧૯૫માં જે નીચે મુજબ કહ્યું છે તે પણ નોંધી લઈએ.

“પાંચ (છ અને સાત ?) વર્ષના પર્યાયવાળાને અનુક્રમે દશા (ઉપાસકદશા અન્તકૃદશા અને અનુત્તરોપપાતિકદશા ?), કૃષ્ણ અને વ્યવહાર શીખવવાં.”

અત્ર બે શંકાગ્રસ્ત ઉદ્દેશ્ય છે. તેમાં પહેલાથી તેઓ એમ સૂચવતા જણાય છે કે પાંચ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા મુનિને દશા, છ વર્ષનાને કૃષ્ણ અને સાતને વ્યવહાર એમ માનવું કે કેમ ? ખીજા ઉદ્દેશ્યથી તેઓ દશાથી શું સમજવું તે પૂછે છે. પહેલા વિષે હું કંઈ સપ્રમાણ કહી શકું તેમ નથી, પરંતુ ખીજાથી તો ‘દશાશ્રુતસ્કંધ’ સમજવું જોઈએ એમ મને લાગે છે.

‘આઠ અને નવ વર્ષના પર્યાયવાળાને અનુક્રમે સ્થાનાગ અને સમવાયાંગ શીખવવાં’ એવો ઉપર્યુક્ત પુગતક (પૃ ૧૯૫)માં ઉદ્દેશ્ય છે.

અમુક પર્યાયવાળા મુનિએ અમુક ભણવું એ ક્રમ—“આ પર્યાયવાદનું વિધાન પણ ચૈત્યવાસીઓના સમયનું છે” એમ જે પં. બેચરદાસે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે હવે નોંધી લઈએ. તેમણે પોતાના એ કથનના સમર્થનાર્યે નીચે મુજબનો કોઠો આપેલો છે:—

મુનિ	દીક્ષાપર્યાય	મુનિશાન	ક્રમા સૂત્રમા ?
મહાબલ	૧૦ વર્ષ	સામાવિકામિ ૧૪ પૂર્વ	લગનતીસૂત્ર ૫ ૯૬૭-૯૬૮ બા
સુદર્શન	" "	" "	" ૫ ૯૬૯ બા
કાર્તિક	" "	" "	" ૫ ૧૩૮૧ બા
સુદર્શન	૫ "	એકાદશામ	અ તદ્વદન્તા ૫ ૨૩
પૂર્ણિમા	" "	" "	" " "
કાલી આયો	૮ "	" "	" " ૨૫-૩૦
ગુકાલી "	૯ "	" "	" " "
મહાકાલી	" "	" "	" " "
કૃષ્ણા	૮ "	" "	" " "
સુકૃષ્ણા	" "	" "	" " "
મહાકૃષ્ણા	" "	" "	" " "
વીરકૃષ્ણા	" "	" "	" " "
રામકૃષ્ણા	" "	" "	" " "
ધન્ય	૯ માસ	" "	અનુત્તરોપપાતિકક્રમા ૫ ૪
વેદલોક	૬ "	" "	" " ૮

આ પ્રમાણે કેરો રગ્નુ કર્યા પછી ૫ એચરદાસ ૫ ૧૯૬-૨૦૦મા હક છે —

“પર્યાયના ક્રમ પ્રમાણે જ સૂત્રના દાનનુ વિધાન પણ અવાચીન છે અને તે પદ્ધતિ તથા કરીન તપશ્ચ ઉપધાનોની પદ્ધતિ પણ એ ચૈત્યવાસીએ ને પાછા પાડતા માટે જ રચાયેલી છે—એનો આદિપ્રમથ પણ ત્યારથી જ છે—એ એ જન્ને રીતે પ્રાચીન હોત અને વિધિ-વિદિત હોત તો સૂત્ર ત્રયોમા તેનો ઉત્તેજ સા માટે ન મળત ! અને સૂત્રમા વર્ણવાએના આદર્શ શ્રમણો એ રીતને સા માટે ન અનુસરત ? ઉપર જણાવેનો સૂત્રદાન માટેનો પર્યાયક્રમ સૂત્રોમા આવેતા સાધુઓએ સાચવેતા નથી તેથી તે અર્વાચીન છે અને અવિદિત છે તે રીતે સૂત્રમા આવેલા માધુઓ ઉપધાન (યોગોદ્ધન) કરીને જ સૂત્રો ભણ્યા હોય એવો પણ ઉદ્દેશ મળેનો નથી, તેથી તે પ્રકાર પણ અર્વાચીન અને અવિદિત છે ન્યા ન્યા માધુઓના સૂત્રાભ્યાસના ઉદ્દેશો મળે છે, ત્યા કોઇ પણ ઠેકાણે તેઓએ સૂત્રો બણવા પહેલા યોગોદ્ધન કર્યું હોય, એવી છાટ પણ આવતી નથી હું તો માનુ છું કે, જે શ્રમણો નિરતર યોગનિષ્ઠ, તપશ્ચરી, અકપાપી અને સુચિનીત હોય તેઓ માટે તો યોગોદ્ધનનો વિધિ તદ્દન નિરર્થક છે, પરંતુ જે શ્રમણો હરિવદ્દે દર્શોળા તેવા હોય તેઓ માટે—તેવા યોગમયુત ઉદ્ધરકરિઓ માટે—એ યોગોદ્ધનની પદ્ધતિ ઉચિત હોઈ શકે છે અને તેમ હોવાથી જ તે પદ્ધતિનો સમય ચૈત્યવાસીનો સમવર્તી છે એમ મારે જણાવવું પડ્યું છે ‘ઉપધાન કરીને સૂત્રો વાચવા’ એવું વિધાન પણ સૂત્રગત આચારવિધાનમા ક્યાય મળતુ નથી—જણાવતુ નથી માત્ર ‘મહા નિધીય સૂત્ર’ ને અગ્ર બહારનું સૂત્ર છે, અને ચૈત્યવાસીઓની હલકો રિયતિને મમયે સકળા એકું છે, તેમા જ આ ઉપધાનાદિનો ઉદ્દેશ મળી આવે છે આ સુત્ર કોઇ સવ માન્ય નથી પ્રાચીન આચાર્યોમા પણ સૂત્રની પ્રમાણિકતા માટે મોટો મતબેદ થયેલો છે—(જુઓ શતપથી અને મહાનિશીથ)”

૫. એચરદાસના આ કથનનું ચાયાતમ્ય વિચારાય તેમ જ વવહારસુત્તમાં સૂચવેલ અભ્યાસક્રમને ઉદ્દેશીને એ પ્રશ્ન મ્તુ કરાયા છે તેનો ઉત્તર મુજબાવ ને પૂર્વે કેટલીક દકીકતો નોંધી લેવી દુરસ્ત જણાય છે તેમા મોથી પ્રથમ યોગોદ્ધનની આધુનિક પદતિ વિશે અત્ર ઇસારો કરવામાં આવે છે આધુનિક સમયમાં ૪૫ આગમોને અંગે યોગોદ્ધનની ક્રિયા ૯૭ કેટલાક સંધારામાં-મુનિમસુદયોમાં કરાય છે. એ ક્રિયા વખતે સૂત્રવાચના અપાય છે અને પહોંચી શકાય તો દીકા પ્રહિત એ સૂત્રનો અર્થ સમજાવાય છે, નહિ તો જ્વળી મળ માત્રનો સૂત્રનો અર્થ સમજાવાય છે. આ પ્રણાલિકા મુજબ નીચે પ્રમાણેના ક્રમે યોગોદ્ધન કેષ મઠ કેકાણે થતું જોવાય છે:—

(૧) આવસ્સયસુત્ત, (૨) દસવેયાલિયસુત્ત, (૩) ઉત્તરજ્ઞયણસુત્ત, (૪) આચાર, (૫) નિસીહસુત્ત, દસાસુચક્રખંધ અને વવહાર, (૬) ૧૨૦ પમ્પુલ્લુગ, (૭) મહાનિસીહ, (૮) નંદીસુત્ત અને અણુભોગદાર, (૯) સૂચગડ, (૧૦) ઠાણ, (૧૧) સયવાય, (૧૨) આવવામય, રાયપ્પસેણીય, છવાજવાલિગમ અને પણ્ણવણા, (૧૩) નાયાધમ્મકહા, ઉવાસગદસા, અંતગડદસા, અણ્ણતરોપવા-ધયદસા, પણ્ણવાગરણ અને વિવાગસુત્ત, (૧૪) વિઆહપણ્ણત્તિ, (૧૫) સરિય-પણ્ણત્તિ, જંહુદીવપણ્ણત્તિ, અંદપણ્ણત્તિ, કમ્પિયા, કમ્પાવતંસિયા, પુરિંદિયા, પુરંદ્યુલિયા અને વણિહદસા. કેટલાક મુનિઓ પદણ્ણગના યોગોદ્ધનની ક્રિયા કરવા પૂર્વે મહાનિસીહના યોગોદ્ધનની ક્રિયા કરે છે. એવી રીતે કેટલાક સૂરિયપણ્ણત્તિ વગેરે આદ ઉપાગોના યોગોદ્ધનની ક્રિયા કર્યા બાદ વિઆહપણ્ણત્તિને અંગે એવી ક્રિયા કરે છે.

એમ કહેવાય છે કે જે સમયે દસવેયાલિયસુત્ત રચાયેલું ન હતું તે સમયે તેના સ્થાનમા આચાર ભણાવીને વડી દીક્ષા અપાતી અને ત્યાર બાદ ઉત્તરજ્ઞયણસુત્ત, નિસીહ વગેરેના યોગો થતા. એ સમયને ઉદ્દેશીને વવહારસુત્તનો ઉલ્લેખ સમજવાનો છે એમ કેટલાક માનતા હોય એમ લાગે છે.

વળી એમ પણ કહેવાય છે ઉત્તરજ્ઞયણસુત્તના યોગવહનનો કાળ નિયત નથી—અમુક દીક્ષાપર્યાય પછી જ એનું અધ્યયન થાય એમ નથી કે જે હકીકત ખીજ પણ કેટલાક આગમોને લાગુ પડે છે.

પ્રસેચરતમજૂષા (પત્ર ૩ આ અને ૪ અ)માનો નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ હવે આપણે નોંધીશું:—

“અત્ર પચ્ચવસ્તુકસૂત્રે દશવર્ષપર્યાયસ્ય સાધોઃ મગ્ગવત્પદ્મપ્રદાનેઽવસારસ્ય પ્રતિપાદનાત્ પઠ્ઠાદ્વત્તયા જ્ઞાતાધર્મકથાદ્વસ્ય પ્રદાને તદનન્તરમવસારઃ, કારણવિશેષે ગુર્વાજ્ઞાવશાદર્વાગપિ, તતસ્તદુશ-જ્ઞત્વાદસ્ય તદનન્તરમવસાર इति संभाव्यते, ચોગવિધાનસામાચાર્યામપિ અજ્ઞયોગોદ્વહનનન્તરમેવોપદ્મ-યોગોદ્વહનસ્ય વિધિપ્રાપ્તવાદિતિ ।”

૧ આકરપચ્ચક્રખાણ, (૨) મહાપચ્ચક્રખાણ, (૩) દેવિંદત્યવ, (૪) તંદુલવેયાલિય, (૫) સંચારગ, (૬) ભત્તપરિણ્ણ, (૭) આહારણપડાગા, (૮) અણ્ણવિનળ, (૯) અંગવિનળ, (૧૦) ચહસરણ, (૧૧) દીવસાગરપણ્ણત્તિ, (૧૨) સંગહણી, (૧૩) ભેષસકરંડગ, (૧૪) મરણસમાહિ, (૧૫) તિથો-ગાત્રી, (૧૬) સિદ્ધપાહુડ, (૧૭) નરયચિસત્તિ (૧૮) અંદાવિનક્રય, (૧૯) પંચકમ્પ અને (૨૦) જ્યકમ્પ.

હવે આપણે ૭૬ મા પૃષ્ઠમા જે સાત પ્રશ્નો ૧૭૭ થયા છે તેના ઉત્તર ક્રમશઃ વિચારીશું —

(૧) કેટલા દીક્ષાપર્થાયવાળા મુનિ શેનો અભ્યાસ કરે અને લગતો વયહારમુક્તનો

ઉત્તેજ અન્ય ઉત્તેજોથી સર્વાંશ જુદો પડતો નથી, કેમકે ત્રણથી તે તેર વય સુધીના દીક્ષા પર્થાયવાળા તેમ જ ઐગણીમ નર્મના દીક્ષાપર્થાયવાળા મુનિના અભ્યાસ પત્તે તે ૧૩૫૫ એક વાચના ૭ જ આથી એક શકાજે કે કેવળ ઐદ્યથી અઠાસ વર્ષના દીક્ષાપર્થાયવાળા મુનિના અભ્યાસ માટે ભિન્નતા છે વિગેષમા એ ભિન્નતા, એક તો અભ્યાસ માટેના દીક્ષાપર્થાય પત્તેની અને બીજી પાઠ્ય-પુસ્તક પત્તેની એમ બે પ્રકારની જોવાય છે ૧૫૪ શબ્દોમાં કહ્યું તો વયહારમુક્ત પ્રમાણે પદર વર્ષના, સોળ વર્ષના અને અત્તર વર્ષના દીક્ષાપર્થાયવાળા મુનિ જેનો અભ્યાસ કરે તેનો તેનો અભ્યાસ અન્ય ઉત્તેજ પ્રમાણે સોળ વર્ષના, ઐદ્ય વર્ષના અને પદર વર્ષના દીક્ષાપર્થાયવાળા મુનિ કરે વળી વયહારમુક્ત પ્રમાણે દ્વિંમહુલ્લાવણા એ પણ એક પાઠ્ય-પુસ્તક છે કે જેનો નિઃશ અન્ય ઉત્તેજમા નથી એવી રીતે અન્ય ઉત્તેજમા નિર્દેશાયેલા મહાસુવિહુલ્લાવણા અને તેયગનિસંગતો વયહારમુક્તમા ઉત્તેજ નથી વિશેષમા અત્તર વર્ષના દીક્ષાપર્થાયવાળા મુનિ અન્ય ઉત્તેજ પ્રમાણે તેયગનિસંગતો અભ્યાસ કરે તો વયહારમુક્ત પ્રમાણે તો દ્વિંમહુલ્લાવણાનો અભ્યાસ કરે એમ સમજાય છે

આ પ્રમાણે જે બે પ્રકારની ભિન્નતા જોવાય છે તેનું શુ કારણ હશે એનો ઉત્તર કાષ્ઠએ અત્યાર સુધીમા આપ્યો હોય એમ જણવું નથી આથી મને જે સુત્ર છે તે હું કહું છું અને તે ઉપર મથાર્થ વિચાર કરતા વિગેષજોને વિનવું છું વયહારમુક્ત શ્રીભદ્રપાહુ સ્વામીના સમય ૧૪૧ ત્યાંપુ નથી, કેમકે એના ઉપર એમણે નિજગુપ્તિ નથી કે એટલે એ વીરમવત્ ૧૭૦ની પૂર્વેની કૃતિ છે કાણુમન અવતરણરૂપ પછો શ્રીહરિભદ્રસુરિએ ૧૭૭ થયા છે એટલે એ પછો એમના મમવથો અર્વાચી નથી એટલું આપણે જાણી શકીએ છીએ એ કેટલા પ્રાચીન છે-વયહારમુક્તની ન્યૂના કરતા પ્રાચીન છે કે કેમ તે જણવું બાબી રહે છે અવી પરિસ્થિતિમા નિર્વાચનક ઉત્તર આપણે મુકેલ છે, તેમ જના એમ હું સૂચવું છું કે નનહારમુક્ત પ્રમાણેનો અભ્યાસક્રમ વિશેષ પ્રાચીન જણાય છે એ અભ્યાસક્રમ આગળ ઉપરના વિદ્યાર્થીઓને મુગમ નહિ જણવાથી એમા પરિવર્તન કાણુ હશે પ્રદાય એમ પણ હોય કે બે જાતના અભ્યાસક્રમો બે જાતની વાચનાને આભારી હોય

(૨) જેમ અમારે પણ પ્રાથમિક શાળામા અમુક વયના જ બાળકોને નહિ કે કેથી નાના માળકોને દાખલ કરાય છે તેમ અમારે ના અભ્યાસ માટે ત્રણ વર્ષનો દીક્ષાપર્થાય ઐગણીમા એકો હોવો એકજે એ દષ્ટિએ આ બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર વિચારી સમય વળી એમ પણ જાણ કે એની પદલાના નણ વર્ષોમા આગળ કારના અભ્યાસની ભુમિકા તેવાર કમલી હો વળી એમ પણ જાણવું છે કે એ ત્રણ વર્ષો દરમ્યાન આનન્દમયમુક્ત, આયાર ને ઉત્તરજંઝામુક્તનો અભ્યાસ કરાશે હશે, અને દસમેયોલિયમુક્ત રચયા બદલેને પણ અભ્યાસમા રચાન મળ્યું હશે

(૩) પાંચ વર્ષના દીક્ષાપર્થાયવાળા મુનિના અભ્યાસ માટે દસમા, કર્પ ને વયહાર એમ ત્રણ પાઠ્ય-પુસ્તકો જતાવાયા છે તેતેમણે ત્રણ વર્ષમા પૂર્ણ કરવાના હશે એમ જાણે છે,

૧ નુઓ ૭૬મા પૃષ્ઠ ઉપર આપેલો વયહારમુક્તની સ્થાપના દીક્ષા ૭૬ મા

એકે એ ત્રણેનો સાથે અભ્યાસ કરવાનો હશે કે 'એક પછી એક તે કહેવું' મુશ્કેલ છે, અત્યારે B. A. ની પરીક્ષા માટે બે વર્ષમાં જેટલાં પાઠ્ય-પુસ્તકોનો અભ્યાસ થવો જોઈએ તે પ્રથમથી નક્કી કરાય છે અને પછી એ બધાંનો સાથે જ અભ્યાસ ન કરાતાં સમગ્ર અનુસાર એનો અભ્યાસ કરાય છે તેમ દસા, કર્પ અને વવહાર માટે સંભવે છે. આ પ્રમાણેનો ઉત્તર આઠ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા મુનિના અભ્યાસ માટે આપી શકાય. વળી સત્તર વર્ષના દીક્ષા-પર્યાયવાળા મુનિ માટે પણ આમ જ હકીકત હશે, એકે એમને માટે વવહારસુત્ત મુજબ તો બે વર્ષ પર્યાંત એક જ પાઠ્ય-પુસ્તક જોવાય છે, બ્યારે પાંચ અને આઠ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા મુનિ માટે તો જેટલા વર્ષના અભ્યાસ છે તેટલાં પાઠ્ય-પુસ્તકો જોવાય છે.

(૪) ચોથા પ્રશ્નનો ઉત્તર ખીજા પ્રશ્ન ઉત્તરમાં આવી જાય છે.

(૫) દીક્ષા લેતા કે તે પૂર્વે પણ આવરસયસુત્તનો અભ્યાસ થઈ જતો હોવાથી એનો ઉલ્લેખ નહિ કરાયો હશે એમ લાગે છે.

(૬) આચાર માટે તો ખીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર વિચારવો. નાયાધર્મમકહા વગેરે અંગેના અભ્યાસ માટે એમ સમજાય છે કે ઝોઝામાં ઝોઝા ત્રણ વર્ષની દીક્ષાપર્યાયવાળા મુનિને પોતાના અભ્યાસ દરમ્યાન બ્યારે રસાનુકૂળતા જણાય ત્યારે તેઓ નાયાધર્મમકહા વગેરે અંગોનો અભ્યાસ કરે. એ માટે કોઈ અમુક સમય નિયત નથી. વળી એ નિયત કરવાનું કંઈ ખાસ કારણ પણ નહિ હશે.

(૭) ઉપાંગોના અભ્યાસ માટે પંચવત્થુગમાં સૂચવ્યા મુજબ અમુક અંગનું યોગો-દ્વહન થતાં તેના ઉપાંગનું પણ તદ્દનંતર યોગોદ્વહન કરવું જોઈએ એટલે અમુક અંગનો અભ્યાસ થઈ રહ્યા બાદ તેના ઉપાંગોના પણ અભ્યાસ થતો હશે એમ લાગે છે.

હવે આપણે છેદસૂત્રાદિના અભ્યાસની વ્યવસ્થા વિચારીશું. છેદસૂત્રોની સંખ્યા પ્રથમથી જ છની હશે કે ઝોઝીવતી તેનો નિર્ણય કરવા માટે અત્ર અવકાશ નથી એટલે અહીં તો આચારપકરપ, દસા, કર્પ અને વવહાર એ ચાર છેદસૂત્રોના પદનપાદન માટે વવહારસુત્ત વગેરેમાં ઉલ્લેખ છે એટલી કામચલાઉ નોંધ લઈશું.

મૂલસૂત્રોની સંખ્યા અમુક વખત સુધી તો ત્રણની જ હશે અને એ ત્રણમાં આવરસયસુત્ત, ઉત્તરજ્ઞયણસુત્ત અને દસવેયાલિયસુત્તનો ઉલ્લેખ થતો હશે. એમ લાગે છે આવરસયસુત્ત તો શ્રાવક પણ ભણી શકે છે એટલે એને દીક્ષાપર્યાય સાથે ખાસ સંબંધ ન પણ હોય^૩ દસવેયાલિયસુત્ત રચાયું તે પૂર્વે ઉત્તરજ્ઞયણસુત્ત રચાયું હોય એમ લાગે છે એના પદન માટે નીચે મુજબ ઉલ્લેખો જોવાય છે:—

૧ પં બેચરદાસના મત મુજબ તો એક પછી એક કે મ કહી શકાય. જુઓ પૃ ૭૬, પં. ૩૧-૩૨

૨ ૭૮માં પૃષ્ઠના અંતમાં આપેલા પંચવત્થુગ (પંચવસ્તુક)મત ઉલ્લેખ અનુસાર દસ વર્ષથી અધિક દીક્ષાપર્યાયવાળા મુનિ નાયાધર્મમકહાનો અભ્યાસ કરે અને કારણશાત્ એ પૂર્વે પણ કરે.

૩ પંચવત્થુગ (ગા. ૯૭૭)ની સ્વોપજ્ઞ દીકા (પત્ર ૧૪૮ અ)માં નીચે મુજબ પંક્તિ છે:—

“પ્રાપ્તશ્ચ કલ્પિકોઽવ મળ્યતે, પુનરાવશ્યકાદિસૂત્રસ્ય ચાવત સૂત્રકૃતં-દ્વિતીયાન્ન તાવત્ત યદ્ યેનાઘીનમિત્ત-ઘટિનમિત્તયઃ તદ્દેવ.”

આ ઉપરથી એ વાત ફક્ત થાય છે કે સૂત્રકૃતના પદન પૂર્વે આવરસયસુત્તનું પદન હોય છે.

(૧) ઉત્તરવૃત્તયજુસ્તની નિજ્યુત્તિમાં શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી કહે છે —

‘કમરતરેણ પગ્ય આચારસ્સેવ સ્વરિમાદ ત્ત્વ’

તમ્હા ર સત્તરા છલુ અજ્ઞપણા હુતિ પાવચ્ચા ॥૧૥”

(૨) આની વૃત્તિ (પત્ર ૫ અ)માં વાલ્લિતાલ શ્રોશાન્તિપુરિ કહે છે —

“ક્રમાપેક્ષમુત્તર, જ્ઞાનપાર્થિવાદિત્વામધ્યપદલોપી સમાષ, તેન પ્રકૃતમ્-અપિહૃતમ્ રહ ચ ક્રમોત્તરેનેતિ માવત ક્રમોત્તરેણ, एतानि हि श्रुतात्मकत्वेन साधोपशमिकमावह्यणि तद्ग्रायेर आचारारहस्योपरि पठ्यमानत्वेनोत्तराणीत्युच्यते, अत एव आह- आचारस्सेव स्वरिमा,’ તિ એવગમે નિમ્નમ, તત્તથ આચારત્વોપવેવ-વત્તરાણાલમેવ ‘રમાનિ’ इति हृदि विपरिवर्तमानतया प्रत्यक्षानि, पठितवन्त इति गम्यन्ते, ‘તુ’ વિશેષણે, વિશેષધાવ યમા-શુટપદમચ યાવદેવ ક્રમ, તદારત્તતુ દશ્યૈકાલિકોત્તરકાલ પઠપન્ત રતિ, ‘તમ્હા ર’ તિ ‘તુ’ પૂરણે, યત્તદોચ નિત્યમનિમ્નમ્-ચ’ તદો પ્રત્યક્ષાચારત્વોપદેવમાનિ પઠિતવન્તસ્તસ્માદ્ ‘વત્તરાણિ’ વત્તરશબ્દવાચ્યાનિ”^૧

આ ઉપરથી એટલું જાણી શકાય છે કે અસંવના વખતમાં, ઉત્તરવૃત્તયજુસ્તનું પદન આચાર પછી યવુ હવુ, પરવુ ઇસવેયાલિયમુત્ત રચાતા એના પછી એવુ પદન થવા લાગ્યું, પરવુ આચાર અને ઇસવેયાલિયમુત્તના પદનો એક નિયત સમય હોય તો તે કયો તે આ ઉપરથી જણાવુ નથી

તમામ પ્રતીર્ણના પદન માટે શાષ્ટ રપષ્ટ ઉત્તેજ શાસ્ત્રમાં હોય તો તે મારા જાણુ વામાં નથી જાણી પેટલાક વિશે તો વચહારમુત્ત વગેરેમાં નિર્દેશ એવાય છે

દીક્ષાપર્વાયના ક્રમ પ્રમાણે આગમોના અભ્યાસ કરાવવાનું વિધાન ચૈત્યવામીઓને પાંજો પાડવા માટે રચાયેલું છે અને એનો આદિ સમય પણ ત્યારથી જ છે એમ જો પ એચરદાસનું કહેવું છે તે હવે વિચારીશું

આપણે જોઈ ગયા તેમ વચહારમુત્તમાં પર્વાયના ક્રમ પ્રમાણે મૂવના દાર્નના વિધાનનો ઉત્તેજ છે, ત્યારે ચૈત્યવામીઓનો ઉદ્ભવ તો શ્રીહરિક્ષદ્રસરિના સમયનો મનાય છે એટલે પરિતજનુ કથન વિચારણીય અને છે વળી અત્ર એ વાત પણ નોંધી લઈએ કે શુ એવો પ્રમ ન ઉદાવી શકાય કે ઉપર્યુક્ત વિધાન એ રાજમાર્ગ છે અને એથી એ મિવાધનો ખીલે માર્ગ વિશિષ્ટ ગાનીઓ માટે જરૂર હોઈ શકે અને એથી તો શ્રીમહાબલ વગેરે પેટલાક અનગારાનો સ પૂર્ણ આગમોના અભ્યાસ ઉપર્યુક્ત દીક્ષાપર્વાય કરતા અલ્પ સમયમાં થયેતો જોઈ શકાય છે

હવે આપણે યોગોદ્દનના સળધમાં ૫ એચરદાસનું જો કહેવું છે તેનો ઉત્તર વિચારીશું તેઓ યોગોદ્દનનો ઉદ્ભવ શ્રીહરિક્ષદ્રસરિના સમયમાં અને તે પણ ઉત્તરતી માટેના મુનિઓ માટે યોગ્યથેતો માને છે વળી તેઓ કહે છે કે આગમોમાં શાષ્ટ-પણ રચે

૧ અને મળતા હશેજો ઉત્તરવૃત્તયજુસ્તની શ્રીભાવવિનિવૃત્ત વ્યાખ્યા (પત્ર ૧ અ)માં તેમ જ એની શ્રીકમલસવમહત્વ વૃત્તિ (પત્ર ૧ આ)માં એવાય છે, પરવુ એ સળધમાં એ એમાથી એક હવ વિશેષ પ્રકાર પાડી નથી

યોગોદ્ધન કરી આગમો ભણવાનું વિધાન નથી તેમ જ તેવી રીતે કોઈ આગમ ભણ્યા હોય તેવો ઉલ્લેખ નથી.

આ સંબંધમાં હું એમનું તેમ જ એમના જેવી માન્યતા ધરાવનારાઓનું નીચે મુજબની હકીકતો તરફ સચિત્ર ધ્યાન ખેંચું છું જેથી આ આગતનો અંતિમ નિર્ણય થઈ શકે.

(૧) પંચવત્યુગની નીચે મુજબની ૫૮૯મી ગાથામાં તેમ જ એની રસોપર ટીકામાં આગમમાં ઉપધાન વિષે ઉલ્લેખ છે એમ જે કહ્યું છે તેનું શું?—

“ઉષદ્ધાણં પુણ આયંવિલાદ જં જસસ વન્નિમં સુત્તે ।

ત તેણેવ ઉદેઅં દ્વરા આણાદ્ધા દોલા ॥૫૮૯॥”

(૨) પંચવત્યુગ (૧ગા. ૫૮૮)માં જે જોગવિહાણુ જોવાની ભલામણ છે તે ગ્રંથ કેટલો પ્રાચીન છે?

(૩) ઠાણુ (રયા. ૩; સૂ. ૧૩૬ તેમ જ રયા. ૧૦; સૂ. ૭૫૮)માં, સમવાય (સ. ૩૨)માં, ઉત્તરજ્ઞયણુસુત્ત (અ. ૩૪, ગા. ૨૭ ને ૨૯)માં અને અંગચૂલિયામાં એમ અનેક રચણે જોગવિહિ યાને યોગોદ્ધન વિષે ઉલ્લેખ જોવાય છે તેનું શું?

(૪) યોગોદ્ધન જેવી વિધિ વૈદિક કે બૌદ્ધ શાસ્ત્રોના અભ્યાસ માટે તે તે શાસ્ત્રમાં છે કે નહિ?

(૫) વિસેસાવસ્થયભાસ (૨ગા. ૨૪૫૭)માં ‘જોગ’ વિષે ઉલ્લેખ છે અને એની ટીકામાં, ભલધારી શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિએ શ્રીઆષાઠસૂરિએ પોતાના અનેક શિષ્યોને યોગ શરૂ કરાવ્યા, પરંતુ તે જ દિવસે હૃદયશૂલથી પીડાઈ તેઓ કાલ કરી નવિનીશુદ્ધિ વિમાનમાં દેવ થયા અને ત્યાંથી શિષ્યોને યોગ પૂર્ણ કરાવવા માટે પોતાના માનવી શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો છતાંદિ હકીકત આપી છે તેનું શું? વિશેષમાં આ હકીકત ચૈત્યવાસીઓના સમયની છે એમ કહેવા માટે કંઈ આધાર છે ખરો?

આપણે આ પ્રકરણ આગળ ચલાવીએ તે પૂર્વે કેટલાંક અંગોમાં અનગારોના-જૈન મુનિઓના સૂત્રાભ્યાસ વિષેના ઉલ્લેખ મળી આવે છે તે સંક્ષેપમાં નોંધી લઈએ:—

અનગાર	અભ્યાસ	અંગ
ખંદઅ (સ્કંધક)	સામાયિકથી માંડીને ૧૧ અંગ વિઆહુપણુણુત્તિ (શ. ૨, ઉ ૧; સૂ ૯૩)	
કાલોદાયી (કાલોદાયી)	” ” ” ” ” ”	(શ ૭, ઉ. ૧૦; સૂ ૩૦૫)
ઉસલદત્ત (ઋપલદત્ત)	” ” ” ” ” ”	(શ ૯, ઉ. ૩૩; સૂ ૩૮૨)
દેવાણુંદા (દેવાનંદા)	” ” ” ” ” ”	(શ ૯, ઉ ૩૩, સૂ ૩૮૨)

૧ “તં પુગ વિચિત્તમિત્યં મણિયં જ જમ્મિ જમ્મિ અંગાઓ ।

ત જોગવિહાણાઓ વિસેસઓ દ્વય ણાદવ્વં ॥૫૯૮॥”

૨ “સેવવિપોલાસાદે જોગે તદ્દિવસદ્દિયસૂલે ય ।

સોદ્ધમ્મનહિણિયુમ્મે રાયગિદ્દે મૂરિયવલભદ્દ ॥૨૩૫૭॥”

અનગા	અવધાસ	અગ
મેદુ (મેઘ)	સામાયિકથી ૧૧ અગ નાયાન (શ્રુ ૧, અ ૧, સુ ૨૦)	
ધાનન્યાપુત (સ્વાપત્યાપુત)	૧૪ પૂર્વો , (શ્રુ ૧, અ ૫, સુ ૫૪)	
સુઅ (સુક)	" " " (શ્રુ ૧, અ ૫, સુ ૫૫)	
ધૃષ્ટુ (ધન્ય)	૧૧ અગ " (શ્રુ ૧, અ ૧૮, સુ ૧૩૯)	
" (૧)	" " અણુતરોનવાહયદમા (૫ ૪ અ)	
ગાયમ (ગાતમ)	" " અ તગડસા (૫ ૨ આ)	
સુખાહુ (સુખાહુ)	" " વિવાગસુય (શ્રુ ૨, અ ૧ ૫ ૬૪ અ)	

આ ઉત્તેઓમા સામાયિકથી માઠીને ૧૧ અગ ૩ ૧૪ પૂર્વોના અવધામની વાત જોવાય છે વિશેષમા દેવાણુ દાને લમતા ઉલ્લેખ ઉપરથી જો જાણી શકાય છે કે એ અર્થાએ ચ દના (ચ દનબાળા) અર્થા પાસે સામાયિકથી માઠીને ૧૧ અગેને અવધાસ કર્યો હતો અત્ર ગોશાલકના સમયમા નિઆહુધૃષ્ટુત્તિ (ચ ૧૫, સુ ૫૫૩ મા જે નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છે તે ૫થુ જોઈ લઈએ —

“ સુમ ગોસાલા ! મળવયા ચેવ દશાવિષ માવયા ચેવ ચુદ્ધુતીષ ”

દરે આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરીએ તે પૂર્વે જૈન જમતમા અમુક અરી ચર્ચાવેતો એક પ્રત્ર વિચારી લઈએ એ પ્રત્ર એ છે કે આવધાને અને આવિકાઓને આમત્રો વાચવાનો-ભણવાનો-અધિકાર અરો કે નહિ ! અ ચ શબ્દમા કહું તો જેમ વેદના મ મધમા એમ કહેવાય છ કે સ્ત્રીઓને અને શકોને વેદ ભણવાનો અધિકાર નથી તો આવકર્ગને આમત્રો વાચવાની છૂટ અરી કે નહિ ! આ પ્રશ્નની તરફેણમા હિતગ આપનારા પૈકી એક તો ૫ બેચરદાસ છે તેમણે પોતાના મત-બના સમર્થનાર્યે જે બહાવોદ કર્યો છે તે ઉપરથી નીચે મુજબ માત્ર દર્શીશો તારવી શકાય છે —

(૧) તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદ (૫ ૪૧૩)મા નીચે પ્રમાણેનુ ૫થ છે તેનું શુ !

ચલ્લીશૂચ્ચાના મુલા ચારિત્રકાદિનામ્ ।

વચારનાથ તત્ત્વજ્ઞ સિદ્ધાંત પ્રાદ્યૈ વૃત્ત ૬”^૧

(૨) તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદ (૫ ૪૧૨)મા નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છે તેનું કેમ !

‘ વત ઉલ્લમમે —

‘ સુત્તમ વિદિતિય કાટિય-ઉકાલિવવસિદ્ધત ।

ધો ચાલ-વાદન્ય ૫૬”મુદય ત્રિજરોદિ” ૭’

(૩) વિમેસાવચ્ચયણાસામી મલધારી ધીલેમચન્દ્રચરિત્ત ૪તિ (૫૧ ૨૯૯)મા નીચે મુજબની ૫મિમા આનમો ૨૧ ૮ નિંચ છે તેનું કેમ !

૧ આ સમયમાં કુમારપાડવરિય ધાને પ્રાકૃત દ્વયાશયની રૂપિમા જે નીચે મુજબનુ ૫થ નિદસ્યુ છે તે જોઈ લઈએ —

‘ કાટાશાદિકકામયમરચન્દુદિનેરુડા ।

પ્રાદ્યગમકરુદો મચરુદ્ધો નમો નમ ૬”

“તત્ર યથાપિ દૃષ્ટિવાદે સર્વસ્વાપિ વાદ્મયસ્યાગતારોડ્ઠિ, તથાપિ દુર્મેધતા તદવધારણાચ-
યોગનાં મન્દમતીનાં, તથા શ્રાવણાદીના સ્ત્રીના ચાતુષદાય નિર્મૂળના વિરચના શેષશ્ચર્યસ્યેતિ”

(૪) શ્રાવકોને આગમો વાંચવાનો અધિકાર ન હોત તો તે વિષેનો નિષેધાત્મક ઉત્તેષ કોઇ સૂત્ર-અંગ-ગ્રંથોમાં કેમ મળતો નથી ?

(૫) કિંતુ એ કે ભિક્ષુગીએ શ્રાવકોને આગમો ન વંચાવવા એવો કોઇ ઉત્તેષ કેમ જણાતો નથી ?

(૬) સંખોધપ્રકરણ (પૃ. ૧૩)માં કહ્યું છે કે:—

“તં ન જઓ અંગાડસુ સુધ્વઢ તત્ત્વજ્ઞના એવં ॥૨૬॥

લલ્લદા ગહિયદા પુચ્છિઝદા વિણિચ્છિદા વા

અદિગયજીયાજીવા અચાન્નજ્જના પવયગામો ॥૨૭॥”

આથી શ્રાવકો સુદૃઢ વિચારને જણાવાના અધિકારી હરે છે એ સંખંધમાં બે મત નથી, કિન્તુ સખંધાર્થ, ગૃહીતાર્થ, પૃષ્ઠાર્થ, ત્રિનિશ્ચિતાર્થ, ઇલાણવના જણુદાર અને પ્રવચનથી અચા-
લનીય રૂપે જે શ્રાવકોને વર્ણવેલા છે તેવી તાકાત તેમણે આગમો ભણીને મેળવી હોવી જોઈએ, કેમકે સૂત્રોમાં જ્યાં સ્વપ્નપાદકેનું વર્ણન આવે છે ત્યાં તેમને માટે ગહિયદા લલ્લદા પુચ્છિઝદા વગેરે સંખોધનો (વિશેષણો) વપરાયેલા છે તો શું આ સ્વપ્નપાદકો પણ શ્રાવકોની પેઠે માત્ર સ્વપ્નશાસ્ત્ર સાંભળી સાંભળીને શીખ્યા હોવા જોઈએ અને નહિ કે વાંચી વાંચીને કે ભણી ભણીને ?

(૭) ઉપર્યુક્ત “સંખોધનો (વિશેષણો) શ્રાવકોને અપાયાં હતાં ત્યારે સૂત્રગ્રંથો લિપિમદ્ થયા ન હતા, એથી શ્રાવકો એ અરણ્યવંશી ગ્રમણો પાસે જઈને વીરનું પ્રવચન સાંભળતા હતા અને તે સાંભળેલા પ્રવચનને પોતાના નામની પેઠે કહ્યું રાખતા હતા—સાધુઓ પણ એમ જ કરતા હતા સમવાયાંગસૂત્રમાં ઉપાસકદશાંગસૂત્રના વિષયનો ઉત્તેષ કરતાં ઉપાસકોના શ્રુતપરિગ્રહો—શ્રુતાભ્યાસો પણ વર્ણવાયા છે—ઉપાસકોના તે શ્રુતપરિગ્રહો આ વાતને સ્પષ્ટ કહે છે કે શ્રાવકો વર્ધમાનના પ્રવચનને કહ્યું રાખતા હતા. જે તેઓને તેમ કરવાને અધિકારી ન ગણવામાં આવતા હોત તો તે સમયે એવું બીલું કંયું શ્રુત હવું કે જેનો તેઓ સ્વીકાર કરે તેમ હતા ?

અત્ર આપેલી સાત દલીલો પૈકી પહેલી ત્રણનો નિર્દેશ કર્યા બાદ પં. એચરદાસે કહ્યું છે કે “ઉપર જણાવેલાં એક કરતાં અધિક પ્રમાણોથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે આગમોની ભાષા પ્રાકૃત એટલા માટે જ રાખવામાં આવી છે કે, તે દ્વારા આજાળગોપાળ વિના પ્રયાસે તેને વાંચી શકે, ઉચ્ચારી શકે અને સમજી શકે. આ રીતે આપણે ભાષાદષ્ટિએ, તે પણ આગમપ્રમાણ્યુર્વક આપણો આગમ વાંચવાનો અધિકાર સાખીત કરી શકીએ છીએ.”

આ પ્રમાણેના પક્ષને વિશેષતઃ સમર્થિત કરનારી અન્ય કોઇ દલીલ કોઇ તરફથી રજૂ થયેલી હોય તો તે મારા જણવાજોવામાં નથી એટલે આ પ્રમાણેના પક્ષની તરફેણમાં બીજી કેટલીક હકીકતો કે જેણે કેટલાક દલીલ તરીકે ગણવા પ્રેરાય તેવો સંભવ છે તેનો હું અત્ર ઉત્તેષ કરું છું.

(૧) પ્રત્યેક તીર્થંકર વિંશતિસ્થાનકતપમાંથી ઓછામાં ઓછા એક પદની અને વધારેમાં

વધારે વીસ પત્રની આરાધના કરે છે આ પદો પૈકી 'ગુન' પદની આરાધનાની વ્યાખ્યા ઉપરથી ગૃહસ્થો ૧૨ અંગોનો અભ્યાસ કરી શકે એવો અર્થ ઉપજતી કહાય છે

(૨) રાયપમેણીયમુત્ત (અ. ૬૧)ની શ્રીમલયગિરિસ્મૃતિ દીકા (પત્ર ૧૨૮ આ)માં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે —

“યત્રાપિ શ્રવણ સાધુ માહન પરમગૌતમ શ્રાવકોઽભ્યાગચ્છતિ તત્રાપિ હસ્તેન”

અહીં 'માહન'નો અર્થ 'પરમ ગીતાર્થ શ્રાવક' કર્ત્તૃ છે અને 'ગીતાર્થ'થી સૂત્ર અને અર્થ ઉભવના જ્ઞાતા સમજવામાં આવે છે તેનું કેમ ?

(૩) પ્રકરણાદિ ત્રયોમા આગમોના અવતરણો આપેલા છે અને એ ત્રયો તો આવકો વાળે છે તો પછી તેમને આગમો બજવાનો અધિકાર કેમ નહિ ?

હવે આ પક્ષની વિરુદ્ધમાં જે કંઈ કહેવાયું છે અને કહી શકાય તેમ જણાય છે તેનો હું ઉલ્લેખ કરું છું

(૧) આવસ્થસયમુત્તની સુવિધના નીચે મુજબના ઉલ્લેખ ઉપરથી શું એ રહિત થતું નથી કે આવકોને અમુક જ સૂત્ર કહાય કરવાની છૂટ છે ?

“જગો સાહુ જહમેળ મદ્રવયનમાયામો ચક્રોષેળ તુ વારવ અગાદ સાવગ્લસ વિ જહમેળ ત ચેવ, ચક્રોષેળ છઝ્ઝોવણિયા મુત્તમો જલ્યમો વિ, પિંહેસણગ્લવળ ન મુત્તમો, અરવમો પુન ચલ્લવેગ મુળદ”

(૨) હીરપ્રપ્તિ (પત્ર ૧૦૪ આ)માં જે નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છે તે પણ શ્રાવકોના અભ્યાસનું ક્ષેત્ર મર્યાદિત હોવાનું સૂચવે છે તેનું કેમ ?

“પરમ્પરાયા મક્તપરિહા ચતુ શરણા ડડુરપ્રત્યાસપાન-સસ્તારકપ્રકીર્ણેજ્ઞાનામધ્યવને શ્રાદ્ધાનામધિકારત્વમવલોકિતે”

(૩) સેનપ્રપ્તિ (ઉ ૪, પ્ર ૩૦, પત્ર ૧૦૪ આ)માં નીચે પ્રમાણેનું કથન છે તે ઉપરથી સિદ્ધાન્તોનું આવશ્યક પણ જ્યારે કારણિક છે તો પછી તેના અભ્યાસ માટે શ્રાવકોને અધિકારી તો કેમ જ ગણાય ?

‘કથિદ્ વક્તિ-શ્રાદ્ધસ્ય મહનસિક્ષા કવિતાઽસ્તિ, તત્રોત્કૃષ્ટવ. યજ્ઞજીવનિકાવસ્તુત્તર્યે પિંહેસણાભાવક ચ જૃગોતિ, મયુના તુ ભદ્રોપાક્ષદિસૂત્રાર્થો શ્રાવ્યેતે તત્ કુપ્રદીપિ પ્રપ્તઃ’ ભદ્રોત્તમ-ધ્યાનશાનારી મુછગૃહ્યા દરુદેરોન ભાવ્યમાનમજ્ઞોપાહાદિ તત્કૃષ્ટલગ્ના’ શ્રાદ્ધાદયોઽપિ શુભન્તિ, ન કાઽપાશઙ્ગાઃ। યત્ તુ કેવલશ્રાદ્ધાણાં વિદ્વાન્તશ્રાવણ તત્ કાળિકમિતિ ચોષ્યમ્”

(૪) સાધ્વીઓને પણ દિઠિવાય બજવાનો અધિકાર નથી તો પછી આવકોને કે શ્રાવિકાઓને એ બારમું અંગ અને બીજાં પણ આગમો બજવાનો અધિકાર ન હોય તો તેમાં નવાઈ જેવું શું છે ?

આ પ્રમાણે આ પ્રશ્ન પરત્વે થયાસાધન ઊઠાપોઠ કરી દું હવે આ પ્રકરણ સાથે સાથે આ તત્ત્વરસિકથ્યન્દિકાનો, પ્રથમ વિભાગ પૂર્ણ કરું છું

આ લેખકની અન્ય કૃતિઓ

- (૧) ન્યાયકુસુમાજ્વલિ ગુજરાતી અને અંગ્રેજી અનુવાદાદિ સહિત,
 (૨) શૃંગારવૈરાગ્યતરંગિણી ” અનુવાદાદિ ”
 (૩) સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા સટીક ” ” ”
 (૪) ચતુર્વિંશતિકા સટીક ” ” ”
 (૫) શ્રીચતુર્વિંશતિબિનાનંદસ્તુતિ સટીક ” ” ”
 (૬-૭) શ્રીભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ (ભાગ ૧-૨) ” ” ”
 (૮) શ્રીશે.ભનસ્તુતિ વિવિધ ટીકાઓ તેમ જ સંસ્કૃત ભૂમિકા ”
 (૯-૧૦) તત્ત્વાર્થધિગમસૂત્ર (ભાગ ૧-૨) સ્વોપચ્ચ બાળ્ય, બાળ્યાનુસારિણી ટીકા તેમ જ સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના સહિત.

- (૧૧) તત્ત્વાર્થસૂત્ર ગુજરાતી અનુવાદ સહિત
 (૧૨) વૈરાગ્યરસમંજરી ગુજરાતી અનુવાદ અને વિવેચન સહિત.
 (૧૩) પદ્માનંદ મહાકાવ્ય સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી પ્રસ્તાવનાદિ સહિત

(Gaokwad's Oriental Series)

- (૧૪) નવતત્ત્વસંગ્રહ
 (૧૫) પ્રિયંકરનૃપકથા અને ઉપમર્ગદ્વરસ્તોત્ર પરિશિષ્ટાદિ સહિત
 (૧૬) ચતુર્વિંશતિપ્રમંથ વિવિધ પરિશિષ્ટો સહિત (Forbes Gujarati Sabha)
 (૧૭) ભક્તામર, કલ્યાણમંદિર અને નમિગિણી સ્તોત્રો અંગ્રેજી અનુવાદાદિ સહિત.
 (૧૮) ઋષભપંચાશિકા, વીરસ્તુતિ વગેરે ગુજરાતી અનુવાદાદિ સહિત.
 (૧૯) અનેકાર્થરત્નમનૂષા-અષ્ટલક્ષાર્થી વગેરે સંસ્કૃત પ્રસ્તાવના સાથે.
 (૨૦) જૈનધર્મવરસ્તોત્ર ” ” ”
 (૨૧) ગણિતતિલક ટીકા તેમ જ સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી ઉપોદ્ધાત સાથે (G. O. S.).
 (૨૨) ચતુર્વિંશતિપ્રમંથનું ગુજરાતી ભાષાતર (Forbes Gujarati Sabha).
 (૨૩) આર્હતદર્શનદીપિકા.
 (૨૪-૨૫) Descriptive Catalogue of Jaina Mss. Vol. XVII, pts. I-II.
 (૨૬-૩૦) આર્હત જીવન જ્યોતિ (કિરણાવલી ૧-૫).
 (૩૧) ગુજરાત અને લિપિકદમ્બક, લેખનસાહિત્ય તથા અક્ષરશિક્ષણ
 (૩૨) પતંગપુરાણ યાને કનકવાની કથની.^૧
 (૩૩) કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહૈમચન્દ્રસૂરિ એટલે ?
 (૩૪) પતંગપોથી.

છપાય છે.

- (૩૫) અનેકાન્તજયપતાકા સ્વોપચ્ચ ટીકા અને વિવરણ સહિત (Gaokwad's Oriental Series).
 (૩૬-૩૭) Descriptive Catalogue of Jaina Mss. (Vol. XVII, pt. III & Vol. XVIII, pt. I) Bhandarkar Oriental Research Institute.

^૧ આ સંગ્રહમાં અનેક સરસ અભિપ્રાયો દર્શાવાયા છે. મૂલ્ય દસ આના. ટપાલ ખર્ચ રોકા આનો (જુદો) લેખક પાસેથી મળી શકશે.

